

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Miljan J. Vasić

**PRETPOSTAVKE ISPRAVNOSTI
U EPISTEMIČKOJ DEMOKRATIJI**

doktorska disertacija

Beograd, 2025

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Miljan J. Vasić

**THE ASSUMPTIONS OF CORRECTNESS
IN EPISTEMIC DEMOCRACY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025

Podaci o mentoru i članovima Komisije za odbranu doktorske disertacije

Mentor:

dr Ivan Mladenović, redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Članovi Komisije za odbranu doktorske disertacije:

dr Slobodan Perović, redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

dr Radmila Jovanović Kozłowski, docent, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

dr Bojana Radovanović, naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Datum odbrane: _____

Izjave zahvalnosti

Zahvaljujem se svom mentoru, prof. dr Ivanu Mladenoviću, na dugogodišnjoj saradnji i podršci. Ova disertacija predstavlja prirodan nastavak istraživanja koja sam započeo u svom završnom i master radu, koje je profesor Mladenović takođe mentorisao. Bez njegovih smernica, razmene literature, komentara i diskusija, ova disertacija ne bi mogla biti napisana.

Zahvaljujem se koleginicama i kolegama sa Odeljenja za filozofiju i Instituta za filozofiju, a posebno doc. dr Ivani Janković Vasiljev na komentarima i sugestijama koji su se odnosili na ranije verzije ovog rada. Zahvalan sam i prijateljima i kolegama iz Centra za promociju nauke na pruženoj prilici da neke od rezultata ove disertacije predstavim u naučno-popularnom obliku tokom rada na njoj.

Zahvaljujem se svojoj porodici – roditeljima Vesni i Jovanu i sestrama Jeleni i Jovani – na podršci koju su mi uvek pružali. Konačno, zahvaljujem se svojoj verenici Irini na neizmernom strpljenju, konstantnom bodrenju tokom neprospavanih noći, kao i obavljanju nezahvalnog zadatka ispravljanja mojih slovničkih grešaka – bez kojeg ova disertacija ne bi bila čitljiva.

PRETPOSTAVKE ISPRAVNOSTI U EPISTEMIČKOJ DEMOKRATIJI

Sažetak: Cilj ovog istraživanja je ispitivanje pretpostavke o postojanju razlike između ispravnih i neispravnih političkih odluka, na kojoj počiva epistemička teorija demokratije. Jedan od glavnih mehanizama kojim ova teorija dokazuje da su grupne odluke bolje od odluka koje bi donosili pojedinci je Kondorseova teorema porote, matematički model kojim se utvrđuje da su grupne odluke gotovo nepogrešive.

U istraživanju se, korišćenjem kritičko-evalutivnog metoda, pokazuje da je jedna od sastavnih pretpostavki teoreme porote – da se odlučivanje vrši između samo dve opcije – posebno problematična za epistemičku teoriju, zbog čega je potrebno pronaći adekvatan način da se ona odbaci, a da se pritom ne naruši osnovni rezultat teoreme.

Korišćenjem istorijsko-interpretativnog metoda, pokazuje se da Kondorseova teorema porote predstavlja deo Kondorseove teorije glasanja, koja sadrži dodatne elemente koji se uvode sa ciljem prevazilaženja pomenutog nedostatka. Tvrdi se da epistemička teorija demokratije treba da prihvati modifikaciju kojom se teorema porote proširuje na odlučivanje između mnoštva opcija. Takva modifikacija, međutim, dovodi u pitanju inicijalnu pretpostavku o postojanju razlike između ispravnih i neispravnih političkih odluka.

Korišćenjem metoda pojmovne analize, pokazuje se da se epistemička teorija suočava sa dva problema. Prvi problem se tiče nedostatka kriterijuma za razlikovanje ispravnih i neispravnih opcija pri demokratskom odlučivanju, a drugi problem nedostatka garancija da će ispravne opcije biti deo skupa opcija između kojih se vrši izbor. Utvrđuje se da izvor ova dva problema leži u načinima na koji se upotrebljava pojam „ispravnosti“ u kontekstu političkog odlučivanja. U završnom delu istraživanja se predlaže rešenje kojim se istovremeno odgovara na oba problema.

Ključne reči: demokratija, epistemička demokratija, glasanje, teorija društvenog izbora, Kondorse, ispravnost

Naučna oblast: Filozofija

Uža naučna oblast: Filozofija politike

THE ASSUMPTIONS OF CORRECTNESS IN EPISTEMIC DEMOCRACY

Abstract: The aim of this research is to examine the assumption underlying the epistemic theory of democracy, which holds that there is a distinction between correct and incorrect political decisions. One of the main mechanisms by which this theory demonstrates that group decisions are superior to those made by individuals is Condorcet's jury theorem, a mathematical model that establishes the near-infallibility of group decisions.

This research, using a critical-evaluative method, shows that one of the core assumptions of the jury theorem – that decisions are made between two options only – is particularly problematic for the epistemic theory. Therefore, it is necessary to find an adequate way to discard this assumption without undermining the theorem's fundamental result.

Using a historical-interpretive method, it is shown that Condorcet's jury theorem is part of Condorcet's theory of voting, which includes additional elements aimed at overcoming the aforementioned limitation. It is argued that the epistemic theory of democracy should accept a modification that extends the jury theorem to decision-making among multiple options. However, such a modification calls into question the initial assumption about the existence of a distinction between correct and incorrect political decisions.

Through conceptual analysis, it is shown that the epistemic theory faces two problems. The first concerns the lack of criteria for distinguishing correct from incorrect options in democratic decision-making, and the second concerns the lack of guarantees that correct options will be among the set of options from which choices are made. It is established that the source of these two problems lies in the ways in which the concept of "correctness" is applied in the context of political decision-making. In the concluding part of the research, a solution is proposed that addresses both problems simultaneously.

Keywords: democracy, epistemic democracy, voting, social choice theory, Condorcet, correctness

Scientific field: Philosophy

Scientific subfield: Political philosophy

SADRŽAJ

UVOD	1
1. EPISTEMIČKI ZAKRET U DEMOKRATIJI	11
1.1. Teorija društvenog izbora	15
1.1.1. Preferencije i uslovi racionalnosti	16
1.1.2. Procedure glasanja	19
1.1.3. Postoji li najbolja procedura glasanja?	25
1.2. Epistemička koncepcija demokratije	27
1.2.1. Pregled istorijskih argumenata u prilog epistemičke demokratije	29
1.2.2. Mehanizmi epistemičke demokratije	31
1.2.3. Kondorseova teorema porote	34
2. KONDORSEOVA TEORIJA GLASANJA	38
2.1. Teorija društvenog izbora pre Kondorsea	38
2.1.1. Plinije Mlađi kao prvi teoretičar društvenog izbora	39
2.1.2. Srednjovekovni filozofi: Traganje za istinom	47
2.1.3. Borda i revitalizacija teorije	51
2.2. Kondorseova slika nauke i društvena matematika	53
2.3. Ispravnost i kompetencija u Kondorseovom <i>Eseju</i>	55
2.4. Kondorseova teorema porote i mnoštvo opcija	60
3. PROBLEM DISTINGVIRANJA	74
3.1. „Ispravnost“ kao neodređen termin	78
3.2. „Ispravnost“ kao multidimenzionalan termin	86
4. PROBLEM AGENDE	93
4.1. Kompetencija i agenda	94
4.2. Opcija „bez izbora“	99
ZAKLJUČAK	108
LITERATURA	110
BIOGRAFIJA AUTORA	118

SPISAK TABELA

Tabela 1. Hipotetički rezultat desetoboja.

Tabela 2. Hipotetički rezultat desetoboja (bodovi).

Tabela 3. Preferencije učenika u pogledu filmova.

Tabela 4. Primer rang-liste.

Tabela 5. Preferencije glasača na izborima za gradonačelnika (u hiljadama).

Tabela 6: Primer Bordinog metoda.

Tabela 7. Primer Kondorseovog metoda.

Tabela 8. Kršenje uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa primenom Bordinog metoda.

Tabela 9. Primer situacije bez Kondorseovog pobednika.

Tabela 10. Poređenje opcija po parovima.

Tabela 11. Preferencije senatora u pogledu oslobađanja, smrtne kazne i progona.

Tabela 12. Poređenje Kondorseovog i Bordinog metoda.

Tabela 13. Rekonstrukcija odobravanja svakog od prostih stavova.

Tabela 14. Kondorseov primer paradoksalnog rezultata.

SPISAK SLIKA

- Slika 1. Šematski prikaz procedure glasanja.
- Slika 2. Jednvršne i nejednvršne preferencije.
- Slika 3. Moderna procedura.
- Slika 4. Šematski prikaz opcija koje su Pliniju bile na raspolaganju.
- Slika 5. Plinijeva predložena procedura.
- Slika 6. Konačni ishod glasanja.
- Slika 7. Moderna procedura u kojoj svi stepeni krivice potpadaju pod istu opciju.
- Slika 8. Međusobni odnos tri predloga.
- Slika 9. Ljuljova matrica glasanja prema *De arte electionis*.
- Slika 10. Kondorseova podela nauka.
- Slika 11. Šematski prikaz različitih načina na koje porotnici mogu da glasaju.
- Slika 12. Grafikon glasanja na primeru sa tri kandidata.
- Slika 13. Grafikon glasanja u korist jednog od mogućih poredaka preferencija.
- Slika 14. Skale termina koji se mogu stepenovati.

UVOD

Da bismo razumeli demokratiju, neophodno je da razumemo glasanje. Iako različite teorije demokratije glasanju pripisuju različit stepen važnosti – od poistovećivanja glasanja sa samom demokratijom, do tretiranja glasanja kao poslednjeg oruđa kojem se pribegava tek nakon što se iscrpe drugačiji oblici odlučivanja – gotovo nijedna teorija ga ne zanemaruje u potpunosti. Predmet ovog rada su neki od fundamentalnih problema demokratije, a prvi korak ka rešavanju ovih problema je razumevanje njene neizbežne komponente: glasanja.

O čemu govorimo kada govorimo o glasanju? Filozof Tomas Kristijano (Thomas Christiano) smatra da treba povući razliku između tri ključna pitanja koja se tiču glasanja. Prvo pitanje je priroda samog čina glasanja; šta glasanje zapravo jeste? Ovo je *metafizičko* pitanje koje otvara dodatna, poput pitanja zbog čega je uopšte moguće zbrajati glasove. Drugo pitanje se tiče ciljeva i razloga zbog kojih ljudi glasaju. Ovo je *psihološko* pitanje, koje istražuje motivaciju glasača i na koje se, u načelu, može empirijski odgovoriti. Treće pitanje je sa kakvim ciljevima i iz kojih razloga ljudi *treba* da glasaju. To je *normativno* pitanje i u vezi je sa teorijama demokratije koje glasanje interpretiraju na različite načine (Christiano, 1995, str. 395). Treće pitanje je od centralnog značaja za ovaj rad. Ipak, pre nego što ponudimo odgovore na njega, razmotrićemo različita tumačenja prirode glasanja.

Postoje dva dominantna i često suprotstavljena gledišta kada je u pitanju priroda glasanja. Prema prvom gledištu, glasovi se dovode u vezu sa *preferencijama*. Ovo gledište se oslanja na osnovne pretpostavke teorije racionalnog izbora, koje podrazumevaju da preferencije podležu uslovima racionalnosti kao što su potpunost i tranzitivnost, ali obično uključuje i pretpostavku da glasači glasaju u skladu sa ličnim interesom. Prema drugom gledištu, glasanje je iznošenje *stavova ili verovanja* u pogledu toga koja je od ponuđenih opcija najadekvatnija. Ovo gledište najčešće (ali ne i nužno) podrazumeva da je glasanje iznošenje stavova u pogledu opšteg dobra (Cohen, 1986) i da je, suprotno preferencijalnom gledištu, moguće glasati na ispravan ili neispravan način (Ahlstrom-Vij, 2019). Ipak, treba naglasiti da ova podela nije potpuna, budući da postoji još mogućih interpretacija prirode glasanja,¹ niti je, kao što ćemo uskoro videti, sasvim precizna, budući da između ove dve koncepcije nema jasne granice.

Iako ova dva gledišta daju odgovore na prvo pitanje – šta podrazumevamo pod činom glasanja? – ona su direktno povezana sa mogućim odgovorima i na preostala dva pitanja. Na primer, empirijska istraživanja o motivaciji glasača često polaze od ovih suprotstavljenih gledišta, čime se pitanja postavljena ispitanicima mogu jasno povezati sa hipotezom koja se ispituje: da li glasači glasaju u skladu sa ličnim interesom ili su vođeni manje sebičnim razlozima (cf. Bali et al., 2020; Mackie, 2008)? Slično tome, dva centralna normativna pristupa demokratiji koja u fokus stavljaju glasanje u velikoj meri se oslanjaju na razlike između dva navedena gledišta o prirodi glasanja.

Prvi pristup, koji se oslanja na *teoriju društvenog izbora*, vidi demokratiju kao funkciju kojom od individualnih poredaka preferencija treba doći do poretka preferencija čitave grupe. Autori koji zagovaraju ovakav pristup mogu izvući pesimistične (Riker, 1982) ili optimistične (Mackie, 2003) zaključke o prirodi demokratije, ali dele zajedničku početnu pretpostavku prema kojoj glasovi predstavljaju ulazne podatke na osnovu kojih demokratija, shvaćena kao funkcija, daje izlazne rezultate. Drugi pristup, koji se ponekad naziva *rusoovskim*,² demokratiju posmatra kao proces

¹ Na primer, prema Ostinu (John L. Austin), glasanje potpada pod egzercitive, posebnu klasu ilokucionih činova (Austin, 1962, str. 150, passim). Kristijano usvaja blisko gledište prema kojem glasanje treba shvatiti kao performativ koji je sličan davanju obećanja (Christiano, 1995, str. 411). U ovom radu, međutim, ne zalazimo u ovakve interpretacije čina glasanja i zadržavamo se na već pomenutim dominantnim gledištima.

² Robert Dal (Robert Dahl) je uveo razliku između medisonovske i populističke interpretacije demokratije, gde prema prvoj demokratija podrazumeva institucionalne okvire koji treba da spreče kako tiraniju većine nad manjinom, tako i tiraniju manjine nad većinom, dok se prema drugoj demokratsko donošenje odluka izjednačava sa većinskim pravilom (Dahl, 1956). U nastavku rada ćemo videti da je Vilijem Rajker (William Riker) delimično preuzeo Dalovu terminologiju, ali u nešto izmenjenom značenju. Rajker razdvaja dve interpretacije glasanja, liberalnu, koju naziva još i medisonovskom, i populističku, koju naziva rusoovskom. Prema prvoj, jedina funkcija glasanja je puko kontrolisanje toga ko je na vlasti. Populistička interpretacija, pak, počiva na ideji da postoji volja naroda, koja se putem glasanja transformiše u postupke vršilaca vlasti. Ideja volje koja se otkriva kroz glasanje je razlog zašto Rajker ovu poziciju naziva

dolaženja do opšteg dobra. Unutar ovog pristupa, glasanje je ključni postupak za otkrivanje toga šta predstavlja opšte dobro.

Svaki od ova dva pristupa demokratiji najčešće podrazumeva specifično gledište o prirodi glasanja – pristup iz perspektive teorije društvenog izbora povezuje glasove sa preferencijama, a rusoovski pristup sa stavovima ili verovanjima. Međutim, kako Kristijano naglašava, metafizička, psihološka i normativna dimenzija glasanja se moraju držati razdvojenim. Prihvatanje, recimo, gledišta da se glasovima izražavaju preferencije nije istovremeno odgovor ni na pitanje zbog čega ljudi glasaju, niti na pitanje zbog čega bi trebalo da glasaju. Dve dominantne koncepcije glasanja, preferencijalna i ona prema kojoj je glasanje iznošenje stavova, mogu biti kompatibilne sa različitim normativnim pristupima demokratiji. Međutim, nijedno konkretno gledište o prirodi glasanja ne implicira neku određenu teoriju demokratije, niti je nekom od tih teorija implicirano (Christiano, 1995, str. 396). Ovo je važno istaći jer ćemo u ovom radu usvojiti i koristiti kao metodološki okvir jednu varijantu preferencijalnog gledišta na prirodu glasanja, ali komplementarnu sa rusoovskim pristupom demokratiji.

Kriterijumi za utvrđivanje adekvatne interpretacije glasanja

Postojanje različitih interpretacija glasanja ne znači da su sve one u jednakoj meri adekvatne i od koristi za demokratsku teoriju. U nameri da postavi kriterijume za pronalaženje najadekvatnije interpretacije glasanja, Dejvid Estlund razlikuje tri uslova koje neka interpretacija mora da ispuni kako bi bila prihvatljiva. To su uslov agregativnosti, uslov zastupanja i uslov aktivnosti (Estlund, 1990). Ovde ćemo voditi raspravu u okvirima koje Estlund predlaže, ali ćemo doći do nešto drugačijeg zaključka o tome koje interpretacije glasanja zadovoljavaju koji od uslova. Najpre ćemo razmotriti šta svaki od ovih uslova podrazumeva; potom ćemo predstaviti nekoliko različitih varijanti preferencijalnih i interpretacija glasanja kao iznošenja stavova koje razmatraju Estlund i Kristijano, a zatim ispitati u kojoj meri svaka od ovih interpretacija zadovoljava te uslove.

Podimo od uslova *agregativnosti*. Ovaj uslov zahteva da interpretacija glasanja prihvata da ishod glasanja zavisi od kumulativnog efekta individualnih ulaznih podataka – glasova (Estlund, 1990, str. 402). Jednostavnije rečeno, mora biti moguće da se glasovi na neki način prebroje, a konačni rezultat mora da sledi iz pojedinačnih glasova. Da bi glasovi bili prebrojivi, oni moraju biti na relevantan način slični. Zbog čega je ovo ponekad problematično? Ijan Meklin (Iain McLean) daje korisnu analogiju kojom ilustruje problem agregativnosti. Zamislimo dvojicu atletičara koji se takmiče u desetoboju. U sedam disciplina oni postižu identične rezultate; međutim, u preostale tri njihovi rezultati se razlikuju. Ovi hipotetički rezultati iz te tri discipline prikazani su u Tabeli 1 (McLean, 1997, str. 32).

Tabela 1. Hipotetički rezultat desetoboja.

	Trka na 1500 m (min)	Skok motkom (cm)	Bacanje koplja (m)
Takmičar 1	3.36	485	83
Takmičar 2	3.40	490	84

Kao što možemo videti iz Tabele 1, prvi takmičar pobeđuje u trci za 4 sekunde, ali je drugi takmičar bolji u preostale dve discipline jer je skočio 5 centimetara više i bacio koplje jedan metar

„rusoovskom“, pri čemu on sam takvu interpretaciju odbacuje kao neodrživu, budući da ne postoji procedura glasanja koja uvek daje konzistentne rezultate (Riker, 1982). Džoša Koen (Joshua Cohen) kritikuje to što Rajker takvo određenje populizma naziva rusoovskim, budući da prema Rusoovoj (Jean-Jacques Rousseau) teoriji opšta volja prethodi glasanju, a većinsko glasanje predstavlja najbolju, ali nesavršenu proceduru za njeno otkrivanje (Cohen, 1986). Ideja rusoovske demokratije za Koena ima pozitivnije značenje nego za Rajkera, a Kristijano i Dejvid Estlund (David Estlund) usvajaju izraz „rusoovska demokratija“ kako bi označili pristupe koji počivaju na ideji da demokratija treba da vodi opštem dobru (Christiano, 1995; Estlund, 1990). Koen je zaslužan i zbog toga što se jedan takav pristup naziva „epistemičkom demokratijom“, što je izraz koji ćemo uvesti i obrazložiti kasnije u radu.

dalje. Ko je pobjednik takmičenja? Drugi takmičar zbog toga što je pobjedio u dve od tri discipline? Ili prvi takmičar, zbog toga što četiri sekunde „vredne više“ nego pet centimetara i jedan metar u zbiru? Drugi odgovor možda deluje kontraintuitivno, ali pravila desetboja propisuju da se u svakoj od disciplina može osvojiti maksimum od 1,200 bodova. Sudije koriste tablicu za preračunavanje pomoću koje se rezultat postignut u svakoj od disciplina izražava u bodovima. U Tabeli 2 prikazani su bodovi rezultata izraženih u Tabeli 1 (McLean, 1997, str. 33).

Tabela 2. Hipotetički rezultat desetboja (bodovi).

	Trka na 1500 m	Skok motkom	Bacanje koplja
Takmičar 1	1,043	1,017	1,021
Takmičar 2	1,002	1,028	1,031

Kada saberemo bodove, postaje jasno da je prvi takmičar ukupno osvojio više bodova u ove tri discipline (samim tim pobjedio i u takmičenju, jer je u preostalim sedam disciplina rezultat bio nerešen). Zbog čega bi drugi takmičar prihvatio ovaj rezultat i priznao poraz? Za početak, zbog toga što su mu bila poznata pravila sporta pre nego što je uopšte odlučio da se takmiči i prihvatio je da igra po tim pravilima. Međutim, važniji razlog zbog kojeg su ovi rezultati prihvatljivi leži u činjenici da se bodovi ne dodeljuju arbitrarno.³ Pravilima ovog sporta, sekunde, metri i centimetri su učinjeni sličnim na relevantan način, zbog čega je moguće njihovo sabiranje. Ako isti princip primenimo na brojanje glasova, možemo reći da uslov agregativnosti zahteva da adekvatna interpretacija glasanja pojedinačne glasove posmatra kao dovoljno slične kako bi krajnji rezultat na smislen način sledio iz tih glasova.

Uslov *zastupanja* naglašava specifičan odnos između glasanja i odluke koja se sprovodi kao rezultat tog glasanja. Kako Estlund ističe, veza između ta dva mora biti jača od uzročno-posledične. On ovaj uslov ilustruje sledećim primerom (Estlund, 1990, str. 404). Zamislimo članove plemena koji odlučuju o mestu na kojem treba iskopati bunar. Svi pojedinačni članovi plemena se glasanjem izjašnjavaju o tome gde je verovatno da će se naći voda. Za potrebe ovog primera možemo zamisliti i da su svi članovi glasali za istu lokaciju.⁴ Međutim, plemenski starešina naređuje da se iskopavanje vrši na mestu koje je *što dalje* od lokacije koja je izglasana. Razlozi njegovog postupanja nisu važni: možda je samo zlonameran ili ima neke dublje političke razloge. Ono što jeste važno je to da konačna odluka – traganje za vodom na nekoj specifičnoj lokaciji – nije nezavisna od rezultata glasanja. Starešina nije naredio iskopavanje na bilo kom mestu, već upravo na onom mestu na kojem je smatrao da je najmanje verovatno da će se naći voda. Budući da se rukovodio isključivo time kako su njegovi saplemenici glasali, izbor te lokacije je direktna posledica ishoda glasanja.

Ovim primerom, Estlund želi da naglasi da nije dovoljno sprovesti glasanje, a zatim doneti neku odluku koja zavisi od rezultata glasanja. Glasovi takođe moraju biti i glasovi *za* ili *protiv* nečega, a sama odluka mora da odražava način na koji je glasala većina. Interpretacija glasanja koja uzima u obzir samo zbir glasova, ali ne i činjenicu da se glasovima zastupa konkretna odluka koju treba sprovesti u delo, ne ispunjava ovaj uslov.

Poslednji uslov koji Estlund navodi je uslov *aktivnosti* kojim se naglašava jedna važna osobina glasanja koju adekvatna interpretacija mora uzeti u obzir: glasanje je čin (Estlund, 1990, str. 406). To znači da prihvatljiva interpretacija pridaje važnost ne samo tome *kako su* građani glasali, već i činjenici *da su* uopšte glasali. Međutim, uslov aktivnosti ne treba izjednačiti sa participacijom kao takvom. Kako bi povukao razliku između participacije i aktivnog glasanja, Estlund daje primer

³ Na primer, za discipline poput skakanja ili bacanja postoji „prirodna nula“, odnosno linija sa koje počinje skok/izbačaj. Kada su u pitanju maksimumi na skalama bodova, uzimaju se proseci uzoraka najboljih dostignuća, a zatim se razlika između nule i maksimuma deli na 1,200 podeoka. Postupak je sličan i kod disciplina poput trčanja, koje nemaju prirodnu nulu, jer se tada proseci najboljih i najlošijih dostignuća uzimaju kao početak i kraj skale (McLean, 1997, str. 34).

⁴ Glasanje obično podrazumeva neki oblik većinskog pravila. Da bi odluka bila usvojena, neophodno je da za nju glasa većina glasača – da li se zahteva prosta ili kvalifikovana većina, zavisi od konkretne procedure koja je u upotrebi.

zamišljene države u kojoj se političke odluke donose u skladu sa astrološkim predviđanjima, ali sve položaje zvezda i planeta beleže sami građani. U takvoj državi, svi ti građani *učestvuju* u donošenju odluka, ali odluka koja će biti doneta zavisi od spoljašnjih faktora koji nisu pod njihovim uticajem, pa ih ne možemo smatrati aktivnim donosiocima odluka (Estlund, 1990, str. 415). Možemo zaključiti da interpretacija glasanja koja zadovoljava sve navedene uslove glasove tumači kao međusobno slične činove zastupanja nekog ishoda.

Glasovi kao stavovi o preferencijama

Ova tri uslova predstavljaju kriterijume na osnovu kojih je moguće evaluirati različite interpretacije glasanja. Ukoliko neka interpretacija uspeva da zadovolji sva tri kriterijuma, možemo je smatrati superiornijom u odnosu na one koje zadovoljavaju samo neke od njih. Takvu interpretaciju treba koristiti kao okvir za proučavanje glasanja kao važnog instrumenta demokratije.

Sledeći Kristijana i Estlunda, ispitaćemo nekoliko različitih interpretacija glasanja, koje predstavljaju varijacije dva već pomenuta opšta gledišta. Estlund razmatra dve preferencijalne interpretacije glasanja, prvu prema kojoj glasovi *jesu* preferencije (*votes are preferences*), i drugu prema kojoj su glasovi *izveštaji* o preferencijama (*reports of preferences*). Takođe, razmatra i dve interpretacije prema kojima glasovi predstavljaju stavove. Prema prvoj interpretaciji, glasovi su stavovi o *ličnim interesima*, a prema drugoj, stavovi o *opštem interesu*. Estlund smatra da samo poslednja od te četiri interpretacije može da zadovolji sva tri navedena uslova. Kristijano ne samo što kritikuje takav zaključak, već i (a ovo je posebno važno za potrebe ovog rada) Estlundovoj klasifikaciji dodaje treću preferencijalnu interpretaciju prema kojoj glasove treba tumačiti kao *izražavanje* preferencija (*expressions of preferences*), koja može podrazumevati više različitih stvari. Jedna od njih predstavlja hibridno gledište kojem se glasovi nalaze negde između preferencija i stavova. Tvrdićemo da je takva interpretacija najbolji kandidat za ispunjavanje sva tri uslova koja Estlund navodi.

Razmotrimo najpre gledište prema kojem glasove treba izjednačiti sa preferencijama. Prema ovom gledištu, ako glasač glasa za A, to je ekvivalentno tvrdnji da glasač *želi* A. Za ovakvo tumačenje glasanja se može reći da, intuitivno gledano, zadovoljava uslove agregativnosti i zastupanja (Estlund, 1990, str. 411). Želja jednog glasača da se izgradi nacionalni stadion je samerljiva sa željom drugog glasača da se isti stadion izgradi ili ne izgradi. Takođe, prema ovakvom tumačenju, glas je uvek glas „za“ ili „protiv“ nečega, pa je prema tome zadovoljen i uslov zastupanja. Problem je, međutim, u tome što ovakva interpretacija zanemaruje činjenicu da glas mora biti čin. Na primer, ako zamislimo sveznajućeg i benevolentnog diktatora, kojem su poznate želje svih njegovih podanika, svaka njegova odluka može odgovarati hipotetičkim rezultatima glasanja, a da do samog čina glasanja nikada ni ne dođe. Puko posedovanje preferencija ne može se smatrati oblikom aktivnog učešća. Zbog toga ovakva interpretacija glasanja ne može da zadovolji uslov aktivnosti. Dodatni problem leži u činjenici da ovakvo gledište ne može da objasni pojave u kojima neki glasači greškom glasaju za opciju koju ne preferiraju; ako glasovi *jesu* preferencije, značilo bi da glasač koji greškom glasa za A zapravo želi A (Christiano, 1995, str. 399). Isto važi i za pojave u kojima glasači glasaju *strateški*, odnosno ciljano biraju da daju glas opcijama koje ne preferiraju kako bi uticali na ishode glasanja (Riker, 1982, str. 145).

Druga interpretacija glasanja koja se poziva na preferencije je gledište prema kojem su glasovi izveštaji o preferencijama. Prema ovom gledištu, glasanjem se drugim osobama komunicira koje su želje nekog pojedinačnog glasača. Ova interpretacija ne zapada u upravo pomenute probleme jer je konzistentna sa izveštajima kao što su „ja ne želim A, ali sam greškom glasao za tu opciju“, ili „ja ne želim A, ali glas za tu opciju može pomoći da pobjedi opcija B, koju želim“. Izveštaji su sami po sebi činovi, te ova interpretacija zadovoljava uslov aktivnosti (Estlund, 1990, str. 411). Budući da, prema ovoj interpretaciji, glasač izveštava o svojim željama, uslov zastupanja je takođe ispunjen. Problem ove interpretacije leži u tome što izveštaji, za razliku od samih preferencija, nisu dovoljno slični na relevantan način. Glasač F izveštava o preferencijama glasača F, a glasač G o preferencijama glasača G. Estlund smatra da, budući da izveštaji nužno sadrže indeksikale („ja“, „moje“), uslov

agregativnosti ne može da bude ispunjen. Iako glasovi dva glasača mogu izgledati slično, oni su slični samo po formi koja nije relevantna (Estlund, 1990, str. 413).⁵ Estlund stoga zaključuje da nijedna od dve navedene preferencijalne interpretacije nije zadovoljavajuća jer ne uspeva da ispuni sva tri uslova.⁶

Kada je u pitanju gledište da se glasanjem iznose stavovi, Estlund odbacuje interpretaciju prema kojoj ih treba tumačiti kao stavove koji se tiču ličnog interesa. Baš kao i sa izveštajima o preferencijama glasača, ni stavove o tome šta je lični interes pojedinačnih glasača nije moguće sabirati na smislen način, te ni ova interpretacija ne uspeva da zadovolji uslov agregativnosti (Estlund, 1990, str. 416). Štaviše, izveštaje o preferencijama i stavove o ličnim interesima nije ni moguće razlikovati, jer se ove interpretacije praktično svode jedna na drugu. Ovo pokazuje da između dva dominantna gledišta na prirodu glasanja zapravo i nema precizne razlike, jer se neke interpretacije glasanja mogu smatrati varijantom oba gledišta. Estlund se, kao što je već rečeno, opredeljuje za gledište prema kojem glasanje treba tumačiti kao iznošenje stava o tome šta je opšti interes. Takva interpretacija, smatra on, uspeva da zadovolji sve uslove za adekvatnu interpretaciju glasanja. Stav o tome da je nešto u opštem interesu podrazumeva da je to u interesu grupe kojoj pripada pojedinac koji izosi takav stav, te je samim tim i u interesu tog pojedinca. Iz tog razloga, Estlund smatra da ova interpretacija zadovoljava uslov zastupanja, ali i uslov agregativnosti, jer su stavovi o opštem interesu glasovi koji se odnose na istu stvar, pa su i na relevantan način slični. Uslov aktivnosti je takođe zadovoljen, jer tumačenje prema kojem je glasanje iznošenje stava podrazumeva da je glasanje čin (Estlund, 1990, str. 418–9).

Ipak, kako primećuje Kristijano, nije sasvim jasno zbog čega Estlund uzima pozivanje na opšti interes kao kriterijum relevantne sličnosti između glasova, a u isto vreme odbacuje lične interese kao međusobno nesamerljive. Kristijanovo pitanje je zbog čega stavovi o ličnim interesima nisu dovoljno slični kada svi imaju jasnu zajedničku karakteristiku, a to je da se svi tiču pojedinaca koji te stavove iznose? Kristijano ovo poredi sa nečim što se smatra uobičajenom praksom u istraživanjima. Na primer, ako tvrdimo da „51% ispitanika izveštava o tome da veruje u Boga, a 49% da ne veruje“, znamo da ispitanici odgovore daju u sopstveno ime i da se oni tiču ličnih uverenja, a opet nam izgleda sasvim razložno da ove pojedinačne stavove zbrojimo u jedan opšti (Christiano, 1995, str. 404). Osim toga, ako glasove pojedinaca koji glasaju u skladu sa različitim ličnim interesima tretiramo kao heterogene, zašto bismo različite glasove u prilog onoga što je opšti interes – pri čemu se pojedinci razlikuju u pogledu toga šta za njih opšti interes podrazumeva – smatrali dovoljno homogenim? Kristijano zaključuje da razlika između ličnih i opšteg interesa jednostavno nije dovoljno precizna da bi jednu interpretaciju glasanja učinila adekvatnijom od druge. Odnosno, interpretacije glasanja kao stavova o ličnim i stavova o opštem interesu u jednakoj meri zadovoljavaju, odnosno ne zadovoljavaju uslov agregativnosti. Kristijano dalje argumentuje da ovo zapravo znači da su oba gledišta neodrživa. Da bi bilo koje od njih bilo prihvatljivo, između njih bi morala da postoji jasna razlika; međutim, ukoliko su obe interpretacije podjednako prihvatljive, postojala bi neodređenost u pogledu toga kakav stav iznosi svaki pojedinačni glasač – o opštem ili o ličnom interesu? A u slučaju takve neodređenosti, uslov agregativnosti biva potpuno prekršen (Christiano, 1995, str. 405).⁷

⁵ Estlund ovo ilustruje primerom sa grupom učenika koji popunjavaju formular na kojem se nalazi pitanje „Kako se zovete?“. Iako je pitanje isto za sve učenike, oni odgovaraju na isto pitanje samo u sintaksičkom smislu. Nasuprot tome, ako se na formularu nalazi i pitanje „Kako se zove vaš nastavnik?“, odgovara se na isto pitanje i po formi i po sadržaju, zbog čega je moguće sabirati individualne odgovore u jedan koji važi za čitavo odeljenje.

⁶ Ipak, Estlund ne tvrdi da su ovim iscrpljene sve preferencijalne interpretacije, već samo dva glavna oblika: onaj prema kojem su glasovi preferencije, i onaj prema kojem su izveštaji o preferencijama. On ne isključuje mogućnost da postoji način da se glasanje dovede u vezu sa preferencijama tako da nijedan uslov ne bude prekršen (Estlund, 1990, str. 422).

⁷ Zamislimo sledeći scenario. Glasalo je 19 osoba, od čega šest osoba smatra da je A u opštem interesu, četiri osobe da je B u opštem interesu, sledeće četiri osobe da je A u njihovom ličnom interesu, a preostalih pet osoba da je B u njihovom ličnom interesu. U ovakvim situacijama nije jasno kako bi bila moguća agregacija glasova.

Kristijano sugerira jednu strategiju koja potencijalno prevazilazi probleme u koje zapadaju navedena gledišta.⁸ Pomenuli smo da Kristijano razdvaja treću preferencijalnu interpretaciju prema kojoj glasanje predstavlja izražavanje preferencija. Prema ovom gledištu glasanjem za opciju A pre nego za opciju B glasač „izražava“ da preferira A više nego B. Međutim, kako primećuje Kristijano, ovo može značiti tri različite stvari. Prva od njih je nenamerno izražavanje neke informacije, kao u slučaju kada neko svojim izrazom lica drugima saopšti svoje emocije, čak i kada komunikacija tih emocija nije bila prvobitna namera. Ovo, međutim, ne može biti adekvatna interpretacija glasanja, budući da glasanje treba da bude nameran čin sa jasnim ciljem (Christiano, 1995, str. 401). Drugo moguće značenje izražavanja preferencija je da glasanje predstavlja čin koji se zasniva na preferencijama. Međutim, kako Kristijano primećuje, takvo značenje je previše široko. Ono je povezano sa glasanjem utoliko što se podrazumeva da je glasač glasao za A pre nego za B zbog svojih preferencija, ali one se mogu odnositi na najrazličitije stvari. Glasač je možda glasao za predsedničkog kandidata A zato što preferira da taj kandidat preuzme funkciju, ali je isto tako mogao preferirati da ostavi utisak na prijatelja za kojeg je znao da je pristalica tog kandidata. Prema tome, takvo shvatanje glasanja kao izražavanja preferencija ne povlači nužno sa sobom da glasač preferira neku od opcija za koju glasa (Christiano, 1995, str. 401–402). Treće značenje, koje je veoma blisko gledištu da je glasanje izražavanje stava, je da izražavanje preferencija podrazumeva samo to da, kada glasač glasa za A pre nego za B, on time radi nešto što je veoma nalik iznošenju tvrdnje da je „A rangirano iznad B“ (Christiano, 1995, str. 402).

Kristijano primećuje da se takvo shvatanje izražavanja preferencija može smatrati i izražavanjem stava, što znači da je ova interpretacija negde na sredini između dva pomenuta gledišta. On je naziva i *stav o preferencijama* (*statement of preferences*) (Christiano, 1995, str. 405). Prednost ovog gledišta je u tome što se preferencije shvataju u najširem smislu; „uzevši sve u obzir, ovo je način na koji se rangiraju alternative“ (Christiano, 1995, str. 405). Ono što se razmatra mogu biti procene toga šta je opšte dobro, lični interes, moralna ispravnost, ili želje shvaćene u najbazičnijem smislu. Termin „preferencija“ ne referira ni na jedno od ovih pojedinačnih razmatranja, već se odnosi samo na način na koji individua rangira ponuđene alternative, nakon što je razmotrila za nju relevantna pitanja (Christiano, 1995, str. 405).

Smatramo da ovo gledište uspeva da prevaziđe glavne nedostatke kako interpretacije da su glasovi preferencije, tako i interpretacije prema kojoj su oni izveštaji o preferencijama. Na prvom mestu, iznošenje stavova o preferencijama je čin, zbog čega ova interpretacija zadovoljava uslov aktivnosti. A zatim, budući da ova interpretacija uzima u obzir samo ordinalni poredak različitih alternativa koje individue rangiraju, glasovi su učinjeni sličnim na relevantan način.⁹ To znači da interpretacija prema kojoj glasove treba tumačiti kao stavove o preferencijama uspeva da istovremeno zadovolji uslove agregativnosti i aktivnosti.

Međutim, čini nam se da zauzvrat ovakva interpretacija podbacuje tamo gde druge dve preferencijalne interpretacije nisu: u zadovoljavanju uslova zastupanja. Budući da ovo gledište preferencije shvata u najširem smislu, one ne moraju nužno biti izrazi nečega što osoba želi ili što je u njenom interesu. Prema ovakvom shvatanju glasanja, glas nas obaveštava samo o poretku ponuđenih opcija, ne i o tome da li neka od njih zadovoljava kriterijume na osnovu kojih bi bila

⁸ Ovo zapravo nije strategija za koju će se kasnije opredeliti sam Kristijano. On će zastupati ono što naziva resursnim gledištem (*resource view*) prema kojem glas treba shvatiti kao resurs analogan novcu. Ovde nećemo ulaziti u argumentaciju u prilog ovog gledišta budući da ono izlazi izvan opsega dominantnih interpretacija koje ovde razmatramo.

⁹ Ordinalni poredak alternativa znači da se u obzir uzima redosled kojim su alternative rangirane od strane individua i grupa, ali ne i stepen intenziteta kojim se alternative preferiraju. Izražavanje u ordinalnim brojevima nam dozvoljava da tvrdimo da, na primer, neko na prvom mestu preferira jabuke, na drugom banane, a na trećem pomorandže. Ali ako ta individua svakoj od ovih alternativa pripisuje određeni stepen korisnosti - na primer, deset jedinica korisnosti jabukama, šest jedinica bananama, a dve jedinice pomorandžama - tada nam je poznat ne samo ordinalni poredak, već i intenzitet izražen u kardinalnim brojevima. Međutim, takvo izražavanje mnogi teoretičari smatraju problematičnim iz razloga što se pojedinci mogu razlikovati u pogledu toga šta za njih predstavljaju vrednosti izražene kardinalnim brojevima, što pokušaje agregacije čini uzaludnim (McLean, 1997, str. 34). Erouova (Kenneth Arrow) teorija društvenog izbora, o kojoj će biti više reči nešto kasnije, jedan je od najpoznatijih primera pristupa prema kojem treba izbeći interpersonalno poređenje korisnosti, zbog čega u obzir uzima samo ordinalni poredak alternativa (Arrow, 1963, str. 9–11).

prihvatljiva za glasača. Drugim rečima, ako glasač glasa za A pre nego za B, ovo izražava samo to da glasač preferira A više nego B, ali ne i to da glasač uopšte preferira A.¹⁰ Ova primedba se ne može uputiti ni interpretacijama koje glas izjednačavaju sa željom za nečim ni onima koje glas smatraju izveštajem o takvoj želji.

Ipak, postoji način za prevazilaženje navedenog problema. U nekim slučajevima glasanja, može biti prisutna i opcija poput „ništa od ponuđenog“, čime se glasačima daje mogućnost da odbace sve ostale ponuđene opcije i da ne glasaju ni za jednu od njih. Estlund razmatra takve slučajeve kada govori o uslovu zastupanja i tvrdi da se glas za takvu opciju i dalje može posmatrati kao glas „za“ (Estlund, 1990, str. 405). Ovde ćemo primetiti i to da samo prisustvo takve opcije može glas za neku drugu, konkretnu, opciju učiniti glasom „za“. Ako glasač kojem je na raspolaganju opcija „ništa od ponuđenog“ odlučuje da glasa za neku od preostalih ponuđenih opcija, recimo opciju A, činjenica da preferira opciju A *više nego* opciju „ništa od ponuđenog“ može značiti da preferira i opciju A kao takvu. Pri ovakvim okolnostima, glasanje shvaćeno kao iznošenje stavova o preferencijama zadovoljava i uslov zastupanja, jer se glasačeve preferencije odnose ne samo na rangiranje opcija, već i na stvarnu želju za nekom od tih opcija.

U kasnijem delu rada, branićemo stav da je uključivanje opcije poput „ništa od ponuđenog“ na listu opcija između kojih se vrši izbor poželjno iz dodatnih, normativnih razloga. Za sada je važno naglasiti da interpretacija glasova kao stavova o preferencijama istovremeno zadovoljava uslove agregativnosti i aktivnosti, što nije bio slučaj sa drugim preferencijalnim interpretacijama, a uz navedeno proširenje zadovoljava i uslov aktivnosti. U daljem tekstu, pod glasanjem ćemo podrazumevati upravo iznošenje stavova o preferencijama. Preferencijalna interpretacija glasanja nam omogućava da probleme glasanja podvedemo pod teorijski okvir teorije odlučivanja, ali nas ne obavezuje na prihvatanje neke konkretne teorije demokratije.

Glasanje i demokratija: dva paradoksa

Nakon preliminarnih razmatranja o prirodi glasanja, predstavimo dva poznata problema koja se tiču odnosa demokratije i glasanja. U pitanju su dva paradoksa, Volhajmov (Richard Wollheim), koji je poznat i kao „paradoks demokratije“, i Kondorseov (M. J. A. N. C. marquis de Condorcet), nazivan i „paradoksom glasanja“. Sami nazivi upućuju na to da ovi problemi otkrivaju nešto paradoksalno, kako u prirodi demokratije, tako i samom glasanju koje je, kao što smo naglasili, njena neizbežna komponenta. Volhajmov paradoks nastaje onda kada individua podržava demokratski proces, ali se ne slaže sa ishodom glasanja, dok Kondorseov paradoks pokazuje da su sami ishodi glasanja ponekad sporni.

Kako bismo ilustrovali Volhajmov paradoks, zamislimo sledeću situaciju. Na kraju izbornog dana, preliminarni rezultati drugog kruga predsedničkih izbora pojavljuju se na malim ekranima. Glasali ste za gospođu Mudrić, uvereni da je ona pravi izbor za predsednika, barem u poređenju sa svojim protivkandidatom. Međutim, rezultati koji pristižu nisu oni kojima ste se nadali: većina građana je izabrala gospodina Budalića za predsednika.¹¹ Ostajete zbunjeni ovim rezultatom – još uvek ste uvereni da je gospođa Mudrić bila pravi izbor, ali takođe sebe smatrate i osobom koja veruje u demokratska načela, te samim tim morate da prihvatite rezultat i složite se sa izborom svojih sugrađana. Da li sada zapravo verujete da su *i* gospođa Mudrić *i* gospodin Budalić, dvoje kandidata koji zastupaju radikalno drugačije političke stavove, istovremeno prave opcije?

Paradoks se ogleda u sledećem: glasač čija izabrana opcija gubi izbore *mora* da gaji dva međusobno isključujuća verovanja (Wollheim, 1962, str. 78–79). Prihvatanje samo jednog od ta dva je pogubno za demokratiju. Naime, svako ko nakon goreopisane situacije ostaje pri stavu da je gospođa Mudrić pravi izbor, sebe ne može da nazove demokratom – te je samim tim nejasno zbog čega uopšte učestvuje na demokratskim izborima, budući da nije spreman da prihvati odluku većine.

¹⁰ Na primer, iz toga što neko kome je ponuđen izbor između toga da dobije jedan ili dva šamara radije bira da dobije jedan, ne sledi da ta osoba želi da dobije šamar (cf. Estlund, 1990, str. 409).

¹¹ Slikovit prikaz Volhajmovog paradoksa, kao i imena glavnih aktera koja koristimo ovde (Ms Wise i Mr Foolish), pruža Adam Swift (Adam Swift, 2013).

S druge strane, oni koji napuste svoje prvobitno gledište i počnu da veruju da je gospodin Budalić pravi izbor samo zato što je izabran glasovima većine, zapravo nisu imali nikakvo početno mišljenje: njihovo mišljenje je da je većina uvek u pravu, ma kakva ta većina bila. Međutim, upravo je iskazivanje mišljenja neophodno da bi glasanje uopšte moglo da se sprovede: ako bi svi čekali odluku većine sa kojom će se složiti, nikakva odluka ne bi ni bila doneta, što demokratiju čini nemogućom. Paradoks demokratije nas tako dovodi do dva moguća zaključka: demokratija ili ne postoji, ili je samoprotivrečna.

Volhajmov paradoks ukazuje na to da postoji nešto sporno u demokratiji jer ona zahteva prihvatanje rezultata do kojeg se dolazi većinom glasova. Kondorseov paradoks, međutim, otkriva da postoji nešto sporno u samom pojmu većine. Kako bismo ilustrovali ovaj problem, zamislimo situaciju u kojoj grupa učenika treba da odabere film koji će pogledati u školskom bioskopu. Nastavnik koji organizuje odlazak u bioskop saopštava da su na raspolaganju tri filma: *Hari Poter*, *Džejms Bond* i *Čarobnjak iz Oza*. Međutim, učenici su podeljeni u tri jednake grupe u pogledu svojih interesovanja kada je u pitanju kinematografija. Jednoj trećini učenika je najviše stalo do toga da film po svom žanru bude fantastika – što je više magije u njemu, to bolje. Druga trećina učenika preferira klasike i najradije bi pogledala neki stariji film. Poslednja trećina voli uzbudljive akcijske filmove. U skladu sa svojim interesovanjima, svaka od grupa ima jasne preferencije u pogledu ponuđenih filmova (Tabela 3):

Tabela 3. Preferencije učenika u pogledu filmova.

Grupa koja voli fantastiku	Grupa koja voli klasike	Grupa koja voli akciju
<i>Hari Poter</i>	<i>Čarobnjak iz Oza</i>	<i>Džejms Bond</i>
<i>Čarobnjak iz Oza</i>	<i>Džejms Bond</i>	<i>Hari Poter</i>
<i>Džejms Bond</i>	<i>Hari Poter</i>	<i>Čarobnjak iz Oza</i>

Budući da svaka od grupa najviše preferira različit film, učenici nikako ne uspeavaju da se dogovore o tome koji od njih treba da pogledaju. Nastavnik, koji gaji demokratska uverenja, zaključuje da je najbolji način za donošenje odluke većinsko glasanje. Najpre pita učenike da se odluče između dva filma, *Čarobnjaka iz Oza* i *Džejmsa Bonda*. Većina učenika glasa za *Čarobnjaka iz Oza* jer je u pitanju film koji prve dve grupe učenika više preferiraju. Budući da se većina odlučila za *Čarobnjaka iz Oza*, nastavnik sada traži od učenika da se opredele između tog filma i *Harija Potera*. Kako većina učenika preferira *Harija Potera*, glasanjem postaje jasno da taj film ima veću podršku. Nastavnik zadovoljno zaključuje da je *Hari Poter* film koji većina želi, budući da bi većina radije pogledala taj film nego *Čarobnjaka iz Oza*, a već je utvrđeno da u poređenju sa *Čarobnjakom iz Oza* *Džejms Bond* jasno gubi. Na nastavnikovo iznenađenje, većina učenika negoduje zbog ovakvog zaključka – druga i treća grupa učenika žele da pogledaju *Džejmsa Bonda* pre nego *Harija Potera*. Nastavnik ostaje suočen sa paradoksalnom situacijom: većina učenika preferira prvi film više nego drugi, drugi film više nego treći, ali i treći film više nego prvi.

Ova dva paradoksa ukazuju na problematičan odnos demokratije i glasanja, a njihova moguća rešenja diktiraju okvire unutar kojih će se ovo istraživanje kretati. Volhajmov paradoks ilustruje tenziju koja ponekad postoji između dva važna aspekta demokratije: ispravnosti i legitimnosti. Zastupnici različitih teorija demokratije se slažu u mišljenju da su demokratski donete odluke legitimne u poređenju sa političkim odlukama koje bi se donosile nedemokratskim putem. Oni se, međutim, razlikuju u pogledu mišljenja u kolikoj meri ispravnost doprinosi legitimitetu demokratije. Za neke teoretičare, demokratske odluke su legitimne ako i samo ako su ispravne, dok se na suprotnoj strani nalaze teoretičari prema kojima legitimnost sledi iz puke činjenice da su ispunjeni određeni proceduralni zahtevi (kao što je davanje jednakog prava učešća svim građanima). Postoje, međutim, i oni koji smatraju da adekvatna demokratska teorija treba da stavi jednak akcenat na oba aspekta. Kao što ćemo videti, Estlund je jedan od predstavnika takvog pristupa. U ovom radu ćemo i sami

usvojiti srednje gledište prema kojem rešenje Volhajmovog paradoksa leži u pomirenju između aspekata ispravnosti i legitimnosti kroz teoriju demokratije koja stavlja akcenat na oba.

Pitanja ispravnosti su zbog toga od posebnog značaja za ovaj rad. Kroz poglavlja koja slede, predstavimo nekoliko različitih *pretpostavki ispravnosti* u demokratskoj teoriji. Na prvom mestu, jedna od pretpostavki ispravnosti je centralni element epistemičke teorije demokratije. U pitanju je pretpostavka da postoje ispravni odgovori na politička pitanja, dok epistemička teorija predstavlja skup argumenata u prilog teze da je demokratija poželjna jer velike grupe građana mogu da otkriju koji od odgovora su ispravni. Međutim, pokazaćemo da je ista pretpostavka ključna i za neke od antidemokratskih argumenata. Druga pretpostavka ispravnosti je sastavni deo teoreme porote, matematičkog modela za čije je otkriće takođe zaslužan Kondorse. Ova teorema počiva na pretpostavci da se prilikom glasanja među opcijama nalazi i jedna koja je ispravna, a rezultat teoreme je da će većina kompetentnih glasača izabrati tu opciju sa većom verovatnoćom nego što bi to učinio pojedinačni glasač. Pored toga, pokazaćemo da različite procedure glasanja u sebi sadrže različite pretpostavke o prirodi ispravnosti. Sa stanovišta nekih procedura, ispravnost predstavlja standard koji pojedinačne opcije ili zadovoljavaju ili ne, dok sa stanovišta drugih ispravnost može podrazumevati određenu gradaciju. Naposljetku, pokazaćemo da Kondorseov paradoks predstavlja izazov za aspekt ispravnosti i da adekvatna epistemička teorija demokratije mora da ponudi odgovor na njega. U radu ćemo ispitati različita postojeća rešenja Kondorseovog paradoksa, ali i predložiti jedno novo koje će biti deo rešenja većeg skupa problema koje identifikujemo i obrazložimo u ovom radu.

Pregled daljeg toka istraživanja

Nakon ovog uvoda slede četiri poglavlja čiji ćemo sadržaj sada ukratko predstaviti. Prvo poglavlje ćemo započeti definisanjem demokratije, a zatim ćemo skicirati dve najčešće linije argumentacije u prilog demokratije: proceduralizam i instrumentalizam. Pokazaćemo na koji su način ova dva gledišta povezana sa dva konkurentna pristupa demokratiji: teorijom društvenog izbora i epistemičkom koncepcijom demokratije. Potom ćemo predstaviti najvažnije aspekte obe teorije, sa posebnim fokusom na pitanje glasanja. Kada je u pitanju teorija društvenog izbora, objasnićemo na koji način ova teorija istražuje različite procedure glasanja, kako nastaje Kondorseov paradoks, koja su neka od mogućih rešenja tog paradoksa i zbog čega ova teorija pruža razloge za skepticizam u pogledu racionalnosti rezultata glasanja. Nakon toga, predstavimo osnove epistemičke koncepcije demokratije. Pokazaćemo da su na formiranje ove teorije u 20. veku uticali rezultati teorije društvenog izbora, ali i to da ona ima značajne prethodnike u istoriji filozofije. Na kraju ovog poglavlja fokusiraćemo se na Kondorseovu teoremu porote kao najvažniju sponu između epistemičke demokratije i pitanja glasanja.

Predmet drugog poglavlja je Kondorseova teorija glasanja shvaćena u širem smislu. Tvrdićemo da su tri ideje koje nose ime po ovom filozofu – Kondorseova teorema porote, Kondorseov metod glasanja i Kondorseov paradoks – deo Kondorseovog metodološkog programa koji je za cilj imao da društvenim naukama obezbedi nivo egzaktnosti koji imaju prirodne, ali i da dovede do jasnih odgovora na moralna i politička pitanja. Nakon što pružimo uvid u istoriju teorije društvenog izbora koja je prethodila Kondorseu, objasnićemo najvažnije tačke Kondorseovog programa. Taj program se zasnivao na analizi računa verovatnoće, a mehanizme glasanja je Kondorse video kao ključne za njegovo ostvarenje. Naš glavni zaključak u drugom poglavlju je da je Kondorse svoj metod glasanja (koji ga je i doveo do otkrivanja pomenutog paradoksa) video kao mogućnost proširenja teoreme porote na slučajeve odlučivanja između više od dve opcije. Tvrdićemo da ovaj poduhvat nije nimalo uzaludan (uprkos teškoćama na koje je Kondorse naišao) i da se u teoremi porote nalazi potencijalno rešenje Kondorseovog paradoksa. Ipak, kako ćemo pokazati na kraju poglavlja, ovo objedinjavanje Kondorseovih ideja u jednu teoriju će samo učiniti eksplicitnim postojanje dva problema koja su implicitno sadržana u epistemičkoj koncepciji demokratije: problema distingviranja i problema agende.

U trećem poglavlju ćemo detaljnije obrazložiti ova dva problema i pokazaćemo da su njima pogođeni različiti oblici epistemičkog opravdanja demokratije, iako ne u istoj meri. Zatim ćemo

posvetiti naročitu pažnju problemu distingviranja. Ovaj problem se, ukratko, tiče pronalaženja linije razdvajanja mogućih odgovora na neko pitanje – a ovi odgovori su predstavljeni kao opcije između kojih se vrši izbor – na skup ispravnih i neispravnih opcija. Tvrdićemo da ovaj problem treba tretirati kao deo šireg problema neodređenosti i da njegovi izvori leže u samim načinima upotrebe termina „ispravno“ i „neispravno“. Na kraju ovog poglavlja ćemo tvrditi da rešenje problema distingviranja treba tražiti u proceduri glasanja koja pred glasače istovremeno stavlja dva različita pitanja: „Koja je od ponuđenih opcija *ispravna*?“ i „Koja je od ponuđenih opcija *ispravnija*?“

U četvrtom poglavlju pažnju posvećujemo problemu agende. Srž ovog problema je u pitanju šta garantuje da će se, čak i ako imamo kriterijum za razlikovanje ispravnih i neispravnih opcija, ispravna opcija uopšte naći u skupu opcija između kojih se odlučuje. Pored toga, u ovom poglavlju posvećujemo dodatnu pažnju još jednom značajnom istorijskom izvoru, spisima o glasanju čiji je autor Dodžson (Charles Lutwidge Dodgson)¹². Pokazaćemo da je ovaj autor, nezavisno od Kondorsea i jedan vek nakon njega, došao do sličnih uvida, ali i da je imao nekoliko sasvim originalnih predloga. Najvažniji među njima je predlog da skup opcija između kojih se glasa treba da sadrži i opciju „bez izbora“. Predložićemo rešenje problema agende, ali i problema distingviranja, koje se zasniva na ovom Dodžsonovom predlogu. Tvrdićemo da uvrštavanje opcije „bez izbora“ u skup raspoloživih opcija na zadovoljavajući način rešava ove probleme.

¹² U pitanju je Čarls Latvidž Dodžson, koji je daleko poznatiji pod pseudonimom Luis Kerol (Lewis Carroll).

1. EPISTEMIČKI ZAOKRET U DEMOKRATIJI

Najvažniji rezultat teorije društvenog izbora – Erouova teorema nemogućnosti (Arrow, 1963) – i interpretacije prema kojima ova teorija pokazuje da su rezultati demokratskih izbora lišeni smisla (Riker, 1982), uzrokovali su pojavu drugačijih pravaca istraživanja demokratije. Dve trenutno dominantne teorije demokratije, deliberativna i epistemička, javljaju se jednim delom kao odgovor na izazove teorije društvenog izbora. Iako unutar deliberativne tradicije postoje značajno različiti pravci istraživanja, zastupnicima ove teorije je zajedničko to da su kritični prema svođenju demokratije na glasanje i posmatranju preferencija kao naprosto datih i fiksiranih (Cunningham, 2002, str. 164–165; Mladenović, 2012, str. 54). Umesto takvog pristupa, ovi teoretičari predlažu da se procedura glasanja sasvim zameni ili, manje ambicioznije, dopuni procedurom javne deliberacije. Ta procedura podrazumeva javnu diskusiju između učesnika koji jedne druge smatraju ravnopravnim i za cilj ima dolazak do razložno formiranih stavova ili, pak, konsenzusa među učesnicima (Cohen, 1997, str. 413–414; Cunningham, 2002, str. 163; Mackie, 2008, str. 9–10).¹³ Epistemičku demokratiju – koja je predmet ovog istraživanja – možemo odrediti kao skup različitih argumenata u prilog teze da većine pokazuju tendenciju da donose *ispravne* odluke (Schwartzberg, 2015, str. 188–189). Iako epistemički pristup demokratiji ima dugu istoriju, sa snažnim uporištem u tradicionalnim autorima, pod *epistemičkim zaokretom* u demokratskoj teoriji se misli na trenutne tendencije da u fokus demokratske teorije dolaze pitanja istine, znanja i formiranja verovanja. Iako jedan deo teoretičara epistemičke demokratije nastoji da ispita epistemička svojstva glasanja, ovo skretanje fokusa na epistemička pitanja nije zaobišlo ni deliberativnu teoriju (Palumbo, 2012, str. 272). Zapravo, unutar epistemičke tradicije možemo uočiti četiri paralelna (ali ne uvek sasvim odvojena) toka istraživanja: ispitivanje agregacije sudova prilikom većinskog glasanja (Goodin & Spiekermann, 2018), ispitivanje epistemičkih svojstava javne deliberacije (Estlund, 2008; Landemore, 2012), pragmatički pristup epistemičkoj demokratiji (Anderson, 2006; Talisse, 2011) i pristup zasnovan na epistemologiji vrlina (Farrelly, 2012; Landemore, 2018; Misak, 2009). Iako će u ovom radu najviše pažnje biti posvećeno prvom pristupu, kroz njega ćemo obraditi i neke primedbe koje se mogu uputiti epistemičkoj demokratiji uopšte. Svi ovi pravci istraživanja dele mnoge zajedničke pretpostavke, a neka od predloženih rešenja će, shodno tome, u određenoj meri biti kompatibilna sa ovim različitim pristupima.

Ipak, epistemička demokratija deli neke zajedničke pretpostavke i sa *epistokratijom* – gledištem prema kojem u donošenju političkih odluka treba da učestvuju samo dobro informisani građani (Brennan, 2020, §6.2). Epistokratija, čija se osnovna ideja javlja već kod Platona, polazi od pretpostavke da se u političkom odlučivanju može povući razlika između ispravnih i neispravnih odluka, ali i pretpostavke da se građani među sobom razlikuju u pogledu svojih sposobnosti da procene ispravnost svake od odluka. Iz ove dve pretpostavke zastupnici epistokratije izvlače zaključak da bi političko odlučivanje trebalo da bude u rukama male grupe najkompetentnijih pojedinaca. Nasuprot tome, epistemička demokratija iz ovih istih pretpostavki izvlači sasvim suprotan zaključak – da odlučivanje treba prepustiti svim građanima. Epistemička teorija prema tome ima dva glavna cilja: prvi je da brani sposobnost masa da donose ispravne odluke, a drugi da se odbrani od protivargumenata koji dolaze od strane epistokrata.

Centralni deo ovog poglavlja je predstavljanje osnovnih pretpostavki i zaključaka, kako teorije društvenog izbora, tako i epistemičke demokratije. Najpre ćemo poći od određenja demokratije, a zatim ispitati dva osnovna vida argumentovanja u prilog demokratije: proceduralizam

¹³ Kao centralni mehanizmi deliberativne demokratije, obično se uzimaju javni forumi, građanske skupštine, deliberativne ankete i druga praktična rešenja koja omogućavaju da grupe nasumično izabranih građana učestvuju u diskusijama. Za razliku od predizbornih anketa na kojima se prikupljaju već postojeća mišljenja koja glasači imaju o ponuđenim opcijama i koje se sprovode sa prediktivnim ciljevima, deliberativne rasprave su preskriptivne prirode. Budući da se radi o reprezentativnom uzorku građana, rezultati javne deliberacije otkrivaju šta bi ostali građani mislili da su i sami imali priliku da učestvuju u deliberativnom procesu i kao takvi predstavljaju preporuke za kreiranje politika ili kandidovanje konkretnih opcija (Fishkin, 1991, str. 81).

i instrumentalizam. Pokazaćemo na koji su način ovi pristupi demokratiji povezani sa dve teorije koje obrađujemo. U predstavljanju teorije društvenog izbora, krenućemo od pretpostavki koje ova teorija deli sa normativnom teorijom odlučivanja, a potom se fokusirati na aspekte teorije društvenog izbora koji su najvažniji za demokratsku teoriju: različite procedure glasanja i kriterijume za procenjivanje njihove adekvatnosti. Značajan deo pažnje ćemo posvetiti Kondorseovom paradoksu i nekim od tradicionalnih odgovora na njega. Kada je u pitanju epistemička teorija demokratije, objasnićemo na koji su način rezultati teorije društvenog izbora doprineli njenom formiranju, ali ćemo navesti i nekoliko izvora iz istorije filozofije koji pokazuju da se neke od ključnih ideja ove teorije javljaju mnogo pre 20. veka. Potom ćemo objasniti tri mehanizma pomoću kojih teoretičari epistemičke demokratije brane svoje tvrdnje. Među ovim mehanizmima, posebna pažnja biće posvećena Kondorseovoj teoremi porote, koju smatramo najvažnijom za razumevanje odnosa epistemičke demokratije i većinskog glasanja, i koja će imati ključno mesto u argumentu koji zastupamo u kasnijim poglavljima.

Šta je demokratija?

Demokratiju možemo pokušati da odredimo putem istorijskog pregleda tako što ćemo utvrditi koje su okolnosti dovele do njenih najznačajnijih pomaka, ali i nazadovanja (Dahl, 1998, str. 7–21). Možemo posegnuti za etimologijom i konstatovati da je u pitanju „vladavina naroda“, a potom nastojati da razjasnimo šta bi pod time trebalo podrazumevati (Swift, 2013, str. 284–286). Možemo analizirati najvažnije istorijske dokumente, antičke i moderne, za koje smatramo da predstavljaju utemeljenje demokratije i utvrditi da li sadrže neke zajedničke elemente (Riker, 1982, str. 4–8). Svaki od ovih pristupa je adekvatan na svoj način, i ovaj rad će koristiti uvide proizašle iz takvih pristupa. Međutim, za potrebe ovog rada, usvojicemo definiciju prema kojoj se demokratija određuje kao *kolektivno obavezujuće odlučivanje* (Christiano 2003, str. 4; Cohen, 1997, str. 415; Mladenović, 2012, str. 32).

Razmotrimo šta svaki od delova ove definicije demokratije podrazumeva. Najpre, demokratija je određena kao oblik *kolektivnog* obavezujućeg odlučivanja. Kolektivno odlučivanje podrazumeva postojanje više od jednog donosioca odluka – drugim rečima, odluka koju donosi jedna individua ne može se nazvati demokratskom (Dahl, 1979, str. 100). Neka odluka može uticati na više od jedne osobe – zamislite da se odlučujete na to da podignete kredit kako biste kupili nekretninu: vaša odluka bi imala posledice i po druge osobe, kao što su članovi vaše porodice; međutim, ukoliko ste u njenom donošenju učestvovali samo vi, ona nije demokratska. Na drugom mestu, demokratija je određena kao kolektivno *obavezujuće* odlučivanje. Ovo znači da demokratska odluka obavezuje sve one koji su učestvovali u njenom donošenju na prihvatanje posledica te odluke (Dahl, 1979, str. 98). Odluka koju bi donela deca prilikom igre ne bi bila demokratska; ili, ako učestvujete u eksperimentu u kojem se simuliraju izbori, jasno je da vas odluka doneta u takvim uslovima neće obavezivati. Na kraju, demokratija je kolektivno obavezujuće *odlučivanje*. To znači da demokratiju možemo razlikovati od drugih kolektivnih obavezujućih radnji kao što je, recimo, partija pokera. Svi igrači koji učestvuju u ovoj igri unapred znaju njena pravila i obavezuju se na to da će poštovati krajnji ishod, makar on značio da odlaze kući praznih ruku. Ipak, igranje pokera nećemo smatrati oblikom odlučivanja. Tri dela definicije, dakle, predstavljaju tri uslova od čije ispunjenosti zavisi da li ćemo nešto smatrati demokratijom.

Prednost ove definicije je u tome što je demokratija shvaćena u sasvim minimalnom smislu. Ona je različita od nekih tradicionalnih određenja demokratije, kao što su oblik vlasti ili državno uređenje (često nailazimo na izraze kao što su „atinska demokratija“ ili „moderne demokratije“). Demokratija takođe nije određena ni ideološki, iako u svetu postoji bezbroj političkih partija koje u svom nazivu imaju izraz „demokratska“. Iako neka država može biti uređena na taj način da se najveći broj važnih odluka u njoj donosi demokratski, sama demokratija, minimalno definisana, ne odnosi se nužno samo na političke odluke, niti je kolektiv o kojem se govori uvek celokupna politička zajednica. Odluke se mogu donositi demokratskim putem u porodici, firmi, parlamentu ili nekom međunarodnom telu. Izlazak na predsedničke izbore, rasprava sa prijateljima o tome gde popiti kafu,

i glasanje na izboru za *Pesmu Evrovizije* u jednakoj meri mogu biti primeri demokratije. Ono po čemu se razlikuju su tip kolektiva koji odlučuje, važnost same odluke, i način odlučivanja. Takođe, definicija je kompatibilna sa različitim vidovima kolektivnog odlučivanja, kao što su glasanje ili deliberacija i dodatnim specifikacijama koje se tiču načina donošenja odluka, kao što su različite procedure glasanja i izborni sistemi (Dahl, 1979, str. 101). Osim toga, sasvim različite koncepcije demokratije su u jednakoj meri kompatibilne sa ovom definicijom (Cohen, 1998, str. 185–186). Za kraj, treba naglasiti da sama definicija ne nosi nikakvu normativnu težinu. Definicija demokratije kao kolektivnog obavezujućeg odlučivanja jednako je kompatibilna sa stavom da *ne treba* imati demokratiju u određenim okolnostima kao i sa stavom da je *treba* imati (Christiano & Bajaj, 2022, §1). Drugim rečima, odgovor na pitanje „Šta je demokratija?“ nije ujedno i odgovor na pitanje „Zašto demokratija?“ (Dahl, 1998, str. 44–45).

Proceduralno i instrumentalno opravdanje demokratije

Kada se postavi ovo drugo pitanje, time se debata seli u političku dimenziju. Pitanje „Zašto demokratija?“ zapravo znači: „Zbog čega bismo se oslonili na demokratiju u upravljanju državom?“ (Dahl, 1998, str. 45). Šta je to što demokratiju čini superiornom u odnosu na nedemokratske načine donošenja političkih odluka? Ako je demokratija kolektivno obavezujuće odlučivanje, šta je to što njene odluke čini obavezujućim?

Postoje dva tradicionalna vida argumentovanja u prilog demokratije. Prema prvom gledištu, demokratija je poželjna jer se sam proces odlučivanja smatra intrinzično pravičnim budući da u njemu u jednakoj meri i na slobodan način učestvuju svi članovi političke zajednice. Ovo je gledište koje se zove *proceduralizam*. Prema proceduralistima, demokratija ima intrinzičan značaj jer njene procedure odražavaju vrednosti koje su nam važne time što tretiraju sve građane na jednak i pravičan način (Christiano, 2003, str. 7). Prema drugom gledištu, koje nazivamo *instrumentalizam*, demokratija ima prednost kada je u pitanju kvalitet odluka koje se donose u poređenju sa nedemokratskim odlučivanjem. Za instrumentaliste, demokratija je poželjna jer dovodi bilo do povoljnih ishoda, kao što su ekonomski rast, ispunjavanje interesa najvećeg broja građana ili povećanje njihove sreće, bilo do izbegavanja nepovoljnih, kao što su glad ili ratovi (Christiano, 2003, str. 6; Landemore, 2021, str. 363). Ovde ćemo pod instrumentalizmom podrazumevati njegov specifični oblik: *epistemički instrumentalizam*.¹⁴ Već smo naglasili da demokratska teorija prolazi kroz epistemički zaokret koji nije zaobišao nijedan od glavnih pravaca istraživanja demokratije. Instrumentalno opravdanje demokratije, koje je u isto vreme i epistemičko, počiva na gledištu da se na (barem neka) politička pitanja mogu dati ispravni ili neispravni odgovori i da se ova ispravnost može utvrditi, ako ne sa izvesnošću, onda makar sa dovoljno velikom verovatnoćom (Landemore, 2013, str. 208). Sama demokratija je, prema ovom gledištu, opravdana ukoliko demokratske procedure dovode do davanja ispravnih odgovora na politička pitanja. Zastupnici proceduralizma i (epistemičkog) instrumentalizma se, dakle, slažu u stavu da su demokratski oblici vladavine bolje od nedemokratskih – ono gde se razlikuju jesu razlozi iz kojih demokratiji treba dati prednost. Za proceduraliste, politički ishodi bi trebalo da budu *pravični*, dok bi prema instrumentalistima oni trebalo da budu *ispravni* (List & Goodin, 2001, str. 277).¹⁵

¹⁴ Ponekad se ova centralna distinkcija povlači, ne između proceduralnog i instrumentalnog, već između proceduralnog i epistemičkog opravdanja demokratije (Fuerstein, 2019; List & Goodin, 2001). Razlog za ovo je taj što se epistemičko opravdanje demokratije najčešće smešta u eksplicitno instrumentalne okvire. Ipak, treba naglasiti da epistemičku demokratiju ne treba izjednačavati sa instrumentalizmom, jer postoje epistemičke teorije demokratije koje tragaju za srednjim putem između proceduralizma i instrumentalizma (Anderson, 2006; Estlund, 2008), kao i one koje su epistemičke, a u potpunosti odbacuju instrumentalizam (Peter, 2008).

¹⁵ Treba primetiti da su neke od tradicionalnih kritika demokratije usmerene upravo prema ovim gledištima. Platon i Hobs kritikovali su demokratiju zbog toga što su smatrali da ona može voditi lošim ishodima. Platonova kritika demokratije u *Državi* zasniva se na uverenju da političke odluke treba da donose osobe koje poseduju adekvatno znanje, dok demokratija ne zahteva da građani imaju bilo kakvu ekspertizu koja je neophodna za ispravno odlučivanje (488a–489c). Hobsovo gledište je da je demokratija rizičan oblik vlasti koji sa sobom uvek nosi opasnost od unutrašnjeg sukoba (Hobs, 1651/1991, str. 193–196). Iako manje kritičan prema demokratiji u poređenju sa Platonom, Aristotel nije bio pristalica stava da svi građani treba da imaju jednako pravo učešća u procesu odlučivanja. Za Aristotela, dati svima jednaku

Rasprava između proceduralizma i instrumentalizma se ponekad smešta u okvire Rolsovog (John Rawls) razlikovanja različitih tipova proceduralne pravde (Cohen, 1986, str. 28 – 29; Dahl, 1989, str. 165). Rols razlikuje tri osnovna tipa proceduralne pravde: savršenu, nesavršenu i čistu. *Savršenu* proceduralnu pravdu odlikuje postojanje nezavisnog kriterijuma na osnovu kojeg se procenjuje pravičnost raspodele ali i izvodiva procedura koja nužno dovodi do takve raspodele.¹⁶ Problem sa savršenom proceduralnom pravdom je taj što je ona pri važnijim okolnostima retka ili čak nemoguća za postizanje. *Nesavršenu* proceduralnu pravdu Rols ilustruje na primeru suđenja. U sudskim procesima postoji jasan standard na osnovu kojeg ishod možemo smatrati ispravnim ili neispravnim: ispravno je kažnjavati krive, a oslobađati nevine. Dakle, baš kao i savršenu proceduralnu pravdu, nesavršenu odlikuje postojanje nezavisnog kriterijuma. Ono što nesavršenoj proceduralnoj pravdi nedostaje jeste procedura koja u svim situacijama dovodi do povoljnog ishoda. Čak i onda kada su zadovoljena sva pravila sudske prakse, može se dogoditi da nevini budu osuđeni, a krivci oslobođeni (Rols, 1998, str. 92). Slučajeve *čiste* proceduralne pravde imamo onda kada ne postoji nezavisni kriterijum ispravnosti, ali postoji pravična procedura takva da će se ishod, ma kakav on bio, i sam smatrati pravičnim pod uslovom da je procedura ispravno sprovedena. Rols ovo ilustruje primerom kockanja: ako osoba učestvuje u nekoj kockarskoj igri, ne postoji unapred predodređeni ishod koji se smatra ispravnim; međutim, ukoliko nijedno pravilo igre nije prekršeno, bilo koji iznos sa kojim osoba napusti kockarski sto smatraće se pravičnim rezultatom (Rols, 1998, str. 93).

Zastupnici kako instrumentalnog, tako i proceduralnog opravdanja demokratije, složili bi se sa već datom definicijom demokratije kao procedure kolektivnog obavezujućeg odlučivanja. Razlika je u tome što, uopšte uzev, zastupnici instrumentalizma demokratiju vide kao nesavršenu proceduru (Landmore, 2013, str. 211), a zastupnici proceduralizma kao čistu (Peter, 2008, str. 49–50). Prema epistemičkim instrumentalistima, demokratiju treba shvatiti analogno sudskom procesu, sa ispravnim ishodom koji je nezavisan od procedure, a same građane kao porotnike koji tragaju za ispravnim rešenjem (uskoro ćemo videti da je jedno od najmoćnijih oružja u prilog ovom gledištu upravo teorema koja je otkrivena tokom pokušaja da se opravda institucija porote). Za proceduraliste, pak, demokratija je više nalik utakmici koja nema unapred predodređen ispravan rezultat. Timovi se mogu razlikovati po svojoj snazi ili broju navijača, ali ako se poštuju sva pravila igre, rezultat će biti prihvatljiv za sve strane koje su u njoj učestvovali.¹⁷

Dilema između proceduralista i instrumentalista ne nastaje otud što zastupnici nekog od ova dva gledišta negiraju značaj onih aspekata demokratije koje suprotna teorija ističe. Naprotiv, i jedni i drugi se načelno slažu da je demokratija poželjna sa obe tačke gledišta. Proceduralisti ne bi imali razloga da spore da su demokratske odluke kvalitetnije od nedemokratskih, niti bi instrumentalisti

političku moć predstavlja intrinzično nepravičnu odluku, budući da nisu svi građani jednaki po vrlini (*Pol.* 1282b–1283b). Stoga možemo reći da su Platon i Hobs prevashodno kritičari instrumentalnog, a Aristotel proceduralnog opravdanja demokratije (Christiano, 2003, str. 7).

¹⁶ Rols savršenu proceduralnu pravdu ilustruje čuvenim primerom grupe ljudi koja treba da podeli kolač na jednake delove. Ako pretpostavimo da nezavisni kriterijum raspodele zahteva da svi dobiju parče jednake veličine, moguće je osmisliti proceduru koja nužno dovodi do ovakve raspodele. Naime, dovoljno je zahtevati da osoba koja je sekla kolač bude poslednja koja će birati svoje parče. Pod pretpostavkom da svako (uključujući i osobu kod koje je nož) želi za sebe da prigrabi što veće parče, osobi koja seče kolač bi se najviše isplatilo da ga podeli na jednake delove, jer samo na taj način sebi obezbeđuje najveći mogući deo (Rols, 1998, str. 92).

¹⁷ Treba naglasiti da Dal, iako najuticajniji predstavnik proceduralizma, smatra da se većinsko glasanje (niti bilo koja druga procedura glasanja, dodali bismo) ne može smatrati oblikom čiste proceduralne pravde, već samo nesavršene, budući da samo opravdanje neke procedure glasanja zahteva kriterijume koji su spoljašnji u odnosu na proceduru, odnosno, nezavisni od nje (Dahl, 1989, str. 168). Ovdje, međutim, treba uzeti u obzir razlikovanje dve vrste proceduralizma koje predlaže Ivan Mladenović (2019, str. 166–167). U užem smislu, pod proceduralizmom se može podrazumevati formalno ispitivanje različitih procedura odlučivanja – recimo, procedura glasanja, na način na koji ih ispituje teorija društvenog izbora, ili kombinacije glasanja i deliberacije – kako bi se utvrdilo koja od njih je opravdana. U širem smislu, proceduralizam podrazumeva proceduru odlučivanja *uopšte* kao osnov opravdanja demokratije. U skladu sa ovom razlikom, do sada smo govorili o proceduralizmu u širem smislu. Nerazlikovanje ova dva gledišta može dovesti do kritika koje ne pogađaju svoju metu (Mladenović, 2019, str. 174–177), ali i do razumevanja Dalove tvrdnje da je većinsko glasanje instanca nesavršene proceduralne pravde. Međutim, ako je ova razlika jasno eksplicirana, može se tvrditi da proceduralizam u širem smislu demokratiju vidi kao oblik čiste proceduralne pravde.

smatrali da ima nečeg pogrešnog u tome što demokratija daje svima jednaku moć učešća. Problem je u tome što se ova dva gledišta, uzeta u svom osnovnom obliku, fokusiraju samo na jednu polovinu onoga što se obično podrazumeva pod pozitivnim aspektima demokratije. Ovo nas vraća na Volhajmov paradoks. Kako ističe Adam Swift, rešenje paradoksa demokratije, ako se uopšte može s pravom nazvati paradoksom, je u prepoznavanju toga da se pod pojmom „prave opcije“ ponekad kriju dve sasvim različite stvari: ispravnost i legitimnost (Swift, 2013, str. 312). Glasач čija izabrana opcija gubi izbore može ostati pri stavu da je opcija za koju je glasao ipak bila *ispravna*, ali da je kandidat koji je pobedio na izborima još uvek njegov *legitimno* izabrani predstavnik. Ispravnost opcije u tom slučaju zavisi od eksternih faktora, koji nisu vezani za samu proceduru odlučivanja, dok legitimnost opcije sledi iz činjenice da su ispunjeni svi proceduralni zahtevi. Ovu dihotomiju Estlund naziva eutifronovskom dilemom demokratije (Estlund, 2008, str. 65): „da li su dobre demokratske odluke dobre zbog toga što su demokratski donete, ili su demokratski donete zbog toga što su dobre?“ Većina savremenih autora bi se verovatno složila sa stavom da su dobre iz oba navedena razloga – problem nastaje onda kada se razlozi iz kojih ih smatramo dobrim sa jednog ili drugog aspekta nađu u međusobnoj koliziji.

Mnogi savremeni pristupi opravdanju demokratije u isto vreme uključuju i proceduralne i instrumentalne argumente, iako u različitim razmerama. Neki teoretičari (Estlund, 2008, str. 102; Kelly, 2012, str. 54) smatraju da različite teorije demokratije formiraju svojevrsan spektar u pogledu epistemičkih zahteva koji se stavljaju pred građane. Na jednom kraju ovog spektra, nalazi se teorija društvenog izbora za koju se pretpostavlja da, ako uopšte opravdava demokratiju, to čini na čisto proceduralnim osnovama (Kelly, 2012, str. 55). Na suprotnom kraju nalaze se strogo epistemičke teorije prema kojima su demokratske odluke legitimne *samo* ukoliko zadovoljavaju nezavisan standard ispravnosti (Estlund, 2008, str. 102) i koje su, po prirodi, epistemički najzahtevnije (Kelly, 2012, str. 66). Između ova dva pola, nalazi se niz pristupa koji kombinuju oba pravca istraživanja, među kojima je najpoznatiji Estlundov epistemički proceduralizam (Estlund, 2008). Kroz ovaj rad delimično usvajamo, a delimično dovodimo u pitanje ovakav vid kategorizacije teorija demokratije. Usvajamo gledište da teorija društvenog izbora i epistemička koncepcija demokratije, iako se obe usredsređuju na kolektivno odlučivanje i pitanja agregacije glasova, predstavljaju dva tradicionalno suprotstavljena polja istraživanja. Ostatak ovog poglavlja posvećen je ispitivanju osnovnih pretpostavki i zaključaka obe teorije. Međutim, u kasnijim poglavljima ćemo tvrditi da teorija društvenog izbora nije lišena epistemičkih pitanja (štaviše, ona su kroz istoriju ove discipline često dolazila do izražaja), ali i to da je za epistemičko opravdanje demokratije važna činjenica da postoje različite procedure glasanja, uprkos tome što proučavanje tih procedura tradicionalno pripada teoriji društvenog izbora.

1.1. Teorija društvenog izbora

Teorija društvenog izbora je oblast teorije odlučivanja koja identifikuje, analizira i procenjuje pravila koja se mogu koristiti za donošenje kolektivnih odluka. Shvaćena u širem smislu, ova teorija predstavlja interdisciplinarni pristup koji je svoje mesto našao na različitim poljima, pre svega u ekonomiji i političkim naukama. U užem smislu, teorija društvenog izbora je grana primenjene matematike koja analizira apstraktne objekte koji se zovu „funkcije agregacije preferencija“¹⁸ (Heckelman & Miller, 2015). Ove funkcije preslikavaju individualne ulazne podatke (glasove, preferencije, stavove) u kolektivne izlazne podatke (kolektivne odluke, preferencije grupe, kolektivne stavove) (List, 2022). Svoj naziv teorija duguje knjizi *Društveni izbor i individualne vrednosti* Keneta Eroua koji je, zajedno sa Dankanom Blekom (Duncan Black), jedan od utemeljivača ove teorije u 20. veku.¹⁹

¹⁸ U literaturi se češće javljaju manje vrednosno neutralni sinonimi „funkcija društvenog blagostanja“ i „funkcija društvenog izbora“. Za raspravu o terminologiji videti: Mladenović, 2012, str. 160–162.

¹⁹ Ovo polje ima dugu istoriju, koja će biti predmet drugog poglavlja, a njen najznačajniji klasični predstavnik je Kondorse.

Kada smo glasanje odredili kao iznošenje stavova o preferencijama, a demokratiju kao proceduru kolektivnog odlučivanja, demokratiju koja uključuje glasanje smo zapravo smestili u metodološki okvir normativne teorije društvenog izbora. Zbog toga ćemo funkcije agregacije preferencija u ovom poglavlju izjednačiti sa procedurama glasanja. Nakon što se podrobnije upoznamo sa samim pojmom preferencije, onako kako se on shvata unutar teorije odlučivanja, predstavice najosnovnije procedure glasanja. Jednostavnosti radi, fokusiraćemo se samo na procedure koje rezultuju izborom jednog kandidata/opcije. Sa ovakvom vrstom izbora susrećemo se i u svakodnevnom životu (recimo, kada glasamo na predsedničkim izborima). Ovo ne znači da su slučajevi glasanja koji za cilj imaju složenije ishode (kao što je raspodela mandata u parlamentu) manje važni, ali fokusiranje na slučajeve izbora jednog kandidata nam olakšava da međusobno uporedimo različite procedure i istaknemo njihove osobenosti. Svi eventualni problemi koji se mogu uočiti prilikom izbora jednog kandidata, kao i njihova rešenja, važe i za složenije slučajeve glasanja.

1.1.1. Preferencije i uslovi racionalnosti

Preferencije, zajedno sa opcijama (ili ishodima), predstavljaju dva centralna pojma u teoriji odlučivanja. „Najgrublje rečeno, kada tvrdimo da neka individua 'preferira' 'opciju' A više nego opciju B, time tvrdimo da ta individua smatra da je A poželjnije ili vrednije izbora u odnosu na B.“ (Steele & Stefánsson, 2020, §1). Na osnovu ove grube definicije jasno je da preferencije sadrže *informacije o načinu na koji individua poredi opcije*.

Znakom „ \geq “ označavamo relaciju *slabe* preferencije. Izraz „ $A \geq B$ “ čitamo kao „opcija A je dobra barem koliko i opcija B“. Preko relacije slabe preferencije definišemo relaciju *striktne* preferencije i relaciju *indiferencije*. Relaciju striktne preferencije čitamo kao „opcija A je bolja od opcije B“, označavamo je znakom „ $>$ “ i definišemo je na sledeći način:

$$A > B \leftrightarrow A \geq B \wedge \neg(B \geq A).$$

Relaciju indiferencije, koju čitamo kao „opcija A je jednako dobra kao i opcija B“, označavamo sa „ \sim “ i definišemo je ovako:

$$A \sim B \leftrightarrow A \geq B \wedge B \geq A.$$

Preferencije individue nad nekim skupom opcija nazivamo *rang-listom* opcija i nju je moguće izraziti i u formi tabele. U Tabeli 4 dat je primer rang-liste u kojoj individua preferira opciju A više nego preostale tri opcije, indiferentna je između opcija B i C, ali obe preferira više nego opciju D.

Tabela 4. Primer rang-liste.

Rang	Opcije
1	A
2	B, C
3	D

Međutim, da bi preferencije individue mogle da se objedine u rang-listu, neophodno je da te preferencije ispunjavaju određene uslove koji garantuju njihovu logičku konzistentnost. Ovi uslovi, koje nazivamo *uslovima racionalnosti*, predstavljaju skup zahteva koje preferencije idealno zamišljene racionalne individue moraju da ispune kako bi se ta individua uopšte smatrala racionalnom. Uslovi racionalnosti se izražavaju u vidu tri aksioma (Pavličić, 2018, str. 14–17; Resnik, 2000, str. 22–24; Steele & Stefánsson, 2020, §1). Na prvom mestu, tu je aksiom *asimetričnosti* kojim se utvrđuje odnos između relacija striktne preferencije i indiferencije. Tim aksiomom se tvrdi da za bilo koje dve opcije A i B važi:

$$\begin{aligned}
A > B &\rightarrow \neg(B > A). \\
A > B &\rightarrow \neg(A \sim B). \\
A \sim B &\rightarrow \neg(A > B) \wedge \neg(B > A).
\end{aligned}$$

Na jednostavnom primeru, ovo znači da ako preferiramo sladoled od vanile više nego sladoled od čokolade, onda ne možemo sladoled od čokolade u isto vreme preferirati više nego sladoled od vanile. Zatim, ako sladoled od vanile preferiramo više od sladoleda od čokolade, to znači da između njih nismo indiferentni. Na kraju, ako smo indiferentni između sladoleda od čokolade i sladoleda od vanile, onda ne možemo u isto vreme neki od ta dva ukusa preferirati više nego drugi.

Sledeći je aksiom *kompletnosti* kojim se tvrdi da je racionalna individua uvek u mogućnosti da odredi svoje preferencije. Formalno izraženo, ovim aksiomom se tvrdi da za bilo koje dve opcije A i B važi sledeće:

$$\begin{aligned}
A \geq B \vee B \geq A; \text{ odnosno:} \\
A > B \vee B > A \vee A \sim B.
\end{aligned}$$

Najjednostavnije rečeno, aksiom kompletnosti podrazumeva da je racionalna individua u stanju da se odluči između ponuđenih opcija. Na prethodnom primeru, ovo znači da je ovaj uslov zadovoljen ukoliko ili preferiramo sladoled od vanile više nego sladoled od čokolade, ili sladoled od čokolade više nego sladoled od vanile, ili smo, pak, indiferentni između njih, te u tom slučaju biramo bilo koji. No, ukoliko bismo u jednom trenutku više preferirali sladoled od čokolade, da bismo već u sledećem više preferirali sladoled od vanile, pa potom opet od čokolade i tako u nedogled, time bismo prekršili uslov kompletnosti.

Poslednji uslov racionalnosti je aksiom *tranzitivnosti* kojim se tvrdi da za bilo koje tri opcije A, B i C važi:

$$A \geq B \wedge B \geq C \rightarrow A \geq C.$$

Iz tranzitivnosti relacije slabe preferencije slede sledeće tvrdnje o tranzitivnosti relacija striktno preferencije i indiferencije:

$$\begin{aligned}
A > B \wedge B > C &\rightarrow A > C. \\
A \sim B \wedge B \sim C &\rightarrow A \sim C. \\
A > B \wedge B \sim C &\rightarrow A > C. \\
A > B \wedge A \sim C &\rightarrow C > B.
\end{aligned}$$

Ako se još jednom poslužimo istim primerom, reći ćemo da uslov tranzitivnosti podrazumeva da ukoliko sladoled od vanile preferiramo više nego sladoled od čokolade, a u isto vreme sladoled od čokolade preferiramo više nego sladoled od jagode, ovo znači da takođe i sladoled od vanile preferiramo više nego sladoled od jagode. Isto važi i za relaciju indiferencije, kao i kombinacije relacija preferencije i indiferencije. Drugim rečima, uslovom tranzitivnosti se tvrdi da je racionalna individua u stanju da u skupu od tri ili više opcija odredi njihov poredak od najviše do najmanje preferirane. U suprotnom, poredak preferencija bi imao *cikličan* oblik. U našem primeru sa sladoledom, cikličan poredak preferencija značio bi da neka osoba, recimo, sladoled od čokolade preferira više nego sladoled od vanile, sladoled od vanile više nego sladoled od jagode, dok u isto vreme sladoled od jagode preferira više nego sladoled od čokolade.

Iracionalnost ove „papier-kamen-makaze“ situacije se u literaturi iz teorije odlučivanja obično ilustruje kroz problem „novčane pumpe“ (*money-pump*), misaonog eksperimenta koji se pripisuje Frenku Remziju (Frank P. Ramsey, 1931/1950, str. 180–182). Zamislimo da neka individua ima ciklične preferencije, odnosno da preferira A više nego B, B više nego C, a C više nego A. Iz toga sledi da je ta osoba spremna da plati izvesnu sumu novca kako bi B zamenila za A. Ali, takođe, sledilo

bi i da je ista osoba spremna da plati neku sumu kako bi A zamenila za C, a C ponovo za B. To znači da ta individua na kraju ovog niza transakcija ostaje u posedu objekta B, koji je imala i na početku, ali je pritom izgubila novac. Takva osoba bi potom ovaj niz transakcija mogla da ponavlja iznova i iznova sve dok potpuno ne ostane bez novca (Hansson, 2018, str. 568).²⁰ Ovaj i slični primeri ukazuju na posledice koje bi kršenje uslova tranzitivnosti moglo da ima po odluke koje donosi individua.

Ipak, ovo ne znači da treba da očekujemo da uslov tranzitivnosti bude uvek zadovoljen u svakodnevnom životu u kojem ne vladaju idealizovani uslovi, kao što pokazuje jedan dobro poznati primer. Zamislite da pred sobom imate niz šoljica kafe od kojih svaka ima u sebi jedno zrno šećera više nego prethodna. Ukoliko bi vam neko ponudio da probate kafu iz bilo koje dve susedne šoljice, teško da biste mogli da napravite razliku između njih. Drugim rečima, bili biste indiferentni u pogledu izbora između te dve šoljice. Budući da ovo važi za sve šoljice koje se nalaze jedna do druge, uslov tranzitivnosti vodi zaključku da biste morali da budete indiferentni i između prve i poslednje šoljice – one bez šećera i one sa najviše šećera – što sasvim sigurno ne bi bio slučaj (Resnik, 2000, str. 23).²¹

Niz eksperimenata sprovedenih u psihologiji pokazao je da se situacije nalik upravo opisanoj javljaju u praksi, odnosno da ljudi nemaju uvek tranzitivne preferencije (Tversky, 1960, str. 33–40). Da li ovo znači da je uslov tranzitivnosti previše strog da bi se smatrao nužnim uslovom racionalnosti? Na posletku, za osobu koja nije u stanju da napravi razliku između dve šoljice kafe koje se razlikuju za jedno zrno šećera, teško da bismo rekli da nije racionalna. Ipak, moramo imati u vidu da se uslov tranzitivnosti i ostali uslovi racionalnosti odnose na *idealno zamišljenog* racionalnog donosioca odluka. Idealni donosilac odluka bio bi u stanju da napravi razliku čak i između dve susedne šoljice kafe. Ovaj primer ilustruje osnovnu poddelu unutar teorije odlučivanja: na normativnu i deskriptivnu granu teorije. Dok se deskriptivna (odnosno bihevioralna) teorija odlučivanja bavi time kako se odluke donose, njena normativna grana bavi se pitanjima kako odluke *treba* da se donose, zbog čega se kao predmet proučavanja i uzimaju idealno zamišljeni donosioci odluka (Resnik, 2000, str. 3). Ovo je značajna podela, jer iako obe grane proučavaju donošenje odluka, one to rade sa drugačijom metodologijom i ciljevima. Normativna teorija ima za cilj proučavanje donošenja odluka u idealnim uslovima i njeni rezultati obično uključuju i preskriptivnu komponentu. Deskriptivna teorija proučava upravo kognitivna ograničenja i druge psihološke uzroke koji čine da stvarni donosilac odluka odstupa od idealnog (Pavličić, 2018, str. 9–10).²² Prema tome, to što neki od navedenih uslova racionalnosti ponekad nije ispunjen u praksi ne podriva njihov značaj za normativnu teoriju.

²⁰ Postoje i suptilniji hipotetički primeri novčane pumpe, pogotovo oni koji se tiču netranzitivnih relacija indiferencije. Majkl Damet (Michael Dummet) zamišlja ljubitelja vina ne naročito istančanog ukusa koji ne ume da razlikuje vino A od vina B, niti vino B od vina C; međutim, ume da primeti razliku između vina A i C, pri čemu između ta dva preferira A. Njegove preferencije su tako $A \sim B$, $B \sim C$ i $A \succ C$, čime je prekršen uslov tranzitivnosti. Iako na prvi pogled može izgledati da takva osoba ne bi mogla zapasti u beskonačni niz transakcija u kojima je stalno na gubitku, Dametov primer pokazuje suprotno (Dummet, 1984, str. 34–35). Jednog dana, taj ljubitelj vina ulazi u prodavnicu pića. Prodavac ga obaveštava da na raspolaganju ima vina A i B koja se prodaju po istoj ceni; međutim, prodavnica promovise novu vrstu piva od kojeg se jedna flaša dobija besplatno uz vino B. Kako je indiferentan između vina A i B, kupac se opredeljuje za vino B kako bi dobio i flašu besplatnog piva. Sledećeg dana, u istoj prodavnici na raspolaganju su vina B i C; uz vino B se ponovo dobija besplatna flaša piva, ali se uz vino C dobijaju dve. Kupac se ovoga puta opredeljuje za vino C kako bi dobio veću količinu piva. Trećeg dana, prodavac mu nudi vino A (bez dodatnih piva) i vino C (uz dva piva). Kako mu je pivo nevažno u poređenju sa vinom, kupac se opredeljuje za vino A. Međutim, zamislimo da ga na izlazu iz prodavnice zaustavlja komšija (koji je brižljivo pratio njegove kupovine prethodnih dana) koji mu nudi vino B i flašu piva u zamenu za vino A i jedan dinar. Kupac, koji je ranije pri istom izboru birao vino B, pristaje na ovakvu razmenu. Komšija mu potom nudi da zameni vino B, flašu piva i još jedan dinar za vino C i dve flaše piva. Kupac, u skladu sa svojim preferencijama pristaje i na ovu razmenu. Na kraju, komšija mu nudi njegovu početnu flašu vina A, u zamenu za vino C i dinar... Kupac susret sa komšijom završava siromašniji za tri dinara, a ova hipotetička razmena se može protezati u nedogled. Dametov primer pokazuje da je za svaki oblik kršenja uslova tranzitivnosti moguće osmisliti odgovarajući scenario novčane pumpe.

²¹ Ovakva i slične situacije predstavljaju primer *paradoksa gomile*, što je problem kojim posvećujemo dodatnu pažnju u trećem poglavlju.

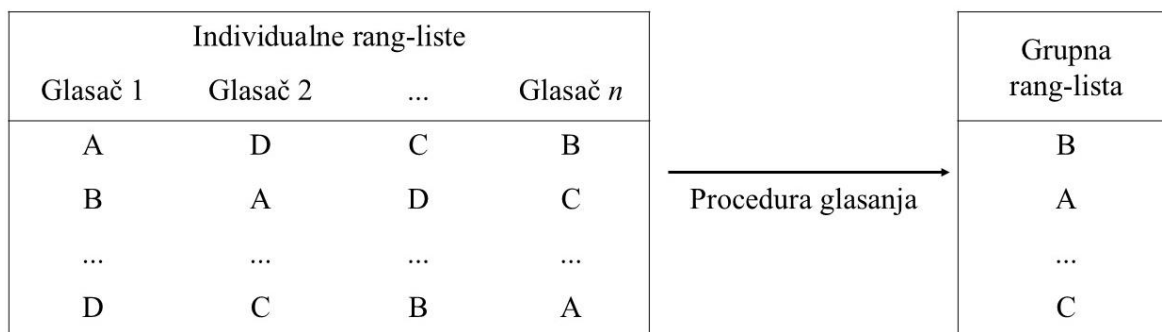
²² Deskriptivna teorija može biti motivisana rezultatima normativne teorije i usmerena na potvrđivanje toga u kolikoj meri se zaključci normativne teorije ostvaruju u praksi. Ipak, važno je naglasiti da, iako deskriptivna teorija ponekad ukazuje i na sistematska odstupanja od preskripcija normativne teorije prilikom donošenja odluka, ona sama teško može da posluži kao normativni model. Uvek je moguće da se dogodi da postoje donosioci odluka koji su, čak i u praksi, bliži normativnom idealu nego većini drugih donosilaca odluka, zbog čega njihove odluke ne bi mogle da se predvide deskriptivnom

Pored ove osnovne podele, teorija odlučivanja se deli i u pogledu toga da li proučava odluke koje donosi pojedinačni donosilac odluke, dva ili više pojedinačnih donosilaca koji nezavisno jedni od drugih odlučuju svako u svom interesu, ili grupa uzeta kao celina. U skladu sa ovom podelom, možemo razlikovati teoriju korisnosti, teoriju igara i teoriju društvenog izbora (Resnik, 2000, str. 1). Svaka od ove tri discipline ima svoju normativnu i deskriptivnu poddisciplinu, a svaka od normativnih poddisciplina uzima iste pretpostavke racionalnosti koje važe za idealnog donosioca odluka kao polaznu tačku svoje teorije. Normativna teorija društvenog izbora, koja je predmet ovog poglavlja, polazi od pretpostavke da *kolektivna racionalnost* treba da zadovolji iste uslove racionalnosti kao i individualna.

1.1.2. Procedure glasanja

Kako ističe Majkl Damet, kada god neka grupa ljudi treba da donese odluku, ta odluka će biti doneta putem glasanja, osim ako glasanju nije prethodila rasprava koja je rezultovala konsenzusom. Međutim, ono što ima ključni uticaj na rezultat glasanja jeste sama procedura koja je u upotrebi. Kada bi između različitih procedura glasanja bilo malo praktičnih razlika, one nikada ne bi ni postale predmet mnogobrojne literature. Razlike među njima su, naprotiv, ogromne, te je „verovatno da su mnoge odluke koje su u prošlosti donete glasanjem mogle izgledati sasvim drugačije da su se koristile drugačije procedure“ (Dummet, 1984, str. 1).

Podsetićemo da pod glasanjem podrazumevamo iznošenje stavova o preferencijama. Činom glasanja, pojedinačni glasači iznose svoje stavove o tome koje opcije preferiraju. Budući da su tako shvaćeni glasovi na relevantan način slični, moguće je njihovo objedinjavanje u jedan kolektivni stav koji iznosi čitava grupa. Postoji, međutim, pregršt različitih načina na koje je moguće izvršiti agregaciju glasova. Te načine nazivamo procedurama glasanja, i možemo ih odrediti kao pravila putem kojih se od skupa rang-lista individua koje sačinjavaju grupu dolazi do rang-liste čitave grupe. Skup preferencija svih članova grupe nazivamo *profil*. Na Slici 1 dat je šematski jedne prikaz procedure glasanja, odnosno načina na koji se od profila grupe dolazi do grupne rang-liste (Pavličić, 2018, str. 255):

Slika 1. Šematski prikaz procedure glasanja.

Postoje različiti načini klasifikacije procedura glasanja, koji variraju u zavisnosti od toga da li procedura uzima u obzir celokupne individualne rang-liste ili ne, da li zavisi od specifičnih pozicija opcija na rang-listama, da li je primenjiva na izbor između bilo kojeg broja opcija ili samo između dve... (cf. Dummet, 1984; Pavličić, 2018; Riker, 1982). Budući da lista procedura koju ćemo ovde ponuditi nije ni blizu iscrpne, nećemo koristiti nijedan od ovih kompleksnijih metoda klasifikacije. Umesto toga, procedure koje obrađujemo biće razvrstane u *konvencionalne*, sa kojima se najčešće susrećemo u svakodnevnim situacijama glasanja, i *alternativne*, koje svojim mehanizmima značajno odstupaju od konvencionalnih procedura.

teorijom. Samim tim, između ova dva pristupa teoriji odlučivanja postoji jasna podela rada (Damjanović & Janković, 2014, str. 47).

Konvencionalne procedure glasanja

Pod konvencionalnim procedurama glasanja podrazumevamo one procedure kod kojih se glasač opredeljuje za jednu opciju kojoj daje svoj glas. Ovo je najčešći način glasanja; međutim, kao što ćemo uskoro videti, on sa sobom nosi značajne probleme. Glavni nedostatak konvencionalnih procedura je u tome što se zasnivaju na uskoj informacionoj osnovi jer glasačima ne omogućavaju da saopšte svoju celokupnu rang-listu preferencija. Ovaj nedostatak proizvodi dalje nedostatke, kao što su izbor suboptimalnih opcija (koje ne bi bile izabrane primenom alternativnih procedura) i dovođenje do rezultata koji mogu izgledati kontraintuitivno.

Različite konvencionalne procedure glasanja ilustrovaćemo na sledećem primeru. Zamislimo grad od 150 hiljada stanovnika koji učestvuju na izborima za gradonačelnika na kojima se nadmeću tri kandidata: A, B i C. Pretpostavimo da zakon nalaže da na izborima pobeđuje kandidat koji osvoji *najveći broj glasova*. Prebrojavanjem glasova (jednostavnosti radi, pretpostavljamo da nema nevažećih listića) utvrđeno je da je 51 hiljada glasača glasala za kandidata A, 50 hiljada za kandidata B, a 49 hiljada za kandidata C. Prema tome, kandidat A je proglašen za pobjednika.

Iako može izgledati da u ovom rezultatu ne postoji ništa naročito problematično, podsetimo se da smo glasove označili kao stavove o preferencijama, čime smo pretpostavili da glasači ispunjavaju uslove racionalnosti. To znači da je svaki od glasača u stanju da rangira sve ponuđene kandidate od najviše do najmanje preferiranog. Pretpostavimo da tri podgrupe glasača koje su glasale za svakog od kandidata imaju homogene preferencije, odnosno da su preferencije svih glasača unutar jedne podgrupe iste. Pretpostavimo dalje da preferencije svih glasača izgledaju ovako (Tabela 5):

Tabela 5. Preferencije glasača na izborima za gradonačelnika (u hiljadama).

51	50	49
A	B	C
C	C	B
B	A	A

U navedenom primeru možemo videti da, uprkos tome što kandidat A osvaja najveći broj glasova, preostale dve grupe glasača njega vide kao najmanje povoljnog kandidata. Ovo ukazuje na to da procedura glasanja koja uzima u obzir samo prvorangirane opcije u nekim slučajevima može rezultovati pobjedom kandidata kojeg veliki broj glasača stavlja na poslednja mesta svojih individualnih rang-lista. Međutim, ta dodatna informacija izostaje na glasačkom listiću – glasač se tretira kao indiferentan u pogledu svih preostalih opcija osim prvorangirane.

Ipak, opcija A je takođe i prvi izbor najvećeg broja glasača. Zbog čega to ne bi bio dovoljan kriterijum da se ta, i svaka opcija za koju važi isto, prihvati kao pobjednička bez dalje diskusije? Kako ističe Damet, na prvi pogled se čini da se ovde ne može ponuditi bolji kontraargument od pozivanja na intuiciju: intuitivno nam se čini da ako znamo da je opcija A veoma loše rangirana od strane drugih glasača, ona ne bi trebalo da bude pobjednička. Ipak, zagovornici gledišta da je procedura najvećeg broja glasova sasvim adekvatna, smatra Damet, i sami se pozivaju na intuiciju. Njihova intuicija, međutim, sledi iz puke navike da se glasa za samo jednu opciju (Dummet, 1984, str. 130). Kao takva, ona je direktna posledica ustaljene upotrebe konvencionalnih procedura glasanja. Oni koji brane tu proceduru možda potkrepljuju svoje gledište argumentom da prvorangirana opcija ima veću težinu nego bilo koja druga, odnosno da između prve i druge opcije postoji veći „razmak“ (*gap*) na individualnoj rang-listi, nego između svih drugih opcija. Međutim, kako primećuje Damet, sa jednakom snagom možemo argumentovati da poslednja opcija na rang-listi treba da ima veću težinu i da je najveći razmak zapravo između preposlednje i poslednje opcije. Kako nemamo posebne razloge da damo prednost bilo kojem od ova dva gledišta, preostaje nam samo da zaključimo da je razmak između svih opcija jednak, zbog čega isticanje samo prvorangiranih opcija moramo smatrati neadekvatnim (Dummet, 1984, str. 131–132). U nastavku rada ćemo videti da je identičnu kritiku

konvencionalnih procedura glasanja dva veka ranije izneo Žan-Šarl de Borda (Jean-Charles de Borda), jedan od klasičnih predstavnika teorije društvenog izbora (Borda, 1784/1995, str. 85).

Neodstaci procedure koja u obzir uzima samo najveći broj glasova su dobro poznati, zbog čega se u praksi često susrećemo i sa procedurom *dvokružnog većinskog glasanja* koja za cilj ima prevazilaženje tog nedostatka. Ova procedura nalaže da se, ukoliko u prvom krugu glasanja nijedna od opcija ne osvoji apsolutnu većinu, dve opcije sa najvećim brojem glasova nadmeću u drugom izbornom krugu. U primeru iz tabele 5, opcije A i B prolaze u drugi krug izbora. U drugom krugu izbora glasači iz treće kolone, čija prvorangirana opcija je eliminisana, glasaju za opciju B koju smatraju drugom najboljom. U ovakvoj situaciji, opcija B pobeđuje u drugom krugu sa 99 hiljada glasova. Na ovom primeru vidimo na koji način procedura dvokružnog većinskog glasanja sprečava pobedu naročito nepovoljnog kandidata. Po cenu jednog dodatnog koraka (drugog izbornog kruga), ova procedura garantuje da opcija koju većina glasača vidi kao najmanje povoljnu neće izaći kao pobednik izbora. Međutim, ni ova procedura ne uzima u obzir kompletne rang-liste svih glasača. U navedenom primeru primećujemo da je kandidat C prvorangirana opcija gotovo trećine glasača, dok u isto vreme nijedan glasač ovu opciju ne smatra najmanje povoljnom. Kada bi glasači imali priliku da glasaju bilo između para opcija A i C, bilo para B i C, opcija C bi u oba slučaja izašla kao pobednik. Ali, budući da se u prvom izbornom krugu u obzir uzimaju samo prvorangirane opcije svih glasača, ova opcija ne uspeva da prođe u drugi krug.

Još jedna procedura glasanja koju bismo mogli da uvrstimo u skup konvencionalnih bila bi ona kojom se zahteva da je za izbor neke opcije neophodno da ona osvoji *apsolutnu većinu* glasova, odnosno da je prva na rang-listama više od polovine glasača. Lako je uvideti da se, u slučaju postojanja takve opcije, sve tri konvencionalne procedure svode na istu: opcija koja osvaja apsolutnu većinu glasova u isto vreme osvaja i najveći broj glasova; a u slučaju da takva opcija postoji, dvokružnim većinskim metodom bi bila izabrana već u prvom krugu. Sve tri konvencionalne procedure se sažimaju u jednu i u situacijama u kojima postoje samo dve opcije. Međutim, upravo su situacije sa tri ili više opcija one u kojima razlike između procedura dolaze do izražaja. Problem sa procedurom koja zahteva apsolutnu većinu glasova je u tome što, ako je na raspolaganju više od dve opcije, pobednik zapravo ni ne mora da postoji. Ovo je slučaj i sa našim hipotetičkim primerom izbora za gradonačelnika. Ako se osvrnemo na sve tri konvencionalne procedure, vidimo da na ovom primeru one dovode do tri različita rezultata – pobeđe kandidata A, pobeđe kandidata B, ili ničije pobeđe, ali da nijedna od njih za rezultat nema pobedu kandidata C.

Alternativne procedure glasanja

Pod alternativnim procedurama podrazumevamo sve one koje odstupaju od pukog glasanja za jednu od ponuđenih opcija i omogućavaju glasaču da izrazi svoje preferencije na adekvatniji način. Razmotrićemo tri takve procedure, njihove prednosti u odnosu na konvencionalne procedure, ali i nedostatke koje nose sa sobom. U pitanju su dve procedure koje se zasnivaju na *kompletnim rang-listama* individualnih glasača i jedna koja se zasniva na široj informacionoj osnovi nego konvencionalne procedure, ali koja ne zahteva kompletne rang-liste.

Vratimo se našem primeru izbora za gradonačelnika. Zamislimo da se, umesto zaokruživanja samo jedne opcije, od glasača traži da na glasačkom listiću rangiraju sve ponuđene kandidate. Za razliku od upotrebe konvencionalnih metoda, sada listići pružaju uvid u kompletan profil grupe. Kako u ovakvoj situaciji treba pristupiti brojanju glasova? Jedna mogućnost bi bila da svakom od kandidata dodelimo određeni broj bodova u skladu sa njegovom pozicijom na rang-listama glasača. Na primer, na rang-listi pojedinačnog glasača, poslednje rangiranom kandidatu dodeljujemo 0 bodova, prethodnom kandidatu 1 bod, te svakom narednom 1 bod više nego prethodnom – sve do $n-1$ bodova za n broj kandidata. U našem primeru sa tri kandidata, maksimalan broj bodova koje jedan glasač može dati jednom kandidatu bi, dakle, bio 2. Na kraju, sabiramo ukupan broj bodova koji je svaki od kandidata osvojio od strane svakog od glasača, a pobednika određujemo kao onog kandidata sa najvećim brojem bodova. Upravo opisana procedura naziva se *Bordin metod*, po već pomenutom francuskom matematičaru i fizičaru koji ju je opisao u 18. veku (iako ćemo u sledećem poglavlju

videti da Borda nije prvi koji daje ovaj predlog). U Tabeli 6. možemo videti raspored bodova u prethodno korišćenom primeru. Kada saberemo bodove, zaključujemo da kandidat C pobeđuje sa 199 hiljada bodova. Kandidat B zauzima drugo mesto sa 159 hiljada bodova, a kandidat A poslednje sa 102 hiljade.

Tabela 6: Primer Bordinog metoda.

51	50	49	
A	B	C	x 2
C	C	B	x 1
B	A	A	x 0

Međutim, određivanju porednika smo mogli da pristupimo i na drugačiji način. Ukoliko su nam dostupne kompletne rang-liste svih glasača, možemo utvrditi i to da li postoji neki kandidat kojeg većina glasača preferira više nego bilo kojeg drugog kandidata ako bismo uporedili svaki mogući par kandidata. U slučaju da postoji, takvog kandidata nazivamo *Kondorseovim pobednikom*, a proceduru kojom se on utvrđuje zovemo *Kondorseov metod* glasanja. U primeru koji smo koristili, Kondorseov metod ima tri koraka (Tabela 7): u prvom koraku upoređujemo kandidate A i B, i primećujemo da kandidata B preferira većina glasača; u drugom koraku ponavljamo isti postupak za kandidate A i C, gde pobeđuje kandidat C; u trećem koraku upoređujemo kandidate B i C, gde je kandidat C ponovo pobednik. Zaključujemo da kandidat C pobeđuje preostala dva kandidata u poređenjima po parovima, te je samim tim i Kondorseov pobednik. Procedura je identična i u slučajevima u kojima postoji više od tri kandidata, samo je broj međusobnih uparivanja veći.

Tabela 7. Primer Kondorseovog metoda.

51	50	49	51	50	49	51	50	49
<u>A</u>	<u>B</u>	C	<u>A</u>	B	<u>C</u>	A	<u>B</u>	<u>C</u>
C	C	<u>B</u>	<u>C</u>	<u>C</u>	B	<u>C</u>	<u>C</u>	<u>B</u>
<u>B</u>	<u>A</u>	<u>A</u>	B	<u>A</u>	<u>A</u>	<u>B</u>	A	A

Primećujemo da, u navedenom primeru, Kondorseov i Bordin metod daju isti rezultat, odnosno isti poredak kandidata od pobednika do gubitnika: C, B, A. Ovaj rezultat je sasvim suprotan od onog koji dobijamo procedurom u kojoj posmatramo samo najveći broj glasova. Budući da uzimaju u obzir potpune rang-liste svih glasača, Kondorseov i Bordin metod daju rezultate koji nam se čine intuitivno prihvatljivijim. Premda u navedenom primeru oba metoda daju identične rezultate, treba naglasiti i to da ovo nije uvek slučaj. Kondorseov pobednik nije nužno i pobednik primenom Bordinog metoda i obrnuto, kao što ćemo ubrzo videti na jednom od primera.

Iako procedure koje uzimaju u obzir celokupne rang-liste prevazilaze glavni nedostatak konvencionalnih procedura glasanja, one nisu bez svojih nedostataka. Navešćemo ono što smatramo najvećim izazovima za Bordin i Kondorseov metod. Glavni problem Bordinog metoda leži u činjenici da ovaj metod ponekad može dovesti do kršenja uslova *nezavisnosti od irelevantnih alternativa*. Radi se o uslovu koji zahteva da način na koji individua – ili grupa – rangira neke dve opcije mora ostati isti kada se skup raspoloživih opcija proširuje ili sužava dodavanjem ili eliminisanjem drugih opcija.

Vratimo se ilustraciji na primeru sladoleda. Zamislimo da sedimo u restoranu gde želimo da naručimo sladoled, pri čemu znamo da su na raspolaganju samo sladoledi od čokolade i vanile. Odlučujemo se za sladoled od čokolade. Međutim, nekoliko minuta kasnije, konobar se vraća i obaveštava nas da restoran raspolaže i sladoledom od jagode. Da li bi bilo racionalno odgovoriti rečima: „U tom slučaju, želim sladoled od vanile“? Budući da smo se pri izboru između čokolade i

vanile već opredelili za čokoladu, uvođenje jagode kao nove opcije trebalo bi da ima jednu od dve moguće posledice: ili jagodu takođe preferiramo manje nego čokoladu, što znači da ostajemo pri svom prvom izboru, ili jagodu preferiramo više, zbog čega menjamo svoju prvorangiranu opciju i opredeljujemo se za jagodu. Međutim, ukoliko bismo se odlučili za vanilu, to bi značilo da odjednom vanilu preferiramo više od čokolade. Uvođenje dodatne alternative dovelo je do toga da se naš prvobitni izbor promenio, uprkos tome što bi ta alternativa trebalo da bude irelevantna za prethodno napravljeni izbor.²³

Ukoliko nam kršenje ovog uslova na individualnom nivou izgleda kontraintuitivno, može nam se činiti neprihvatljivim i njegovo kršenje na kolektivnom nivou. Međutim, Bordin metod ponekad može dovesti upravo do toga. U Tabeli 8 data je jedna takva situacija (Pavličić, 2018, str. 279).

Tabela 8. Kršenje uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa primenom Bordinog metoda.

6	9	6
C	A	B
B	C	<u>D</u>
<u>D</u>	B	A
A	<u>D</u>	C

U ovom primeru, opcija D predstavlja dodatnu alternativu, koja bi trebalo da je irelevantna za način na koji grupa rangira opcije A, B i C. Ako zamislimo da opcija D uopšte nije prisutna u skupu raspoloživih opcija, upotrebom Bordinog metoda došlo bi do pobeđe opcije A, jer bi ona osvojila najveći broj bodova. Opcije C i B bi zauzele drugo, odnosno, treće mesto. Međutim, dodavanje opcije D u računicu, gde je njeno mesto na individualnim rang-listama kao u Tabeli 8, dovelo bi do potpuno drugačije preraspodele bodova među ostale tri opcije, te bi opcija C bila pobeđnička, a opcija A poslednja među te tri. Treba naglasiti i to da opcija D u tom slučaju zauzima četvrto mesto. Dakle, samo postojanje dodatne opcije D, koju više od trećine glasača smešta na poslednje mesto, a nijedan glasač na prvo, dovelo je do toga da pobeđnik bude sasvim druga opcija u odnosu na situaciju u kojoj opcija D nije prisutna. Dakle, dešava se nešto nalik opisanom neintuitivnom izboru sladoleda od vanile – ali na kolektivnom nivou.

Kondorseov metod, s druge strane, ne može da dovede do kršenja ovog uslova. Budući da pravilo nalaže upoređivanje svakog para opcija ponaosob, dodavanje ili oduzimanje opcija ne utiče na način na koji grupa rangira ostale opcije. Sam Kondorseov metod se, međutim, suočava sa potencijalno većim problemom. Dok Bordin metod u svakoj situaciji rezultuje izborom neke pobeđničke opcije, Kondorseov metod ponekad ne daje konzistentne rezultate. U nekim situacijama, tri ili više opcija mogu da formiraju cikličan poredak preferencija, u kojem dolazi do kršenja pravila tranzitivnosti na kolektivnom nivou, uprkos tome što je to pravilo ispunjeno na individualnom. Tada nastaje Kondorseov paradoks o kojem je već bilo reči u uvodu, zbog čega ga nećemo ponovo izlagati na primeru tri opcije i tri (podgrupe) glasača. Ovu mogućnost nazivamo paradoksom glasanja zbog toga što se, kada je ta mogućnost ostvarena, više konkurentnih poredaka preferencija istovremeno može smatrati poretkom za koji je glasala većina glasača.

Postoji mnoštvo predloga o tome kako prevazići ovaj problem. Najčešće se radi o procedurama glasanja koje polaze od Kondorseovog metoda, ali specifikuju dodatni korak koji treba preuzeti u slučaju da se javi paradoks (Pacuit, 2019, §3.1.1). Kao primer, navešćemo tri takva predloga – Blekov (Black, 1958/1998, str. 80), Kouplendov (Copeland, 1951) i Dodžsonov (Dodgson, 1876/1998, str. 292) – a zatim pokazati da ovi predlozi mogu biti u međusobnom sukobu. Blekov predlog je da u slučajevima kada ne postoji Kondorseov pobeđnik, pobeđničku opciju treba odrediti Bordinim metodom. Kouplendov predlog je da, čak i ako ne postoji Kondorseov pobeđnik, treba

²³ Isti uslov se može prekršiti i na obrnut način: ukoliko pođemo od rang-liste preferencija nad skupom od tri ili više opcija, odstranjivanje neke opcije iz skupa ne bi trebalo da utiče na način na koji su rangirane preostale opcije.

utvrditi koja opcija pobeđuje najveći broj drugih opcija u poređenjima po parovima i proglasiti je za pobeđničku. Dodžsonov predlog je da treba utvrditi u pogledu kojih opcija bi najmanji broj glasača morao da *promeni mišljenje* kako bi paradoks bio izbegnut. Drugim rečima, treba tragati za alternativnim profilom koji u najmanjoj meri odstupa od aktualnog, takvim da primenom Kondorseovog metoda ne dolazi do paradoksa. U Tabeli 9 dat je primer na kojem ćemo ispitati sve ove predloge.

Tabela 9. Primer situacije bez Kondorseovog pobeđnika.

6	4	4	3	2	2
A	B	C	D	E	C
B	C	D	E	A	B
C	D	E	A	B	A
D	E	A	B	C	E
E	A	B	C	D	D

U situacijama sa više od tri opcije, kao što je ova, od pomoći je da se profil predstavi nešto drugačijom matricom, u kojoj se svaka opcija pojedinačno poredi sa svakom drugom. Svako polje u Tabeli 10 predstavlja broj glasova *za* opciju u odgovarajućoj koloni naspram glasova *protiv* nje u korist opcije iz odgovarajućeg reda. Zagrada su označena sva uparivanja u kojima opcija u datoj koloni pobeđuje.

Tabela 10. Poređenje opcija po parovima.

		Za				
		A	B	C	D	E
Protiv	A		6/15	10/11	(11/10)	(13/8)
	B	(15/6)		6/15	7/14	9/12
	C	(11/10)	(15/6)		3/18	5/16
	D	10/11	(14/7)	(18/3)		4/17
	E	8/13	(12/9)	(16/5)	(17/4)	

Kada pogledamo Tabelu 10, lako uočavamo da nema Kondorseovog pobeđnika, budući da nema opcije koja pobeđuje sve ostale poređenjem po parovima. Umesto toga, grupa formira sledeći cikličan poredak preferencija: $A > B$, $B > C$, $C > D$, $D > E$ i $E > A$. Kako bismo izbegli paradoks, možemo posegnuti za nekom od predloženih procedura koje treba da reše ovaj problem. Međutim, ovaj primer nam otkriva to da ponekad svaka od navedenih procedura ukazuje na drugačije rešenje. Opcija B pobeđuje tri opcije u poređenju po parovima i kao takva predstavlja Kouplendovog

pobednika. Međutim, opcija C primenom Bordinog metoda osvaja najveći broj bodova (50) te je samim tim i pobednik prema Blekovom pravilu. Naposljetku, opcija A zahteva najmanji broj promena na individualnim rang-listama kako bi postala Kondorseov pobednik (četiri pomeranja) i pobednik je primenom Dodžsonovog metoda. Dakle, svaka od tri predložene procedure za prevazilaženje Kondorseovog paradoksa daje drugačiji rezultat.

Pre nego što pređemo na dalja razmatranja, pomenućemo još jednu alternativnu proceduru glasanja, ali takvu da se ne zasniva na kompletnim rang-listama. U pitanju je *glasanje odobravanjem*, procedura koja omogućava glasačima da zaokruže sve kandidate za koje smatraju da zaslužuju njihov glas. Na taj način, pojedinačni glasač svakom od zaokruženih kandidata dodeljuje jedan bod, a pobednik je kandidat sa najviše osvojenih bodova. Ovu proceduru predlažu teoretičari društvenog izbora Stiven Brams (Steven J. Brams) i Piter Fišbern (Peter C. Fishburn) i smatraju da njena glavna prednost leži u fleksibilnosti koju ova procedura nudi u poređenju kako sa konvencionalnim procedurama, tako i sa alternativnim koje se zasnivaju na potpunim rang-listama. U isto vreme, ova procedura ne primorava glasače da se opredele za samo jednog kandidata (čime se značajno sužava informaciona osnova), ali ih ni ne obavezuje da rangiraju sve ponuđene kandidate (Brams & Fishburn, 1978, str. 831–832). O dodatnim prednostima ove procedure biće reči nešto kasnije. Primetimo samo to da nam nijedna od ostalih do sada obrađenih procedura glasanja (bilo konvencionalnih, bilo alternativnih) ne može otkriti da li pojedinačni glasač zapravo odobrava nekog od kandidata, osim što se nameće implicitan zaključak da bi glasač koji ne odobrava nijednog kandidata možda radije odabrao da uopšte ne glasa. Lako je utvrditi i to da pomoću procedure glasanja odobravanjem, u zavisnosti od toga na koji način raspodelimo bodove odobravanja, u svakom od primera koje smo predstavili možemo doći do najrazličitijih rezultata.

1.1.3. Postoji li najbolja procedura glasanja?

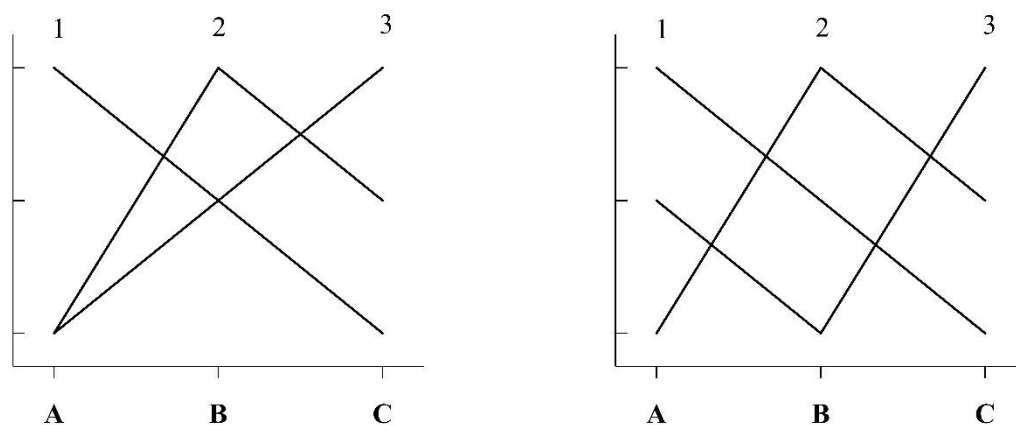
Kao što smo videli, različite procedure glasanja na istom profilu glasača mogu da daju radikalno drugačije rezultate. Konstatovali smo da alternativnim procedurama treba dati prednost u odnosu na konvencionalne jer su zasnovane na široj informacionoj osnovi. Međutim, ovo nam ne daje dovoljno dobre razloge da zaključimo da je neka od alternativnih procedura bolja od ostalih. Značajan deo literature o procedurama glasanja (cf. Black, 1958/1998; Dummet, 1984; Pacuit, 2019) usmeren je na traženje kriterijuma na osnovu kojih je moguće utvrditi (ne)prikladnost procedura. Ipak, kada autori postave pitanje da li postoji objektivno najbolja procedura glasanja, odgovor po pravilu bude negativan. Ovo nije neobično kada se u obzir uzme dokaz Erouove teoreme nemogućnosti. Zahvaljujući ovoj teoremi, odavno je poznato da ne postoji procedura glasanja koja u isto vreme zadovoljava nekoliko normativnih uslova koje Erou postavlja. Ovi uslovi su političke prirode – Erou smatra da su oni, između ostalog, važna komponenta u opravdanju demokratije (Arrow, 1963, str. 23) – i njihovo ispunjavanje garantuje pravičnost procedure (Riker, 1982, str. 116). U pitanju su sledeći uslovi: 1) uslov *neograničenog domena* podrazumeva da su „dozvoljeni svi logički mogući poreci preferencija“; 2) *Paretovim principom* se zahteva da, ukoliko svi glasači preferiraju A u odnosu na B, onda i čitava grupa mora da preferira A u odnosu na B; 3) uslov *nezavisnosti od irelevantnih alternativa*, o kojem je već bilo reči, zahteva da način na koji grupa rangira neke dve alternative zavisi isključivo od poredaka te dve alternative na individualnim rang-listama, ne i od poredaka ostalih opcija (irelevantnih alternativa); 4) *odsustvo diktature* podrazumeva da ne postoji individua čije preferencije između bilo kojeg para alternativa po automatizmu postaju i preferencije čitave grupe (Mladenović, 2012, str. 183; Pavličić, 2018, str. 258). Iako svaki od ovih uslova izgleda intuitivno prihvatljivo, Erouovom teoremom se dokazuje da su oni, uzeti zajedno, nekompatibilni sa pretpostavkom da grupa treba da zadovolji i uslove racionalnosti (kompletnost i tranzitivnost preferencija) onda kada postoji tri ili više opcija.

Ovo, međutim, ne znači da će svaka procedura glasanja u svakoj od situacija nužno dovesti do kršenja nekog od uslova, već samo to da uvek postoji bojazan da se to *može* dogoditi. Već smo pokazali da Bordin metod ponekad dovodi do kršenja uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa. Glasanje odobravanjem ponekad može dovesti do kršenja Paretovog principa (Pavličić, 2018, str.

274). Čak i ako bismo imali proceduru glasanja kojom se zahteva potpuna jednoglasnost kako bi neka odluka bila usvojena, ovim je prekršen uslov odsustva diktature. U slučaju kada svi glasači imaju identične rang-liste preferencija, dovoljno je da jedan od njih promeni mišljenje u pogledu bilo kojeg para kandidata i da procedura glasanja koja zahteva jednoglasnost dovede do drugačijeg rezultata. U ovoj situaciji, dakle, svaki glasač je potencijalni diktator. Kondorseov metod glasanja, s druge strane, ispunjava svaki od uslova koje uvodi Erou, ali, kao što smo videli, njegova upotreba ponekad može dovesti do kršenja uslova racionalnosti, jer se preferencije grupe mogu ispostaviti netranzitivnim.

Erouovi uslovi obično ulaze u skup kriterijuma na osnovu kojih se procenjuje adekvatnost različitih procedura glasanja.²⁴ Oni su takođe i predmet čestih kritika. Dok se Pareto princip i odsustvo diktature obično smatraju slabijim uslovima, ali i eksplicitno demokratskim, uslovi neograničenog domena i nezavisnosti od irelevantnih alternativa su mnogo jači i neki kritičari nastoje da ih oslabe (Mackie, 2003, str. 92–94). Jedan od najvažnijih uvida u tom pravcu jeste Blekovo otkriće (koje je neznatno prethodilo Erouovoj teoremi) da se profil ponekad može izraziti kao skup *jednvršnih preferencija* (Black, 1958/1998, str. 20–23). Ukoliko se sve opcije predstave na horizontalnoj dimenziji, a stepen preferiranja na vertikalnoj dimenziji grafikona, kriva preferencije individualnog glasača može imati jedan ili više vrhova. Ako je u grafičkom predstavljanju nekog profila moguće poredati opcije s leva na desno na taj način da preferencije svih glasača imaju samo jedan vrh, onda takav profil ima Kondorseovog pobednika.

Na Slici 2 data su dva profila preferencija tri glasača u pogledu opcija A, B i C. Glasaci koji čine prvu grupu imaju sledeće preferencije: 1) $A > B$ i $B > C$, 2) $B > C$ i $C > A$, 3) $C > B$ i $B > A$. Ovaj profil je moguće predstaviti tako da su preferencije svih glasača jednvršne, a Kondorseov pobednik je kandidat B. U drugoj grupi glasači imaju sledeće preferencije: 1) $A > B$ i $B > C$, 2) $B > C$ i $C > A$, 3) $C > A$ i $A > B$. U ovom slučaju dolazi do Kondorseovog paradoksa i ne postoji način da se preferencije glasača predstave kao jednvršne. Na Slici 2 imamo jedan od mogućih oblika predstavljanja ovog profila.

Slika 2. Jednvršne i nejednvršne preferencije.

Blekov uvid o jednvršnim preferencijama otkriva da je moguće imati Kondorseovog pobednika po cenu ograničavanja domena. Ukoliko se uslov neograničenog domena zameni uslovom prema kojem su dozvoljeni samo oni poreci preferencija koji ispunjavaju uslov jednvršnosti, Kondorseov metod glasanja zadovoljavao bi sve ostale Erouove uslove i uvek rezultovao tranzitivnim poretkom preferencija grupe. Uvođenje ovog uslova rešava centralni problem teorije društvenog izbora, ali ostaje pitanje da li je cena koju treba platiti previsoka.

Kako Erou primećuje, Blekova analiza je eksplicitno usmerena na stvarne političke okolnosti i uobičajenu raspodelu političkih snaga na levicu, desnicu i centar u evropskim parlamentima (Arrow, 1963, str. 75–76, 80). Pri takvim okolnostima, nije preterano očekivati da će uslov jednvršnosti

²⁴ Dodatni kriterijumi na osnovu kojih se procedure glasanja često procenjuju su njihova kompleksnost (što je glavni razlog zbog čega su konvencionalne procedure najčešće u upotrebi) ili odlučivost, odnosno tendencija da konzistentno rezultuju izborom neke opcije pre nego nerešenim ili neodređenim rezultatom.

zapravo biti uvek ostvaren u praksi. Uostalom, da li je razložno imati sledeći poredak preferencija u pogledu političkih stranaka: stranka krajnje desnice>stranka krajnje leve>stranka desnog centra>stranka levog centra>stranka centra? Ipak, Erou svoju analizu primenjuje na širu oblast društvenog blagostanja, a uslov neograničenog domena uveden je upravo sa ciljem izbegavanja pretpostavke da postoje unapred predodređeni skupovi dozvoljenih poredaka preferencija. Zbog toga, Erou smatra da funkcija agregacije preferencija (koju naziva funkcijom društvenog blagostanja) može pretendovati na univerzalnost samo onda kada je primenjiva na svako moguće društvo (Arrow, 1963, str. 24).

Primetimo i to da Blekov uslov značajno povećava epistemičke zahteve koji se stavljaju pred glasače. Ne samo što se uslovima racionalnosti pretpostavlja da su preferencije svih glasača potpune i tranzitivne, već se uvodi i dodatna pretpostavka da one ispunjavaju uslov jednovršnosti, koja se čini prestrogom. Blekovo rešenje, kao što je već rečeno, bilo je da u slučaju odsustva Kondorseovog pobednika treba utvrditi pobednika primenom Bordinog metoda (Black, 1958/1998, str. 79–81). Druga rešenja (Mladenović, 2012, str. 232–234; cf. Riker 1982, str. 128) sugerišu da javna deliberacija može da približi ova dva pravca istraživanja i da se njome može doći do saglasnosti u pogledu jedinstvene političke dimenzije ponuđenih opcija koja bi potom garantovala jednovršnost preferencija.

Iako nam teorija društvenog izbora otkriva da idealno zamišljena procedura glasanja ne postoji, pravci u kojima se razvijala nakon objavljivanja Erouovog rezultata nam ukazuju na neophodnost pravljenja kompromisa u pogledu kriterijuma vrednovanja različitih procedura. U drugom poglavlju ovog rada tvrdićemo da postoje dodatni, epistemički razlozi zbog kojih Kondorseovom metodu glasanja treba dati prednost u odnosu na druge metode. Predloženo rešenje neće podrazumevati proširenje procedure glasanja procedurom javne deliberacije (iako nije nekompatibilno sa njom) i njime ćemo pravdati upotrebu Kondorseovog metoda čak i onda kada preferencije glasača nisu jednovršne. Ovo rešenje će se oslanjati na tezu o komplementarnosti između Kondorseovog metoda glasanja i Kondorseove teoreme porote, koju ćemo uskoro predstaviti u kontekstu epistemičke koncepcije demokratije.

1.2. Epistemička koncepcija demokratije

Kao što smo naglasili, epistemička koncepcija demokratije se javila kao reakcija na rezultate teorije društvenog izbora, odnosno, na argumente koje iznosi Vilijem Rajker. Osnovne pretpostavke teorije društvenog izbora, kao i rezultate Erouove teoreme, Rajker direktno primenjuje na teoriju demokratije kako bi pokazao da između te dve teorije postoji sukob. On izdvaja mehanizam glasanja kao centralan kako za teorijsko opravdanje, tako i za praktičnu realizaciju ideala demokratije: jednakosti, participacije i slobode (Riker, 1982, str. 1–7). Rajker čita oče stavlja pred izbor između dve konkurentne interpretacije glasanja: liberalne, odnosno medisonovske, i populističke, koju naziva i rusovskom. Prema liberalnoj interpretaciji, funkcija glasanja se iscrpljuje u kontrolisanju toga ko je na vlasti: samo održavanje izbora je ono što obezbeđuje ideale demokratije, bez iznošenja ikakvih vrednosnih sudova o ishodima glasanja. Prema populističkoj interpretaciji, ovi ideali se dostižu „transformacijom volje naroda u postupke vršioca vlasti“. Teorijsko opravdanje populizma Rajker vidi u Rusovoj ideji opšte volje koja se otkriva kroz glasanje, pod uslovom da građani imaju u vidu interes zajednice, a ne vlastiti (Riker, 1982, str. 8–14; Ruso, 1762/1993, str. 39, 45–46).

Za Rajkera se razlika između dve interpretacije ogleda u tome što se u populizmu mišljenje većine uzima kao *ispravno*, budući da se volja naroda identifikuje sa slobodom naroda. S druge strane, liberalna interpretacija ne podrazumeva takvu identifikaciju. Sve što liberalizam zahteva je da procedura glasanja bude odlučiva. Ako je neki kandidat naneo štetu toliko velikom broju glasača da je izgubio izbore, onda taj kandidat ni *ne treba* da bude pobednik. Umesto pozitivnog tumačenja rezultata glasanja koje Rajker pripisuje populizmu, liberalizam podrazumeva „negativni ideal demokratije“ (Riker, 1982, str. 242). Rajker smatra da smo obavezni da biramo između ove dve interpretacije, ali i da nam teorija društvenog izbora ukazuje na suštinsku neodrživost populizma: iz

činjenice da različite procedure na osnovu istih informacija mogu rezultirati potpuno drugačijim pobjedničkim opcijama, on izvlači zaključak da su rezultati glasanja lišeni značenja, a da se ni za jednu proceduru ne može reći da je superiornija u odnosu na druge (Riker, 1982, str. 234). Jedina procedura koja garantuje konzistentne i pravične rezultate je većinsko glasanje između tačno dve opcije. Međutim, kako Rajker primećuje, u realnom političkom svetu smo po pravilu suočeni sa mnogo više od dve opcije, a bilo kakav vid institucionalnog svodenja mnoštva opcija na tačno dve rizikuje kršenje pravila racionalnosti i normi pravičnosti (Riker, 1982, str. 59–61). Naj snažniji zaključak koji populistički mogu izvući iz rezultata glasanja jeste da opcija koja gubi izbore verovatno *nije ispravna*, ali im ništa ne daje za pravo da pobjedničku opciju tumače kao ispravnu, čak i onda kada bi sve različite procedure dovele do istog rezultata (Riker, 1982, str. 136, 235). Sve ove rezultate teorije društvenog izbora Rajker tumači kao argument u prilog neodrživosti populizma. Budući da liberalizam načelno prihvata da su rezultati glasanja arbitrarni i bez značenja, liberalna interpretacija glasanja prolazi kroz iste kritike potpuno neokrnuta (Riker, 1982, str. 238–239).

U članku „Epistemička koncepcija demokratije“ – koji je zaslužan za popularizaciju termina „epistemička demokratija“ (Kelly, 2012, str. 66) – Džoša Koen argumentuje protiv zaključka Rajkerove knjige. Glavna stvar koju Koen zamera Rajkeru je njegovo određenje populizma kao gledišta prema kojem mišljenje većine *mora* biti ispravno. Ako se opšta volja otkriva kroz glasanje, a teorija društvenog izbora pokazuje da glasanje ima nekoherentne rezultate, onda je, prema Rajkeru, i sama opšta volja nekoherentna, te populizam treba odbaciti. Problem sa ovakvim određenjem populizma je za Koena u tome što ga naprosto niko ni ne zastupa. Takvu verziju populizma Koen naziva čisto-proceduralnim populizmom, prema kojem se volja neke grupe može izraziti kroz proceduru koja iz individualnih rang-lista uvek proizvodi konzistentne rezultate – što je, kao što smo videli, nemoguće. Ovom gledištu Koen kontrastira „epistemički populizam“ (što je zapravo gledište koje smo ovde odredili kao epistemički instrumentalizam) prema kojem se glasanje interpretira kao nesavršena procedura za utvrđivanje opšte volje. Rajkerova druga greška je, prema Koenu, ta što je liberalizam interpretirao u sasvim minimalnom smislu, kao gledište koje ne zahteva nikakvu konzistentnost rezultata glasanja. Koen ovde upućuje primedbu da, ukoliko je sve što se zahteva od demokratije smenjivost vlasti, stanovište minimalnog liberalizma ne bi moglo da objasni razliku između demokratije i nedemokratskih načina smene vlasti, kao što su, recimo, atentati. Razložna verzija liberalizma bi morala da podrazumeva gledište da su izbori ipak bolja alternativa, ali bi u tom slučaju ovo gledište zahtevalo određeni stepen konzistentnosti u rezultatima glasanja, čime bi i samo bilo pogođeno rezultatima teorije društvenog izbora (Cohen, 1986, str. 28–30). Treba istaći da Rajker svoju verziju liberalizma zapravo identifikuje kao oblik nesavršene procedure (Riker, 1982, str. 242). Može se zaključiti da su Rajkerovi prigovori o konkurentnosti procedura usmereni protiv čistog proceduralizma kao takvog, ali da Koenova kritika upućuje na to da i populistička i liberalna interpretacija glasanja imaju svoju čisto-proceduralnu i nesavršeno-proceduralnu varijantu. Rajkerova greška je u tome što argumente protiv čisto-proceduralnog populizma tumači kao argumente protiv populizma uopšte, dok činjenicu da nesavršeno-proceduralni liberalizam nije pogođen tim argumentima interpretira kao robusnost svih verzija liberalizma.

Koen smatra da epistemička koncepcija demokratije izbegava izazove koje postavlja teorija društvenog izbora, a kao tri glavna elementa te teorije identifikuje: „1) *nezavisni standard* za procenjivanje ispravnosti neke odluke, 2) *kognitivno objašnjenje glasanja* kao izražavanja verovanja u pogledu toga koje su odluke ispravne sa stanovišta nezavisnog standarda, a ne izražavanja ličnih preferencija i 3) objašnjenje *donošenja odluka* kao procesa regulisanja verovanja u pogledu ispravnosti odluke, pri čemu se regulisanje sprovodi u svetlu evidencije koju pružaju uverenja drugih učesnika u tom procesu“ (Cohen, 1986, str. 34).²⁵ Ova tri elementa čine okosnicu onoga što možemo nazvati klasičnom verzijom epistemičke demokratije. Kao što vidimo, drugi i treći element počivaju na prihvatanju prvog – postojanja nezavisnog standarda ispravnosti – što je ujedno i glavna razlika

²⁵ U ovom radu smo se opredelili za umerenu verziju gledišta prema kojem su glasovi iznošenje stavova o preferencijama, ali koju smatramo kompatibilnom sa različitim normativnim pristupima demokratiji, što uključuje i epistemički instrumentalizam. Zapravo, uzevši u obzir klasifikaciju koju navodimo u uvodu, pre bi se moglo reći da Koen prevashodno kritikuje gledište prema kojem glasove treba *izjednačavati* sa preferencijama.

između nesavršene i čiste proceduralne pravde. Pozicija koju Koen zastupa u ovom članku je, dakle, pozicija epistemičkog instrumentalizma – postoji nezavisni kriterijum na osnovu kojeg se vrednuje ispravnost demokratskih odluka, a sama demokratija je opravdana u onoj meri u kojoj glasanje pokazuje tendenciju da dovodi do ispravnih odluka. Koen određenje epistemičkog standarda definiše u Rusoovskim terminima, kao „opštu volju“ članova zajednice koja deli zajedničku koncepciju dobra, a kao mehanizam za otkrivanje te volje, navodi Kondorseovu teoremu porote (Cohen, 1986, str. 34–35). U ostaku ovog poglavlja ćemo predstaviti u čemu je važnost ove dve ideje za epistemičku demokratiju. Najpre ćemo pružiti delimičan istorijski pregled argumenata u prilog epistemičke demokratije, a potom se osvrnuti na najvažnije mehanizme kojima teoretičari epistemičke demokratije brane stav da su grupe bolji donosioci odluka od dobro informisanih pojedinaca, među kojima je i Kondorseova teorema porote.

1.2.1. Pregled istorijskih argumenata u prilog epistemičke demokratije

Iako je epistemička teorija demokratije u obliku u kojem smo je predstavili relativno novo polje istraživanja, njeni zastupnici identifikuju nekoliko ključnih tekstova u istoriji filozofije u kojima se mogu pronaći osnove centralnih argumenata u prilog te teorije (Schwarzberg, 2015, str. 190–194). Najraniji među ovim argumentima, Helen Landemor (Hélène Landemore) identifikuje u Platonovom dijalogu *Protagora*. U ovom dijalogu Platonov Sokrat brani epistokratsko gledište prema kojem političko znanje poseduju samo najmudriji pojedinci. Njegov sagovornik, sofista Protagora, mišljenja je da je političko znanje prisutno *među svim ljudima*. Protagorin argument Platon iznosi kroz čuveni mit o Prometeju i Epimeteju. Nakon što je Epimetej sva druga živa stvorenja obdario vrlinama i sposobnostima neophodnim za preživljavanje, preostao je još samo ljudski rod sa kojem nije znao šta mu je činiti. Prometej priskače u pomoć, krade vatru od drugih bogova i daje je ljudima. Zahvaljujući Prometejevom činu, ljudi su stekli praktične veštine, ali ne i političko znanje (320d–321d). Kada su počeli da žive u organizovanim zajednicama kako bi se zaštitili od zveri, ljudi su, usled nedostatka političkih znanja, jedni drugima činili strašne nepravde, do te mere da se sam Zevs uplašio da će čitav ljudski rod propasti. Kako bi sprečio propast, Zevs je svim ljudima podario osećaje za stid i pravdu, odnosno moralna načela koja postaju preduslov za život u političkoj zajednici (322c–322d).

Protagorin mit pokazuje da su političke vrline, budući da su podeljene svim ljudima, bitno drugačije od tehničkih veština (poput stolarske ili brodarske) koje poseduju samo dobro obučeni pojedinci. Ipak, iz toga što su one svim ljudima urođene, ne sledi da ih svi poseduju u jednakoj meri. Protagora na taj način brani poziv sofista, odnosno onih koji su plaćeni da druge podučavaju vrlini. Landemorova Protagorino gledište interpretira kao odbranu atinske demokratije i instituciju skupštine koja je svima davala jednakost u slobodi govora. Mit o Prometeju i Epimeteju, smatra autorka, pokazuje da je politička mudrost distribuirana među svim ljudima, te da svaka osoba poseduje delić ove mudrosti, premda u različitim razmerama (Landemore, 2013, str. 58). Ipak, kako tvrdi Landemorova, ovo je u najboljem slučaju tek začetak epistemičkog argumenta u prilog demokratije, jer Protagora u ovom dijalogu ne govori o tome kako se od rascepanih delova individualne mudrosti dolazi do kolektivne. Takav argument će se, međutim, javiti već kod Aristotela.

Uprkos tome što Aristotel nije uvek blagonaklon prema demokratiji (klasifikuje je kao jedan od loših režima), on u *Politici* iznosi stav koji se često interpretira kao odbrana „mudrosti mnoštva“. U pitanju je gledište da grupa ljudi, uprkos tome što nije svako od njih najbolji poznavalac neke materije, često može da dođe do boljih rešenja u poređenju sa samo jednom osobom. Aristotel ovo ilustruje analogijom sa gozbom na koju svako donosi po jedno jelo. Takva gozba biće ukusnija i bogatija od one koju bi domaćin pripremio sam, ma koliko dobar kuvar bio.²⁶ Čitanje ovog pasaža

²⁶ „Shvatanje da vrhovna vlast pre treba da pripada masi nego najboljim malobrojnim ljudima možda bi moglo da bude rešenje pa bi, iako i tu ima izvesnih teškoća, ipak u tome moglo biti i istine. Jer mnogi ljudi, od kojih svaki i nije na svom mestu, ipak mogu, tako ujedinjeni, da budu bolji od onih, ne kao pojedinci već kao celina, kao što gozba pripremljena zajedničkim doprinosom može da bude bolja od one koju o svom trošku pripremi jedan čovek. Jer, pošto ih ima mnogo, svako raspolaže jednim delom vrline i razboritosti i, kada se sjedine, onda masa naliči na čoveka sa mnogo nogu i ruku i

kao argumenta u prilog epistemičke demokratije popularizovao je Džeremi Voldron (Jeremy Waldron). Ipak, kako Voldron primećuje, moguća je i daleko skromnija interpretacija Aristotelove tvrdnje. Šta ako Aristotel nije imao u vidu čitavu populaciju nekog polisa, već samo neko manje izvršno telo koje odlučuje umesto jednog vladara? U tom slučaju, ovo ne bi bio argument u prilog demokratije, koliko argument u prilog aristokratije nasuprot monarhiji. Iako smatra da su oba čitanja podjednako potkrepljena izvornim materijalom, Voldron se ipak opredeljuje za snažnije, demokratsko tumačenje, jer ukoliko je neki podskup populacije kolektivno mudriji od jednog vladara, bilo bi razložno tvrditi da je još veći podskup (naime, cela populacija) mudriji od manjeg podskupa (političke elite) (Waldron, 1995, str. 564). Landemorova se takođe opredeljuje za ovu interpretaciju, koju potkrepljuje dodatnim Aristotelovim stavovima, koje smatra suptilnijom verzijom istog argumenta. U jednom od njih, Aristotel se poziva na stih iz *Ilijade* u kojem Agamemnon traži desetoricu umesto samo dvojice savetnika (1287b). Ako su dvojica bolja od jednog, a desetorica bolja od dvojice, prećutni zaključak koji Aristotel ima u vidu je da je samim tim i mnoštvo bolje od desetorice, što predstavlja epistemički argument u prilog demokratije (Landemore, 2013, str. 62).²⁷

Još jedan od filozofa čije se ime ponekad vezuje za epistemičku demokratiju je Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) (Schwarzberg, 2015, str. 193–194). Premda Mil brani slobodu govora kao glavnog sredstva za utvrđivanje i dostizanje istine (Mil, 1859/2018, str. 99, *passim*), Landemorova smatra da njega na prvom mestu treba odrediti kao epistemičkog liberala, pre nego epistemičkog demokratu (Landemore, 2013, str. 76). Mil je skeptičan prema neposrednoj demokratiji i ideji da je većinsko glasanje ono što dovodi do mudrih odluka – umesto toga, zalaže se za skup institucija koje čuvaju individualne slobode, koje zauzvrat omogućavaju slobodnu razmenu argumenata koja dovodi do otkrivanja istine (Landemore, 2013, str. 76, Schwarzberg, 2015, str. 193). Međutim, Landemorova smatra da postoji i jedan eksplicitno epistemičko-demokratski argument u Milovoj raspravi *O predstavničkoj vladi*. Prema Milu, razlog zbog kojeg je bolje imati mnoštvo koje odlučuje umesto prosvetljenog pojedinca je taj što bi najveći deo stanovništva ostao uskraćen za znanje, ali i sposobnosti koje su neophodne za moralno delanje (Mill, 1861/2001, str. 51–52). Milov argument je, dakle, negativno formulisan: ako bi mala grupa eksperata donosila sve odluke, većina građana ne bi imala motivaciju za sticanje znanja neophodnog za to da sami vladaju sobom. Drugim rečima, *kada* bi zapravo bili u prilici, ljudi bi bili sasvim kompetentni za samostalno političko odlučivanje (Landemore, 2013, str. 77). Ovo je deo Milove kritike „dobrog despota“ (Mill, 1861/2001, str. 49–50): ma koliko prosvetljen bio neki vladar, on ne može da bude sveznajuć, zbog čega je potrebna podela epistemičkog rada; ali čak i ako bismo pretpostavili da on ima nadljudske moći, završili bismo u svetu u kojem je masa građana mentalno inertna i bez motivacije za aktivno sticanje znanja koje je, prema Milu, vredno kao cilj po sebi (Landemore, 2013, str. 79). Uprkos tome, Mil u istom delu zagovara i jednu izuzetno epistokratsku instituciju – pluralno glasanje. Iako se zalaže za univerzalno pravo glasa, Mil smatra da glasovi najobrazovanijih treba da imaju veću težinu od glasova običnih građana (Mill, 1861/2001, str. 174–176). Ovo je jedan od pokazatelja činjenice da je pozivanje na epistemičke razloge plodno tle za nedemokratske koliko i za demokratske argumente.

Ipak, daleko najvažniji doprinos epistemičkoj teoriji demokratije u istoriji filozofije, dala su dvojica predstavnika francuskog prosvetiteljstva. Rusoov pojam opšte volje i Kondorseova teorema porote predmet su mnogih rasprava među zastupnicima i kritičarima epistemičke teorije (Brennan, 2016; Cohen, 1986; Goodin & Spiekermann, 2018; Grofman & Feld, 1988; Estlund et al., 1989). Teorema porote će biti predmet ostatka ovog poglavlja, a sada ćemo reći nešto više o Rusoovoj ideji opšte volje. Landemorova razlikuje dve interpretacije ove Rusoove ideje: čisto-proceduralnu interpretaciju prema kojoj opštu volju treba izjednačiti sa onim što narod želi, ma šta to bilo, i epistemičku interpretaciju prema kojoj opšta volja postoji nezavisno od ishoda glasanja, ali se glasanjem otkriva (Landemore, 2013, str. 69). Prva interpretacija je, kao što smo videli, ona za koju se opredeljuje Rajker. Druga interpretacija ima više zastupnika i bolje je potkrepljena izvornim

mного osećaja, mnogo karaktera i inteligencije. Stoga masa bolje ocenjuje muzička i pesnička dela jer jedni ocene jedan, drugi drugi deo, a svi sve“ (1281b).

²⁷ Sve u svemu, Landemorova identifikuje pet mesta u *Politici* gde Aristotel tvrdi sličnu stvar, zbog čega smatra da treba dati prednost demokratskoj interpretaciji.

materijalom. Ruso u *Društvenom ugovoru* piše da se prilikom glasanja ne utvrđuje da li se „odobrava ili odbacuje predlog, već da li je ovaj saobrazan ili ne opštoj volji: dajući svoj glas, svako daje svoje mišljenje o tome; a iz broja glasova izvodi se izjava opšte volje“. Osim toga, ako je odluka koja je izglasana drugačija od one za koju smo glasali „to dokazuje samo da sam se bio prevario i da ono što sam smatrao kao opštu volju nije opšta volja“ (Ruso, 1762/1993, str. 104). Opšta volja je, dakle, kriterijum na osnovu kojeg svaki građanin procenjuje predložene zakone. Budući da se procena u odnosu na opštu volju vrši *pre* glasanja, jasno je da je većinsko glasanje pokazatelj opšte volje, a ne ono što je generiše. Ipak, glasanje je, reklo bi se, poprilično pouzdan pokazatelj opšte volje, jer Ruso ne dozvoljava mogućnost da je odluka doneta od strane većine pogrešna – pod uslovom da je glasanje zaista bilo motivisano opštom voljom. Ovo dovodi do epistemičko-demokratske interpretacije još jedne važne Rusoove ideje: razlikovanja opšte volje od volje svih. Zbog čega opšta volja ne može da greši, uprkos tome što pojedinačni građani mogu, Ruso objašnjava time što od volje svih, koja „predstavlja samo zbir pojedinačnih volja“, onda kada se oduzmu plusevi i minusi koji se međusobno potiru, ostaje „kao zbir razlika opšta volja“ (Ruso, 1762/1993, str. 45–46). Volja svih je, dakle, rezultat koji se dobija većinskim glasanjem, a opšta volja kriterijum koji postoji nezavisno od glasanja. Rusoovi, „plusevi i minusi koji se međusobno potiru“, čime dovode do otkrivanja opšte volje, predstavljaju odličan opis nekih od *mehanizama epistemičke demokratije* koji su predmet sledećeg odeljka.

1.2.2. Mehanizmi epistemičke demokratije

Mehanizmi epistemičke demokratije su formalni modeli koji pokazuju zbog čega grupe uzete u celini, pod određenim idealizovanim uslovima, postižu bolje rezultate od najkompetentnijih članova tih istih grupa. Ukratko ćemo objasniti tri centralna mehanizma koja se razmatraju u literaturi o epistemičkoj demokratiji (Brennan, 2016, str. 175–182; Landemore, 2012, str. 265–271; 2021, str. 367–369; Schwarzberg, 2015, str. 196): Kondorseovu teoremu porote, čudo agregacije i Hong-Pejdžovu teoremu, ali ćemo se u nastavku rada fokusirati samo na prvi od njih. Da bi se bilo koji model uopšte mogao interpretirati kao mehanizam epistemičke demokratije, neophodno je dovesti u vezu osnovne pretpostavke tog modela i proces kolektivnog odlučivanja, ali i pokazati to da idealizovani uslovi na kojima model počiva ne pružaju dobre razloge za skepticizam u pogledu primene modela na okolnosti koje vladaju u stvarnom svetu (Vasić, 2022, str. 281–282).

Kondorseova teorema porote (Condorcet, 1785/2001, str. 151, *passim*) je najstariji od ovih modela, a takođe i prvi koji je prepoznat kao mehanizam epistemičke demokratije (Cohen, 1986, str. 35). Ovaj model pretpostavlja grupu glasača koji biraju između dve opcije: ispravne i neispravne. Druga pretpostavka je da će svaki pojedinačni glasač u grupi izabrati ispravnu opciju sa verovatnoćom koja je veća od nasumične, odnosno, veća od 0.5. Iz ovih pretpostavki sledi da će grupa tih glasača *većinskim pravilom* izabrati ispravnu opciju sa verovatnoćom koja prevazilazi verovatnoću kojom pojedinačni glasač bira ispravnu opciju. Takođe, sa porastom broja glasača, raste i verovatnoća da će većina izabrati ispravnu opciju. Pojedinačne pretpostavke i samu teoremu ćemo nešto kasnije predstaviti u formalnom obliku. Ipak, već na jednostavnom primeru možemo objasniti mehanizam u pozadini teoreme porote.

Zamislimo da imamo kutiju u kojoj se nalazi pet kuglica, tri bele i dve crne – verovatnoća da će osoba nasumičnim izvlačenjem jedne kuglice izvući belu iznosi 0.6. Dalje, zamislimo da umesto jedne imamo tri osobe koje, svaka ponaosob, izvlače jednu kuglicu iz takve kutije (osobe ne izvlače kuglice u isto vreme iz iste kutije, već je svakome na raspolaganju isti skup od pet kuglica). Kolika je verovatnoća da će većina, što u ovom slučaju znači *barem dve osobe*, izvući bele kuglice? Vidimo da se većina može formirati na četiri načina: 1) sve tri osobe izvlače belu kuglicu; 2) prva i druga osoba izvlače belu, a treća osoba crnu kuglicu; 3) prva i treća osoba izvlače belu, a druga crnu kuglicu; 4) druga i treća osoba izvlače belu, a prva crnu kuglicu. Verovatnoća da će većina izvući belu kuglicu predstavlja zbir verovatnoća svake od ove četiri mogućnosti. Prva mogućnost, da sve tri osobe izvuku belu kuglicu, ima verovatnoću od 0.6^3 , odnosno 0.216. Svaka od preostale tri mogućnosti događa se sa verovatnoćom od $0.6^2 \times 0.4$, što je 0.144. Verovatnoća da će neka od ovih mogućnosti biti ostvarena

jednaka je zbiru tih pojedinačnih verovatnoća i iznosi $0.216 + 3 \times 0.144$, to jest 0.648. Kao što iz ovog primera možemo videti, verovatnoća da će većina od tri osobe izvući više belih nego crnih kuglica veća je od verovatnoće da pojedinačna osoba izvuče belu kuglicu. A kada bismo umesto tri imali pet osoba, verovatnoća da će većina (što u ovom slučaju može značiti tri, četiri ili pet osoba) izvući bele kuglice iznosi nešto više od 0.682, odnosno, veća je ne samo od verovatnoće da belu kuglicu izvuče jedna osoba, već i od verovatnoće da bele kuglice izvuče većina od tri osobe. Kada bismo nastavili da povećavamo broj osoba u ovom primeru, verovatnoća da će većina izvući više belih kuglica bi se takođe povećavala i težila bi ka vrednosti 1, odnosno potpunoj izvesnosti. Naravno, ovo važi samo pod pretpostavkom da se u kutiji nalazi više belih nego crnih kuglica.²⁸

Ovaj rezultat počiva na *zakonu velikih brojeva*. Ako deset puta bacimo isti novčić, može se dogoditi da osam puta dobijemo pismo, a dva puta glavu, a da ipak nemamo razloge da posumnjamo da sa tim novčićem nešto nije u redu – zaključiti da je novčić neispravan nakon samo deset bacanja bio bi neopravdan induktivni skok. Ali, ako bi nakon hiljadu bacanja isti novčić pokazao pismo 530 puta, a glavu 470 puta, bili bismo skloni ka tome da ga smatramo ispravnim jer se odnos pisama i glava približio odnosu 1:1, uprkos tome što smo dobili pismo u šezdeset bacanja više. Nakon milion bacanja, ovaj odnos bi bio još bliži ravnoteži između dobijenih pisama i glava. Međutim, ukoliko imamo novčić sa greškom, sa povećanjem broja glasova bi se ispoljavala njegova sklonost da preteže na jednu stranu. Kondorseovom teoremom porote pokazuje se da isto važi i za glasače. Iako se sa povećanjem broja glasača povećava i broj onih koji glasaju za neispravnu opciju, verovatnoća da će većina izabrati ispravnu konzistentno teži izvesnosti (List & Goodin, 2001, str. 285–286).

Drugi mehanizam, koji je popularizovao Džejms Surovjecki (James Surowiecki), je čudo agregacije – fenomen koji se može uočiti kada zbrajanje mnogo individualnih prosuđivanja od strane manje informisanih pojedinaca dovodi do boljih rezultata u poređenju sa prosuđivanjem koje bi napravio jedan dobro informisan pojedinac ili manja grupa njih. Čudo agregacije se često ilustruje primerom pogađanja težine. Britanski statističar Frensis Galton (Francis Galton) je opisao epizodu s početka 20. veka kada se na sajmu stoke grupa posetilaca kladila u to ko će od njih biti najbliži tome da pogodi težinu izloženog bika, nakon što se on zakolje i odere. Učesnici u opkladi bi na ceduljici napisali svoju procenu, a nekolicina koja bi bila najbliža tačnoj vrednosti bi dobila nagradu. Kako je Galton primetio, među učesnicima je bilo i onih koji bi se mogli nazvati ekspertima za dati problem (na primer, mesari i stočari) ali i onih koji nisu naročito mnogo znali o težini stoke. Galton je ovu opkladu rešio da pretvori u mali eksperiment. Sakupio je sve ceduljice nakon takmičenja (njih gotovo 800) i izračunao prosečnu vrednost svih procena. Iako je Galtonova pretpostavka bila da će ova prosečna vrednost u velikoj meri odstupati od stvarne težine bika, rezultat je bio sasvim suprotan njegovom očekivanju – prosečan odgovor učesnika u pogađanju bio je 1197 funti, dok je težina bika iznosila 1198. Prosečna preciznost grupe učesnika bila je, dakle, gotovo savršena (Surowiecki, 2005, str. 6).

Baš kao i Kondorseova teorema porote, čudo agregacije se zasniva na zakonu velikih brojeva: što je grupa veća, biće veća i preciznost prosečnog odgovora. Međutim, postoje različita objašnjenja toga zbog čega se čudo agregacije uopšte dešava. Pomenućemo dve najčešće interpretacije ovog rezultata. Prema prvoj interpretaciji, koju možemo nazvati „elitističkom“, čudo agregacije se javlja onda kada se u grupi nalazi nekolicina dobro informisanih osoba koje navode čitavu grupu na ispravan odgovor (Landemore, 2012, str. 266). Ovakvo tumačenje podrazumeva da je znanje većine članova grupe nedovoljno za postizanje optimalnog rezultata, ali i to da nekompetentni članovi daju odgovore koji se međusobno poništavaju, što otvara prostor kompetentnijim članovima da prosečan odgovor čitave grupe usmere na pravi put. Ako se vratimo na Galtonovu epizodu sa bikom, iz ove interpretacije bi sledilo da je najveći broj učesnika u igri davao pogrešne procene, ali su ove procene bile pogrešne u oba smera – za svakog učesnika koji je težinu bika procenio za neku vrednost, postojao je jedan

²⁸ Crne i bele kuglice mogu da se nalaze u kutiji u bilo kom odnosu, ali sve dok je belih kuglica makar malo više, opšti rezultat će i dalje važiti. Čak i ako bismo imali hiljadu crnih naspram hiljadu i jedne bele kuglice (tako da je verovatnoća da pojedinačna osoba izvuče belu kuglicu tek neznatno veća od jedne polovine), sa dovoljno velikim brojem osoba koje učestvuju u izvlačenju kuglice bilo bi gotovo izvesno da će većina njih izvući belu.

koji ju je za sličnu vrednost precenio. A kada su se ovakve prevelike i premale procene međusobno poništile, manji broj učesnika koji je znao tačnu težinu je približio prosečan odgovor toj vrednosti.

Drugo objašnjenje čuda agregacije je „demokratsko“ prema kojem je mišljenje svakog od članova grupe na dobrom tragu, iako nijedno od njih samo za sebe nije dovoljno dobro da bi moglo da odgovara tačnom odgovoru (Landemore, 2012, str. 267). U igri pogađanja težine, ovo objašnjenje bi podrazumevalo da je, suprotno Galtonovim uverenjima, svaki od učesnika imao prilično dobru predstavu o tome koliko je bik težak, iako nijedan od njih nije znao njegovu tačnu masu. A kada se zbrojio dovoljan broj odgovora koji su na dobrom tragu, prosečan odgovor se približio tačnoj vrednosti. Lako možemo videti da i elitističko i demokratsko tumačenje čuda agregacije uspeavaju da objasne korelaciju između porasta veličine grupe i verovatnoće da će grupni odgovor biti ispravan, iako na sasvim drugačijim osnovama. Iz perspektive elitističke interpretacije, najveći deo članova grupe igra u najboljem slučaju irelevantnu ulogu, a u najgorem predstavlja smetnju u otkrivanju istine. Veće grupe su poželjne samo utoliko što će veća grupa po svojoj prirodi uključiti i veći broj eksperata, dok će neekspertske članovi grupe davati pogrešne odgovore koji se međusobno poništavaju. Za razliku od ovog tumačenja, prema demokratskoj interpretaciji svaki dodatni član grupe u maloj meri doprinosi preciznosti odgovora same grupe, zbog čega mnoštvo pokazuje sklonost da nadmaši najkompetentnije pojedince.

Treći mehanizam je model prema kojem „raznolikost pobeđuje sposobnost“ (*diversity trumps ability*), koji su razvili matematičarka Lu Hong (Lu Hong) i društveni teoretičar Skot Pejdz (Scott Page). Hong-Pejdzov model je simulacija postupaka i interakcija različitih individua i grupa koja ima za cilj da, u idealizovanim uslovima, utvrdi kako grupe sačinjene od različitih individua kolektivno učestvuju u procesu rešavanja problema. Dva centralna elementa ovog modela su agenti čiji je zadatak da pronađu što bolje rešenje datog problema i „epistemički pejzaž“ (Grim et al, 2019) koji predstavlja skup mogućih rešenja tog problema. Agenti se međusobno razlikuju samo po svojim heuristikama, odnosno različitim načinima na koje pristupaju rešavanju problema. Nakon što svaki agent u simulaciji samostalno pokuša da reši problem i dođe do njemu dostupnog najboljeg rešenja, iz skupa svih agenata se izdvajaju dve grupe. Prvu grupu sačinjava određeni broj „najsposobnijih“ agenata, odnosno onih koji su individualno došli do najboljih rešenja, a drugu grupu isti broj nasumično odabranih agenata iz ostatka skupa. Nakon toga, svaka od grupa ponovo rešava isti problem, ali tako što njeni članovi rade kao deo tima. Hong-Pejdzov model potom upoređuje rezultate prve i druge grupe kako bi se utvrdilo koja je od njih došla do boljeg rešenja problema. Rezultat ovog modela je da nasumične grupe (odnosno, grupe sa većom raznolikošću u pogledu heuristika njenih članova) konzistentno pobeđuju grupe sačinjene od najsposobnijih agenata. Rezultate ovog kompjutacionog eksperimenta autori dokazuju i teoremom (Hong & Page, 2004, str. 16386–7).

Iako može izgledati da su ovi mehanizmi međusobno suprotstavljeni i da se teorija koja brani demokratiju na epistemičkim osnovama mora odlučiti između njih,²⁹ ovo uopšte ne mora biti slučaj. Najpre, nije jasno do koje mere je moguće povući razliku između Kondorseove teoreme porote i čuda agregacije u kontekstu epistemičkog opravdanja demokratije. Oba mehanizma se oslanjaju na zakon velikih brojeva i važe pod sličnim pretpostavkama, zbog čega neki autori naglašavaju da se može raditi o različitim oblicima istog mehanizma (Landemore, 2012, str. 265; Vermeule, 2012, str. 344–346). Za razliku od Kondorseove teoreme porote, čudo agregacije se ne odnosi eksplicitno na odluke donete većinom glasova; međutim, ako bismo ga interpretirali kao mehanizam koji stoji u pozadini većinskog glasanja, ovaj model se praktično svodi na teoremu porote. Oba modela, kao što smo videli, podrazumevaju međusobno isključivanje ispravnih i pogrešnih odgovora (setimo se Rusoovih pluseva i minusa koji se potiru), ali pod pretpostavkom da ispravni odnose prevagu predstavljaju mehanizme epistemičke demokratije.

Hong-Pejdzov model je, pak, značajno drugačiji od prva dva jer ne brani epistemičke sposobnosti velikih grupa, već onih sa većom internom raznolikošću. Kao takav, ovaj model ne pruža argumente u prilog epistemičkih benefita većinskog glasanja, ali može pružiti argumente u prilog

²⁹ Elizabet Anderson (Elizabeth Anderson), na primer, upoređuje Kondorseovu teoremu porote i Hong-Pejdzovu teoremu i zaključuje da je prvi model inferioran zbog toga što ne uzima u obzir epistemičke benefite raznolikosti (Anderson, 2006).

epistemičkog opravdanja procedure javne deliberacije. Ako javnu deliberaciju interpretiramo kao oblik procesa rešavanja problema, Hong-Pejdžov model pruža dobre razloge za uključivanje učesnika sa što većom kognitivnom raznolikošću (Landemore, 2013, str. 97). Gledište da proceduri glasanja treba da prethodi procedura javne deliberacije koja bi za cilj imala određivanje skupa opcija između kojih treba birati, može da implementira i zaključke Hong-Pejdžovog modela i Kondorseove teoreme porote u jednoj sveobuhvatnoj verziji epistemičkog opravdanja demokratije. Prema tome, Hong-Pejdžov model je kompatibilan sa modelima koji se zasnivaju na zakonu velikih brojeva.

1.2.3. Kondorseova teorema porote

Teoremu porote Kondorse iznosi u svom centralnom radu koji se bavi problemima glasanja, *Eseju o primeni analize na verovatnoću odluka dobijenih većinom glasova* (Condorcet, 1785/2001). U *Eseju*, Kondorse predlaže i metod glasanja koji smo već predstavili, ali otkriva i čuveni paradoks. U ovom odeljku, bavimo se formalnim određenjem teoreme porote i uslovima pod kojima važe njeni obećavajući rezultati, a veza između nje i ostalih Kondorseovih otkrića u vezi sa glasanjem biće predmet sledećeg poglavlja.

Kao što smo naglasili, Kondorseovom teoremom se tvrdi da je verovatnoća da će grupa većinskim glasanjem doneti ispravnu odluku veća od verovatnoće da će tu odluku doneti bilo koji pojedinačni član grupe. Teorema se formalno može predstaviti na sledeći način (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 20; Miller, 1986, str. 175; Owen et al., 1989, str. 2). Neka je:

- n – broj glasača u grupi (jednostavnosti radi, pretpostavlja se da je n neparan broj veći od 2);
- m – većina od n broja glasača koja se definiše kao $(n + 1) / 2$;
- p – individualna kompetencija, odnosno verovatnoća da će jedan glasač izabrati ispravnu odluku (može imati bilo koju vrednost između 0 i 1);

Tada se grupna kompetencija, odnosno verovatnoća da će u grupi od n glasača većina doneti ispravnu odluku većinskim glasanjem računa po sledećoj formuli:

$$P_n = \sum_{i=m}^n \binom{n}{i} p^i (1-p)^{n-i}.$$

Ako je verovatnije da će individualni glasač izabrati ispravnu odluku nego neispravnu, odnosno ako je individualna kompetencija veća od 0.5, iz ove formule slede dva važna rezultata. Prvi je da je kompetencija grupe koja ima veći broj glasača veća od kompetencije grupe koja ima manji broj glasača, odnosno (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 19):

$$\text{Za svako } n \text{ i } p \text{ takvo da važi } 1 > p > 0.5 : P_{n+2} > P_n.$$

Drugi rezultat je da onda kada broj glasača teži beskonačnosti, grupna kompetencija teži apsolutnoj izvesnosti (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 20):

$$\text{Za svako } n \text{ i } p \text{ takvo da važi } 1 > p > 0.5 : \lim_{n \rightarrow \infty} P_n \rightarrow 1.$$

Upravo su ova dva rezultata ono što Kondorseovu teoremu porote čini primamljivom za zastupnike epistemičke demokratije. Ukoliko su veće grupe kompetentnije od manjih, sledilo bi da im treba dati prednost prilikom donošenja odluka većinskim glasanjem. Štaviše, sa porastom veličine grupe raste i verovatnoća da će ona doneti ispravnu odluku te je, shodno drugom rezultatu, svaki

dodatni glasač dobrodošao.³⁰ Kondorseova teorema se otud zaista pokazuje kao snažan argument u prilog epistemičkog opravdanja demokratije.

Ipak, treba naglasiti da postoji i druga strana medalje. Ovi optimistični rezultati važe samo pod određenim pretpostavkama za koje mnogi kritičari smatraju da ne mogu biti ostvarene u stvarnom svetu. Pretpostavke na kojima počiva klasična formulacija³¹ Kondorseove teoreme odredićemo na sledeći način (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 18–19; Owen et al., 1989, str. 2; Vasić, 2018, str. 151):

- 1) *Ispravnost*: samo jedna od opcija između kojih se vrši izbor je ispravna;
- 2) *Kompetentnost*: verovatnoća da će individua glasati za ispravnu opciju je veća od 0.5;
- 3) *Homogenost*: kompetencije svih glasača su identične;
- 4) *Nezavisnost*: glasači donose odluku nezavisno jedni od drugih;
- 5) *Binarnost*: izbor se vrši između dve opcije.

U ovom odeljku ćemo razmotriti šta svaka od ovih pretpostavki podrazumeva i zbog čega se one često smatraju problematičnim. Detaljnije razmatranje pretpostavki ispravnosti, kompetentnosti i binarnosti biće predmet narednih poglavlja rada.

Pretpostavka ispravnosti proističe iz same motivacije Kondorseovog dela. Kao što joj ime sugeriše, teorema porote je nastala kao rezultat Kondorseovog nastojanja da ponudi argumente u prilog institucije porote (Condorcet, 1785/2001, str. 142), da bi kasnije proširio svoju analizu na glasanje unutar zakonodavnih tela (Condorcet, 1785/2001, str. 148), pa naposljetku i na glasanje na izborima (Condorcet, 1785/2001, str. 165–173; 1793/1994, str. 250). Kada su u pitanju sudske odluke, Kondorse polazi od pretpostavke da postoji jasan kriterijum ispravnosti odluke: optuženik koji je kriv treba da bude osuđen, a optuženik koji je nevin oslobođen (Condorcet, 1785/2001, str. 149). Međutim, Kondorse smatra da kriterijum ispravnosti postoji i pri donošenju političkih odluka (Condorcet, 1785/2001, str. 189), što je, kao što smo videli, polazna pretpostavka epistemičkog instrumentalizma. U sledećem poglavlju predstavimo Kondorseov metodološki program iz kojeg postaje jasno da Kondorse ne pravi načelne razlike između pravnih, moralnih ili političkih pitanja. Sva ona u jednakoj meri pripadaju sferi „društvene matematike“ i na svako od njih je, barem u načelu, moguće ponuditi tačan odgovor, zbog čega Kondorse i smatra da se teorema porote jednako može primenjivati na sve vrste grupnog odlučivanja. Pretpostavka ispravnosti je, dakle, preduslov da se uopšte može govoriti o primeni teoreme porote – ukoliko ne pretpostavimo da je neka od opcija unapred određena kao ispravna, ne možemo govoriti ni o tome kolika je verovatnoća da će individue ili grupe birati ispravnu opciju.

Pretpostavka ispravnosti podrazumeva postojanje razlike između ispravne i neispravne odluke, ali pretpostavka kompetentnosti je ono što garantuje optimistični rezultat teoreme. Samo ukoliko su glasači dovoljno kompetentni, važiće zaključak da kompetencija same grupe teži izvesnosti. Ukoliko ovaj uslov nije ispunjen, odnosno ukoliko je kompetencija individualnog glasača manja od 0.5, sledi suprotan, pesimističan zaključak: sa povećanjem broja glasača, verovatnoća da će većina odabrati ispravnu opciju teži nuli. Ovo ujedno predstavlja jedan od najčešćih prigovora koji se upućuju demokratskoj interpretaciji teoreme porote. Ako sve ostale pretpostavke teoreme važe, a uslov kompetentnosti nije ostvaren, onda Kondorseova teorema postaje jak argument *protiv* demokratije (Brennan, 2016, str. 179–180).

Da li je pretpostavka kompetentnosti realistična? S jedne strane, čini se da zahtev da kompetencija svih glasača bude veća od 0.5 nije naročito strog. Ako bi svaki glasač pre odlučivanja

³⁰ Grupna kompetencija ne samo što raste sa porastom broja glasača, već se taj porast dešava izuzetno brzo. Na primer, ako pretpostavimo da je individualna kompetencija 0.6, grupa od 250 glasača će ispravnu odluku doneti sa verovatnoćom od 0.9994 (Miller, 1986, str. 176).

³¹ Klasična formulacija teoreme podrazumeva pretpostavke koje inicijalno uvodi sam Kondorse (Condorcet, 1785/2001, str. 149–151). Međutim, postoje različita proširenja teoreme koja odstupaju od njene klasične verzije. U pitanju su modifikacije osnovnih Kondorseovih pretpostavki sprovedene sa ciljem da se odgovori na najčešće protivargumente i da se pokaže da pretpostavke teoreme mogu važiti i u realnim uslovima.

bacio novčić i glasao u skladu sa rezultatom bacanja, kompetencija svakog od glasača bi bila tačno 0.5. Dakle, sve što je potrebno za optimističan rezultat teoreme je da verovatnoća da će individualni glasač izabrati ispravnu opciju bude *makar malo* veća od nasumične. S druge strane, kritičari tvrde da građani lako mogu imati kompetenciju nižu od 0.5, odnosno da je verovatnije da će doneti pogrešnu odluku ako sami biraju, nego ako odlučuju bacanjem novčića. Ovo se dešava usled postojanja pristrasnosti, loše informisanosti, ili sistematskih grešaka pri odlučivanju (Estlund, 2008, str. 16). Ukoliko imamo dobre razloge da verujemo da individualni glasači neće birati ispravnu opciju sa dovoljno velikom verovatnoćom (kasnije ćemo videti da je i sam Kondorse bio sumnjičav po pitanju kompetencija običnog građanina), teorema nam sugeriše da će odluka većine gotovo sigurno biti pogrešna.

Ukoliko nam se pretpostavka kompetentnosti čini teško ostvarivom u praksi, ovo pogotovo važi za pretpostavku homogenosti. Kritičari zameraju to što klasičan oblik teoreme porote pretpostavlja da su kompetencije svih glasača u grupi identične (Anderson, 2006, str. 11; Converse, 2000, str. 349). Međutim, autori koji brane Kondorseovu teoremu kao mehanizam epistemičke demokratije obično usvajaju modifikovanu verziju teoreme prema kojoj se pretpostavka homogenosti kompetencija napušta u korist pretpostavke da je *prosečna* kompetencija svih glasača veća od 0.5 (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 24; Grofman & Feld, 1988, str. 570). Opšti rezultat teoreme još uvek važi pri ovakvoj modifikaciji, ali se njome odbacuje pretpostavka da su kompetencije svih glasača iste. Implicitno se odbacuje i pretpostavka da je kompetencija svakog pojedinačnog glasača veća od 0.5 – neki od glasača mogu biti manje kompetentni, ali sve dok je prosečna kompetencija dovoljno visoka, sa povećanjem broja glasača raste verovatnoća da će odluka većine biti ispravna.³² Prema tome, modifikovanje teoreme porote ovom dodatnom pretpostavkom uspeva da sačuva osnovni rezultat teoreme, a da u isto vreme ublaži dve nerealistične pretpostavke, čime se idealizovane okolnosti koje teorema pretpostavlja približavaju okolnostima koje vladaju u slučajevima glasanja u stvarnom svetu.

Pretpostavka nezavisnosti odražava matematičke osnove same teoreme. Pretpostavimo da imamo dva glasača, x i y ; verovatnoća da će oba glasača glasati za ispravnu opciju jednaka je proizvodu verovatnoće da će glasač x glasati za ispravnu opciju i verovatnoće da će za tu opciju glasati glasač y . Drugim rečima, glasanje svakog pojedinačnog glasača se tretira kao nezavisan događaj (Estlund, 1994, str. 131). Ovo dozvoljava određenje grupne kompetencije kao verovatnoće da je većina glasača glasala za ispravnu opciju, a koja odgovara zbiru proizvoda verovatnoća da su individualni glasači koji tvore različite većine glasali ispravno. Kada bi, nasuprot tome, glasač x uvek glasao na identičan način kao glasač y , njihovi glasovi više ne bi bili međusobno nezavisni; a ako zamislimo hipotetičku situaciju u kojoj *svi* drugi glasači glasaju na identičan način kao glasač y , tada bi i kompetencija same grupe bila jednaka kompetenciji glasača y . Prema tome, moramo pretpostaviti da glasači glasaju nezavisno jedni od drugih ukoliko Kondorseovu teoremu interpretiramo kao dokaz u prilog tvrdnje da su grupe glasača uspešnije od pojedinaca u odabiru ispravnih opcija.³³

Naposletku, klasični oblik teoreme porote pretpostavlja izbor između samo dve opcije. Kritičari s pravom ističu da je ova pretpostavka problematična za bilo kakvu vrstu primene teoreme porote na demokratsko odlučivanje, budući da se u realnim uslovima po pravilu susrećemo sa više od dve opcije (Estlund, 2008, str. 15; Farrelly, 2012, str. 14–15). Treba istaći da je pretpostavka binarnog izbora posledica Kondorseove inicijalne primene teoreme na slučajeve odluka koje donosi porota,

³² Ovde uočavamo sličnost između mehanizma teoreme porote i dve pomenute interpretacije čuda agregacije. Demokratska interpretacija čuda agregacije, prema kojoj je svaki od građana na tragu ispravnog odgovora, odgovara klasičnom obliku teoreme porote. Elitistička interpretacija čuda agregacije, koja ne pretpostavlja da su svi građani na dobrom tragu, zapravo počiva na istom mehanizmu kao modifikovana verzija teoreme porote: pozitivan rezultat se objašnjava time što, uprkos tome što svaki pojedinačni građanin ne mora posedovati dovoljno znanje, u grupi postoji dovoljan broj kompetentnih građana koji odgovor čitave grupe navode u dobrom smeru.

³³ Ovom pretpostavkom se nećemo detaljnije baviti u ovom radu. Naglasićemo samo to da postoje interpretacije prema kojima ova pretpostavka implicira odsustvo diskusije koja prethodi glasanju (Anderson, 2006, str. 11; Grofman & Feld, 1988, str. 569–571), ali da drugi autori ističu da postoje vidovi interakcije među glasačima koji ne narušavaju ovaj uslov, a koji pritom mogu imati i pozitivne posledice po grupnu kompetenciju (Estlund, 1994, str. 158–159; Estlund et al., 1989, str. 1327; Goodin & Spiekermann, 2018, str. 68).

gde načelno postoje samo dve opcije: optuženi je ili kriv, ili nije kriv. Međutim, već Kondorse u *Eseju* prepoznaje problematičnost ove pretpostavke čak i onda kada se teorema odnosi na glasanje porotnika – a ona je još problematičnija kada se radi o političkom odlučivanju – zbog čega nastoji da proširi teoremu na slučajevne odlučivanja između više od dve opcije. Upravo je ovo nastojanje Kondorsea dovelo do otkrića paradoksa glasanja. U narednom poglavlju ćemo tvrditi da je Kondorse bio na dobrom tragu i da postoji način da se teorema porote proširi na odlučivanje između više opcija. Ipak, ovo proširenje otvara dodatne teškoće koje su predmet kasnijih poglavlja.

Zaključak

U ovom poglavlju smo detaljno istražili teorijske osnove teorije društvenog izbora i epistemičke demokratije, kao i njihovu vezu sa različitim vidovima opravdanja demokratije. Uvideli smo da demokratija, shvaćena kao kolektivno obavezujuće odlučivanje, može biti opravdana na dva glavna načina, proceduralno i instrumentalno. Dok proceduralisti vrednuju demokratiju zbog njene intrinzične pravičnosti koja se ogleda u jednakosti učešća svih građana, instrumentalisti ističu kvalitet odluka koje proizilaze iz demokratskih procesa. Epistemički instrumentalizam, kao specifičan oblik instrumentalnog opravdanja, gleda na demokratiju opravdanu otud što demokratske procedure dovode do ispravnih odgovora na politička pitanja.

Rezultati ovog poglavlja pokazuju da glavni zaključci teorije društvenog izbora mogu predstavljati problem za usko viđenje proceduralizma kao teorije koja brani demokratske procedure bez pozivanja na bilo kakve eksterne kriterijume procene tih procedura. Stroga verzija epistemičkog instrumentalizma je jednako problematična pozicija za koju se čini da stavlja nerealno visoke epistemičke zahteve pred ishode demokratskih procedura. Nasuprot tome, razložni vidovi odbrane demokratije su u manjoj meri pogođeni ovim kritikama koje se najčešće upućuju radikalnijim teorijama. Iz činjenice da različite procedure glasanja dovode do različitih rezultata ne sledi zaključak da su sve one u jednakoj meri (ne)adekvatne, kao što ni iz pretpostavke da su individualni građani dovoljno kompetentni za političko odlučivanje ne sledi zaključak da je demokratija nepogrešiva. Uvidi kako iz epistemičke demokratije, tako i teorije društvenog izbora, omogućiće nam da u nastavku rada predložimo rešenje koje kombinuje ove pristupe, a koje se zasniva na ideji da usvajanje specifične procedure glasanja može pozitivno uticati na težnju demokratije da dovodi do ispravnih odluka.

2. KONDORSEOVA TEORIJA GLASANJA

Naš cilj u ovom poglavlju je dovođenje u vezu tri centralna rezultata sa kojima smo se upoznali u prethodnom poglavlju, a koji nose ime po Kondorseu. Tvrdićemo da teorema porote, Kondorseov metod glasanja i paradoks koji ponekad nastaje upotrebom tog metoda predstavljaju ključne elemente sveobuhvatne teorije koju ćemo nazvati Kondorseovom teorijom glasanja.³⁴ Ova povezanost ima uporište u izvornom materijalu: kao što ćemo videti kroz analizu Kondorseovog *Eseja*, otkriće teoreme porote je dovelo do otkrića metoda glasanja, a ovo potonje do otkrića paradoksa. Ova veza ima važne posledice za epistemičku teoriju demokratije, posebno one argumente koji Kondorseovu teoremu vide kao važan instrument u opravdanju demokratskog odlučivanja.

Ovo poglavlje ćemo započeti istorijskim pregledom teorija koje su prethodile Kondorseu. Iako, sa izuzetkom Borde, nijedan od autora kojima posvećujemo pažnju nije direktno uticao na Kondorsea, njih ipak treba istaći kao njegove važne prethodnike. Pokazaćemo da je pitanje kriterijuma za utvrđivanje adekvatne procedure glasanja postavljeno nekoliko puta i pre francuskog prosvetiteljstva, što je period koji se obično smatra za početak teorije društvenog izbora, kao i da su nuđeni neki važni odgovori na to pitanje. Nakon toga posvećujemo pažnju samom Kondorseu. Najpre ćemo istaći značaj glasanja u Kondorseovoj filozofiji uopšte, a potom preći na tumačenje *Eseja* kao Kondorseovog glavnog dela koje se bavi pitanjima glasanja. Videćemo iz kojih razloga Kondorse uvodi neke od pretpostavki koje se javljaju u klasičnom obliku teoreme porote, ali i da sam dovodi u sumnju njihovu ostvarenost u realnim uslovima. Na kraju, tvrdićemo da je Kondorseov metod glasanja način na koji se teorema porote proširuje na odlučivanje između tri ili više opcija. Pokazaćemo da je ovaj Kondorseov poduhvat u velikoj meri uspešan, te da je moguće ponuditi i rešenje Kondorseovog paradoksa u svetlu teoreme porote.

2.1. Teorija društvenog izbora pre Kondorsea

Za potrebe ovog rada, demokratija je definisana kao oblik obavezujućeg *kolektivnog* odlučivanja. Dok individua može sama doneti odluku između raspoloživih opcija, kolektivno odlučivanje zahteva da se na određeni način objedine pojedinačna mišljenja svih individua koje taj kolektiv sačinjavaju. Kolektivno odlučivanje može da podrazumeva jako male grupe, kao što je desetočlani žiri, ali i daleko veće kao što je par stotina poslanika u parlamentu ili nekoliko miliona ljudi koji izlaze na izbore. Odluka svake od grupa – osim kada su u pitanju male ili neformalne grupe – obično zahteva jasno definisana pravila putem kojih se od razlika u mišljenjima može doći do onoga što će se smatrati stavom čitave grupe. Međutim, različita pravila mogu stavljati u prvi plan različite kriterijume koje treba zadovoljiti. Ovo za posledicu ima pojavu da u određenim okolnostima jedna te ista grupa ljudi, koja odlučuje između istih opcija, može napraviti sasvim drugačiji izbor u zavisnosti od toga koja pravila su na snazi. Ovo je, kao što smo videli, centralni problem teorije društvenog izbora.

Teorija društvenog izbora ima jednu od najspecifičnijih istorija u poređenju sa drugim naučnim disciplinama. Iste ideje su otkrivane i ponovo zaboravljane nekoliko puta kroz njenu prošlost. Tek je njihovo poslednje otkrivanje, od strane Bleka i Eroua koji su nezavisno i gotovo istovremeno došli do istih uvida, dovelo do utemeljenja ove discipline.³⁵ Erouov rad je prošao bolje zapaženo i pozajmio ime čitavoj disciplini, a Blek se, nezadovoljan iskustvom koje je imao sa

³⁴ Postoji neslaganje u pogledu toga da li Kondorseovu teoremu porote treba tumačiti kao rezultat teorije društvenog izbora (cf. Black 1958/1998, str. 196–197; List, 2022). Međutim, ono što svakako povezuje ova tri Kondorseova rezultata jeste njihova orijentisanost prema pitanjima glasanja. Zbog toga se opredeljujemo za ovaj termin pre nego za „Kondorseovu teoriju društvenog izbora“.

³⁵ Zapravo, Blekovo istraživanje je prethodilo Erouovom za oko pet godina, ali je usled problema sa izdavačima prve radove na ovu temu objavio tek 1948, kada je Erou već imao nacrt svoje disertacije od koje će nastati *Društveni izbor i individualne vrednosti* (Coase, 1998, str. xi). Erou je uvažio Blekov doprinos teoriji, posebno u otkriću jednovršnih preferencija (Arrow, 1963, str. 75).

izdavačkim kućama, povukao iz daljeg istraživanja novih rezultata i posvetio proučavanju istorije ovog polja (Coase, 1998, str. xiv; McLean et al., 1998, str. xxiv). Blekova objedinjena istraživanja su naposljetku objavljena u knjizi *Teorija grupa i izborâ* (Black, 1958/1998). Blek je zaslužan i za otkrivanje radova koji se bave problemom društvenog izbora u delima Borde, Kondorsea i Dodžsona.³⁶ Da polje ima istoriju koja seže još dalje u prošlost, rezultat je otkrića Robina Farkersona (Robin Farquharson), koji je posvetio pažnju značajnoj epizodi u *Pismima* Plinija Mlađeg (Farquharson, 1969, str. 6–8, passim), kao i Rajkera i Meklina, koji su prvi postali svesni značaja srednjovekovnih filozofa (McLean, 2015b, str. 159).³⁷

Kada su u pitanju autori čije ideje ovde obrađujemo, ono što im je svima zajedničko je uvid da koncept većine nije uvek jednostavno razumeti, ali i to što niko nije uspeo da svojoj čitalačkoj publici prenese razmere ovog problema. Zato su centralne ideje kojima se ovde bavimo često prolazile neopaženo i bile brzo zaboravljane.³⁸ Ono što ove autore povezuje u jednu celinu je činjenica da su svi oni raspravljali o odlučivanju između više od dve opcije. Rasprava o pitanjima društvenog izbora nije isto što i rasprava o glasanju uopšte. Treba primetiti to da se ovaj problem ne razmatra u klasičnim delima političke filozofije. Ni Platonova ni Aristotelova kritika demokratije ne uključuju analizu glasanja kao takvog³⁹ (Szpiro, 2010, str. 7), a neki od najznačajnijih modernih političkih filozofa raspravljaju o pitanjima odnosa većinskog glasanja i odluka koje se donose jednoglasno (Mladenović, 2015). Otkriće društvenog izbora, međutim, nastaje uvidom da, u slučaju postojanja više od dve opcije, preferencije glasača u pogledu opcija koje *nisu* prvorangirane mogu da diktiraju rezultat glasanja u zavisnosti od toga koja se procedura koristi.

2.1.1. Plinije Mlađi kao prvi teoretičar društvenog izbora

„Ako je preduslov istraživanja društvenog izbora otkriće da je odlučivanje između više od dve opcije potencijalno problematično, onda se prvim teoretičarem društvenog izbora može smatrati Plinije Mlađi“ (McLean, 2015a, str. 16). U jednom od *Pisama* (8:14) koje je uputio svom prijatelju, pravniku Titiju Aristonu, Plinije opisuje neobičnu situaciju koja se odigrala u rimskom senatu dok se raspravljalo o tome kakva treba da bude sudbina slugu⁴⁰ izvesnog Afranija Dekstra, bivšeg konzula

³⁶ Pored njih, Blek posvećuje pažnju i Laplasu (Pierre-Simon Laplace), koji je bio Bordin i Kondorseov savremenik i nastavljajući tradiciju koju su oni pokrenuli (Black, 1958/1998, str. 213–215), engleskom matematičaru Edvardu Nensonu (Edward J. Nanson), kao i već pomenutom Frensisu Galtonu (Black, 1958/1998, str. 219–222). Njihovi doprinosi teoriji društvenog izbora su, ipak, značajno skromniji, te neće biti predmet ovog poglavlja.

³⁷ O tome koliko je istorija ove discipline bila nepoznata, svedoče ova dva Blekova citata: 1) „Odluke koje donosi grupa moraju biti na neki razumljiv način povezane sa mišljenjima njenih članova. [U ovoj knjizi], različite matematičke teorije se koriste kako bi se pokazalo da postoji veza između mišljenja članova i odluke koju grupa donosi. Dolazi se do nekih neočekivanih rezultata. Kakve god bile zasluge ili nedostaci ove knjige, sa sigurnošću se može reći da ne postoji nijedna druga koja je pokušala da se bavi ovim predmetom“ (Black, 1949; cit. u: McLean et al., 1998, str. xxii); 2) „Kada sam prvi put pokušao da objavim [ovu knjigu] nisam bio upoznat sa ranijom istorijom teorije, štaviše, nisam ni znao da je imala istoriju“ (Black, 1958/1998, str. iv).

³⁸ Posledice ove činjenice se osećaju i danas kroz oskudicu literature koja na sistematičan način obrađuje istoriju teorije društvenog izbora. Koliko nam je poznato, Džordž Spiro (George Szpiro) autor je jedine monografije koja za predmet ima istoriju ove discipline od njenih prapočetaka do savremenih autora (Szpiro, 2010). Važno je spomenuti i zbornik *Klasici društvenog izbora* Ijana Meklina i Arnolda Urkena (Arnold B. Urken) u kojem su na jednom mestu sakupljeni i (tamo gde je to bilo potrebno) prevedeni na engleski svi ključni tekstovi koji prethode Erou i Bleku, uz dragocen uvod (McLean & Urken, 1995). Veoma je značajan i rad Bleka kao prvog istoričara ove discipline, pogotovo kada su u pitanju Dodžsonovi tekstovi.

³⁹ Aristotel pruža detaljan opis atinske demokratije i njenih glavnih institucija. Međutim, nijedan deo *Ustava atinskog* nije posvećen analizi procedura glasanja. Razlog je taj što je većina odluka koje su Atinjani donosili bila binarne prirode. Glasalo se za ili protiv toga da se neka osoba ostrakuje, za ili protiv toga da se optuženi građanin kazni na sudu, za ili protiv toga da se neki predlog usvoji u Skupštini, a izbor članova Veća vršio se žrebom.

⁴⁰ Nije sasvim jasno da li se na opisanom sednici raspravljalo samo o sudbini Dekstrovih oslobođenika (bivših robova koje je sam Dekstr oslobodio za života), ili i o sudbini njegovih robova. Tokom najvećeg dela ovog pisma Plinije govori samo o oslobođenicima, ali u jednoj rečenici sugerise i da se raspravljalo o smrtnoj kazni za robove. Spiro ne pravi razliku između ove dve kategorije i u interpretaciji Plinijevog pisma govori samo o robovima (Szpiro, 2010, str. 26–29). Rajker, pak, naglašava da se na sednici raspravljalo o sudbini oslobođenika, a da Plinije implicitno potvrđuje da su robovi

koji je pronađen mrtav u svom domu. Iz Plinijevog pisma ne saznajemo ništa o detaljima samog zločina (ako se uopšte radilo o zločinu), već samo to da je Dekstr stradao nasilnim putem. Pismo otkriva i to da nije moglo da se utvrdi da li se radilo o samoubistvu ili ubistvu. Međutim, ako je Dekstr stradao od tuđe ruke, jedino su njegove sluge bile u poziciji da izvrše to delo. U tom slučaju, piše Plinije, možda se radilo o „zločinačkoj nameri“, a možda su sluge jednostavno izvršavale naređenje koje je izdao sam Dekstr.

Postojala su, dakle, tri moguća objašnjenja Dekstrove smrti: samoubistvo, samoubistvo uz pomoć Dekstrovih slugu i ubistvo. Nakon što su sluge saslušane, u senatu su podneta tri različita predloga o tome kako sa njima treba postupiti. Prvi predlog je bio da se sluge oslobode bilo kakve kazne. Drugi predlog je bio da se prognaju na neko ostrvo. Treći predlog je bio da se kazne smrću. Podnosilac prvog predloga bio je sam Plinije koji je, zapravo, i predsedavao ovom sednicom. U skladu sa ovim predlozima, formirale su se tri jasno razdvojive frakcije od kojih je svaka zastupala jedan od predloga. Iz Plinijevog pisma ne saznajemo tačan broj senatora koji su zastupali svaku od opcija, ali saznajemo dve važne informacije: da je frakcija koja se zalagala za oslobađanje imala najveći broj predstavnika, ali i da je taj broj bio manji od polovine ukupnog broja senatora. Pretpostavićemo stoga da je odnos snaga između prve, druge i treće opcije okvirno iznosio 40:30:30.⁴¹

Iz Plinijevog pisma nije sasvim jasno da li su tri predložene opcije – oslobađanje, progon i smrtna kazna – direktno vezane za tri moguća uzroka Dekstrove smrti – samoubistvo, potpomognuto samoubistvo i ubistvo – ali se ovo čini razložnom pretpostavkom budući da Plinije najpre obaveštava Aristona o mogućim uzrocima smrti, a odmah potom o iznetim predlozima. Štaviše, sama činjenica da je o sudbini slugu moralo da se veća je direktna posledica toga što nije bilo moguće utvrditi tačan uzrok smrti. U drugim situacijama u kojima je došlo do smrti gospodara, a gde je bilo nesumnjivo da se radilo o ubistvu, odmah bi se pristupalo izvršenju smrtno kazne, bez ikakvog suđenja (Sherwin-White, 1966, str. 464). Možemo stoga pretpostaviti da su zastupnici smrtno kazne sluge smatrali krivim, zastupnici progona delimično krivim,⁴² a zastupnici oslobađajuće presude nevinim (Szpiro, 2010, str. 26).

Ovde je važno istaći dve stvari. Prva se tiče specifičnosti rimskog pravosuđa. Za razliku od nama bliske prakse, gde je uobičajeno da se najpre utvrdi krivica optuženog, a potom da se, u slučaju osuđujuće presude, utvrdi odgovarajuća kazna, kod Rimljana nije postojalo ovakvo pravilo. Između kojih opcija će se vršiti izbor je u potpunosti zavisilo od toga koji predlozi su izneti. Moglo se desiti da se izbor vrši između oslobađajuće presude i neke predložene kazne, ali je isto tako bilo moguće da budu predložene samo dve različite kazne – što je impliciralo da svi prisutni senatori optuženog smatraju krivim.⁴³ Dakle, izricanje kazne (ili odsustvo iste) je impliciralo samu presudu. Specifičnost situacije koju Plinije opisuje Aristonu je u tome što su na stolu bila tri predloga, od čega su dva bila predložene kazne – teža i lakša.

Da se u opisanom slučaju najpre pristupilo utvrđivanju krivice Dekstrovih slugu, frakcija koja se zalagala za progon bi zajedno sa frakcijom koja se zalagala za smrtnu kaznu glasala za krivicu optuženih, nasuprot frakcije koja se zalagala za oslobađajuću presudu. U sledećoj fazi bi se pristupilo izboru između smrtno kazne i progona. U ovom slučaju, očekivani ishod bi bio da se frakcija koja se zalagala za oslobađajuću presudu opredeli za progon, budući da je u pitanju blaža kazna. Moderna

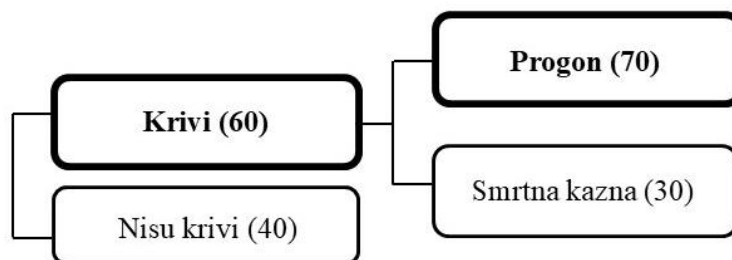
prethodno bili osuđeni na smrt (Riker, 1986, str. 80). Meklin i Urken dele ovo mišljenje i dodaju da je pogubljenje robova u ovakvim situacijama bila uobičajena rimska praksa (McLean & Urken, 1995, str. 15). Sporna je bila samo sudbina oslobođenika, koji su se po statusu nalazili između robova i (sasvim) slobodnih rimskih građana. Bez namere da ulazimo u ovo pitanje, opredelili smo se za neutralniji termin „sluge“.

⁴¹ Rajker (Riker, 1986, str. 81) predlaže drugačiji hipotetički odnos snaga – 45:35:20 – ali ne daje nikakvo posebno obrazloženje ovih brojeva. Međutim, ništa u Plinijevom pismu ne upućuje na zaključak da su se druga i treća frakcija značajno razlikovale u broju, niti znamo koja je od njih dve bila veća. Moguće je da Rajker namerno poziva čitaoca da zamisli da je treća frakcija bila najmanja upravo zato što je to frakcija koja bi (kao što ćemo uskoro videti) bila pobednička da se Plinije držao uobičajene prakse – što opisanu situaciju čini još zanimljivijom.

⁴² Razlog zbog kojeg se smatralo da sluge treba da snose deo krivice i u slučaju potpomognutog samoubistva leži u činjenici da je rimski zakon propisivao da je dužnost slugu da spreče samoubistvo gospodara tamo gde je to moguće (Sherwin-White, 1966, str. 464). Prema tome, aktivno pomaganje u samoubistvu je predstavljalo kršenje ovog zakona.

⁴³ Plinije u jednom od *Pisama* opisuje i jednu ovakvu situaciju (2:12).

procedura (Slika 3) bi tako za ishod imala progon slugu na ostrvo (Riker, 1986, str. 82). Međutim, glasanje se nije odvijalo na ovaj način, što nas dovodi do druge važne stvari: procedure glasanja koja je bila uobičajena u rimskom senatu.

Slika 3. Moderna procedura.

Glasanje rimskih senatora nije ličilo na glasanje u uobičajenom smislu te reči. Ono se nije obavljalo podizanjem ruku niti listićima.⁴⁴ Umesto toga, senatori bi ustajali sa svojih mesta i zauzimali druga sedišta u senatu u skladu sa time koju odluku podržavaju. Kako se u svim poznatim slučajevima glasanja (osim upravo u situaciji koja je predmet ovog Plinijevog pisma) glasalo za ili protiv neke pojedinačne odluke, senatori bi zauzimali neko od dva naznačena mesta. Ovo je imalo značajnu praktičnu prednost jer u najvećem broju slučajeva nije bilo neophodno prebrojavati tačan broj glasača na jednoj ili na drugoj strani. Najčešće je golim okom moglo da se proceni koja je od dve grupe veća⁴⁵ (Talbert, 1984, str. 283–4). Ovakav vid odlučivanja je bio uobičajen kako u vreme Republike, tako i u vreme Carstva. Glavna razlika je bila u tome što je u doba Carstva senat većinu odluka (a u pitanju su najčešće bili carski dekreti) donosio jednoglasnim odobravanjem. Podeljenja mišljenja su se javljala upravo u sudskim procesima, što u to vreme i jeste bila glavna funkcija koja je ostala u rukama senata (Sherwin-White, 1966, str. 463).

Glasanju je po pravilu prethodila rasprava tokom koje bi senatori iznosili potencijalne predloge. Ako bi već tokom same rasprave postalo jasno da neki predlog ima jednoglasnu podršku u senatu, glasanje nije ni bilo neophodno. Ukoliko su postojale razlike u mišljenjima, raspravom je trebalo suziti raspoložive opcije na dva ili više konkretnih predloga. Zapravo, u slučaju postojanja više međusobno suprotstavljenih predloga, predsedavajući senator je imao diskreciono ovlašćenje da odluči između kojih tačno predloga treba doneti odluku. Uobičajeno je bilo da se u ovom skupu nađu oni predlozi za koje je tokom rasprave postalo jasno da imaju najveću podršku među senatorima, iako se događalo i da se predsedavajući senator ogлуši o ovo pravilo (Talbert, 1984, str. 281).

Drugo ovlašćenje predsedavajućeg senatora bilo je da odredi kojim će se redosledom glasati između datih predloga. Predsedavajući bi izabrao koji će od tih predloga biti prvi i potom izgovorio reči: „Vi koji zastupate to mišljenje, stanite na ovu stranu, a vi koji zastupate sasvim suprotno mišljenje, pređite na drugu stranu“, pokazujući pritom na svako od mesta pokretom ruke (Talbert, 1984, str. 282). Ukoliko bi prvi predlog dobio više glasova „za“ nego glasova „protiv“, taj predlog bi bio usvojen, pa se senatori ne bi ni izjašnjavali o ostalim predlozima. Ukoliko bi bilo više glasova „protiv“, predsedavajući senator bi ponovio ovu istu proceduru, stavljajući na glasanje sledeći predlog. Ovo se ponavljalo sve dok neki od predloga ne osvoji većinu glasova „za“, nakon čega bi predsedavajući izgovorio reči „Ova strana ima većinu“ (Talbert, 1984, str. 283). Iako je redosled kojim su se predlozi stavljali na glasanje bio prepušten volji predsedavajućeg senatora, tradicionalna

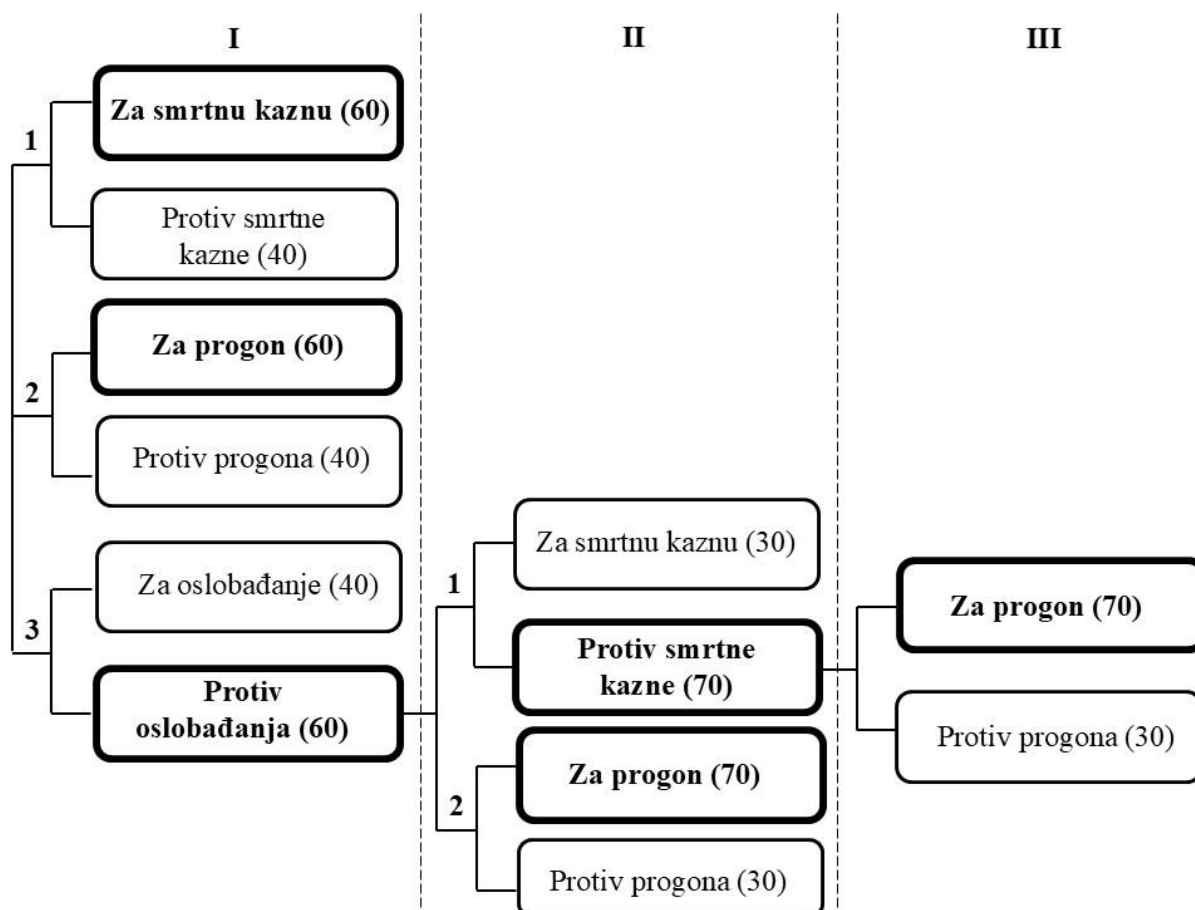
⁴⁴ Zapravo, glasanje tajnim listićima u senatu jeste bilo uvedeno u jednom kratkom periodu tokom Trajanove vladavine (Talbert, 1984, str. 284). Ovakav vid glasanja Plinije negativno komentariše u pismima 3:20 i 4:25.

⁴⁵ Upravo iz ovog razloga zapisničari po pravilu nisu beležili koliku je podršku tokom glasanja imao svaki od predloga, već samo to koji predlog je usvojen. Jedan izuzetak koji zapravo potvrđuje ovo pravilo odnosi se na specifičnu situaciju u kojoj je zabeleženo da je prilikom jednog glasanja odnos glasova iznosio četiri stotine naprema sedam (Talbert, 1984, str. 284). Brojka od četiri stotine je (verovatno) data samo kao gruba procena broja senatora koji su glasali za dati predlog, nasuprot lako prebrojivoj grupi od svega sedam senatora.

procedura je nalagala da u onim situacijama u kojima je jedan od predloga smrtna kazna, ta opcija bude prva stavljena na glasanje (Riker, 1986, str. 84).

Vratimo se sada Plinijevom pismu. Tok sednice Plinije započinje opisom situacije u kojoj frakcija koja se zalaže za progon sedi na istom mestu sa frakcijom koja se zalaže za smrtnu kaznu, dok na suprotnoj strani većnice sedi Plinijeva frakcija koja se zalaže za oslobađanje. Ovo sklapanje koalicije se, po svemu sudeći, dogodilo *pre* nego što je bilo koji od predloga stavljen na glasanje. Odnos snaga je na taj način iznosio oko 60:40 u korist koalicije. Plinije je, kao predsedavajući senator, mogao da izabere bilo koji od tri predloga i da njega prvog stavi na glasanje. Međutim, unapred formirana koalicija značila je da su mu ruke bile prilično vezane.

Plinije je mogao da odluči da se najpre glasa „za“ ili „protiv“ smrtne kazne, što je bila uobičajena procedura. U tom slučaju bi koalicija ostala ujedinjena i smrtna kazna bi odnela pobjedu. Druga mogućnost je bila da se na glasanje najpre stavi progon (ovo bi se smatralo neobičnim korakom, ali je Plinije na njega imao pravo), ali bi i u tom slučaju koalicija glasala ujedinjeno, što bi za rezultat imalo usvajanje progona kao konačne odluke. Treća mogućnost je bila da se najpre razmatra oslobađajuća presuda. I u ovom slučaju bi koalicija nastupila jedinstveno, ali za razliku od prva dva slučaja, stvari se ne bi završile u ovoj fazi, budući da je donošenje konačne odluke iziskivalo da više od polovine senatora glasa „za“ neku opciju. U slučaju treće mogućnosti, bilo bi potrebno preduzeti dalje korake kako bi se utvrdilo da li će finalna odluka biti smrtna kazna ili progon (ali bi u konačnici progon uvek odneo pobjedu, budući da bi se zagovornici oslobađanja priklonili toj opciji). Ova mogućnost bi tako bila najslabija već opisanoj modernoj proceduri.

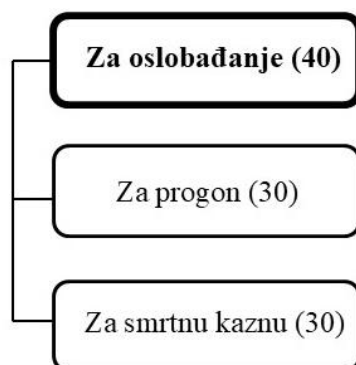
Slika 4. Šematski prikaz opcija koje su Pliniju bile na raspolaganju.

Kao što se može videti iz date šeme (Slika 4), glasanje je moglo da se obavi u jednom, dva ili tri kruga. U prvom krugu bi mogući rezultati bili izglasavanje smrtne kazne ili progona. Svaki drugi tok radnje je za rezultat mogao imati samo progon, koji bi bio izglasan u drugom ili trećem krugu. Iz ovoga je jasno da je Plinije zapravo mogao uticati na to koja će od dve kazne biti izrečena – progon

ili smrtna kazna – ali i da nije postojao način da regularna procedura ikako dovede do izglasavanja opcije koju je sam predložio i favorizovao – oslobađajuće presude. Izlaz iz ovakve situacije Plinije je potražio tako što je predložio sasvim novu proceduru odlučivanja: glasanje između sve tri opcije u isto vreme.

Kako bi obrazložio svoj predlog, Plinije u pismu Aristonu objašnjava neobičnost same situacije u kojoj je uopšte došlo do formiranja koalicije. Naime, koalicija je bila formirana isključivo sa ciljem da se oslobađanje kao opcija isključi iz igre. Kada bi došlo do drugog kruga glasanja, u kojem oslobađanje više ne bi bilo na stolu, prestala bi i potreba za daljim postojanjem koalicije, zbog čega bi se pripadnici dve frakcije koje su je sačinjavale razdvojili na pojedinačne tabore. Upravo je u ovoj činjenici Plinije našao manevarski prostor. Doveo je u pitanje principijelnost same koalicije tako što je tvrdio da oni koji bi u drugom krugu zastupali sasvim različito mišljenje ne bi smeli da u prvom krugu nastupaju jedinstveno. Zbog toga je zahtevao da tri predloga ostanu razdvojena i da se svi senatori istovremeno izjasne o svakom od njih.

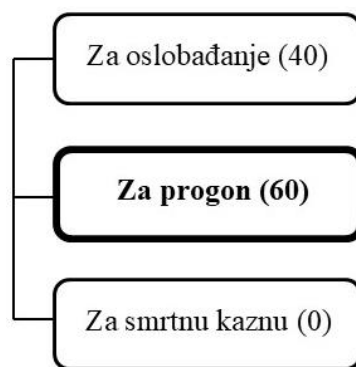
Plinije je ponudio opravdanje ovakve procedure, koje se sastojalo iz dva važna segmenta. Prvi se ticao već pomenutog zakona koji je zahtevao da predsedavajući senator rukom pokaže na suprotne delove većnice kako bi naznačio koja mesta senatori treba da zauzmu. Obrazlažući svoje gledište Aristonu, Plinije je tvrdio da ništa u izrazu „Vi koji zastupate sasvim suprotno mišljenje, pređite na drugu stranu“ ne implicira da mogu postojati samo dva mišljenja i samo dve strane. Naprotiv, Plinije je tvrdio da se zakon može tumačiti tako da može postojati i n različitih strana na kojima senatori treba da zauzmu mesta ako postoji n sasvim suprotnih mišljenja (Riker, 1986, str. 84).⁴⁶ Drugi važan segment Plinijevog opravdanja ovog postupka bilo je tumačenje prema kojem su ova tri predloga toliko međusobno drugačija da se nikako ne mogu međusobno spajati u jedno mišljenje. Prema Plinijevom gledištu, osuda na smrt i progon nemaju ništa više zajedničko nego progon i oslobađanje, te samim tim ta tri predloga treba posmatrati kao suštinski nespojiva.

Slika 5. Plinijeva predložena procedura.

Po svoj prilici, senatori su isprva poslušali Plinijev predlog i zaista zauzeli tri različita mesta u većnici. Međutim, odmah je postalo jasno da je frakcija koja se zalagala za oslobađajuću presudu veća nego druge dve i da odnosi pobjedu u ovakvoj raspodeli glasova (Slika 5). Ova situacija ipak nije dugo potrajala. Vođa frakcije koja se zalagala za smrtnu kaznu je napustio svoje sedište i ponovo seo zajedno sa onima koji su se zalagali za progon. Njegove pristalice su sledile njegov primer i ubrzo nije preostao niko ko se zalagao za smrtnu kaznu. Na taj način, progon je konačno odneo pobjedu (Slika 6). Opis ovog krajnjeg ishoda ujedno je i završetak Plinijevog pisma.

⁴⁶ Ovo je zapravo bila glavna proklamovana motivacija Plinijevog obraćanja Aristonu: zanimalo ga je da li je na ispravan način protumačio zakon. Ipak, uzevši u obzir da je Plinije nameravao da *Pisma* dopru do šire čitalačke publike, ne moramo ih nužno posmatrati kao privatnu prepisku (Szpiro, 2010, str. 23). Zbog toga ovo pismo možda treba manje shvatiti kao traženje saveta ili Aristonovog mišljenja, a više kao Plinijevo javno opravdanje onoga što bi se, u najmanju ruku, smatralo kontroverznom odlukom, a potencijalno i zloupotrebom položaja (McLean & Urken, 1995, str. 14). Nažalost, Aristonov odgovor nije sačuvan. Zanimljivo je, pak, da je sam Ariston kasnije okončao svoj život samoubistvom. Pre izvršenja tog čina postarao se da svu posluđu pošalje van kuće, kako ne bi došlo do dileme u pogledu toga da li je samoubistvo izvršio bez ičije pomoći (Sherwin-White, 1966, str. 463).

Slika 6. Konačni ishod glasanja.

U čemu je značaj ovog pisma za teoriju društvenog izbora i, posledično, po teorije demokratije? Prvi, možda i najočigledniji, Plinijev doprinos je u tome što je ovim pismom pokazao da ista grupa glasača, sa identičnim preferencijama, ponekad može doneti sasvim drugačiju odluku u zavisnosti od toga koja procedura je propisana. Plinijeva procedura bi za rezultat imala oslobađajuću presudu, dok bi procedura koja bi uključivala dva ili više krugova glasanja dovela do izglasavanja progona. Zapravo, na osnovu opisane situacije, moguće je rekonstruisati preferencije senatora koji su sačinjavali svaku od frakcija.

Označimo tri izneta predloga abecednim slovima na sledeći način: A – oslobađanje, B – progon, C – smrtna kazna.⁴⁷ Na prvom mestu imamo Plinijevu frakciju koja se zalagala za oslobađajuću presudu. Razložno je pretpostaviti da svi pripadnici ove frakcije imaju sledeći redosled preferencija: $A > B$ i $B > C$. Preferencije senatora koji su se zalagali za smrtnu kaznu je takođe lako odrediti i one su $C > B$ i $B > A$ za sve pripadnike ove grupe. Kada je u pitanju poslednja frakcija, ona koja je favorizovala progon, pripadnici ove frakcije mogu imati bilo koji od sledeća dva redosleda preferencija: $B > A$ i $A > C$ ili $B > C$ i $C > A$.⁴⁸ Profil preferencija svih senatora dat je u Tabeli 11.

Tabela 11. Preferencije senatora u pogledu oslobađanja, smrtne kazne i progona.

40	30	30
A	C	B
B	B	A/C
C	A	C/A

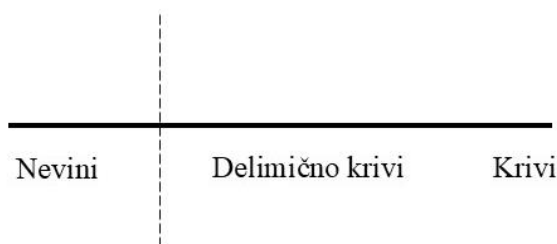
Na osnovu tabele možemo da zaključimo da je opcija A (oslobađanje) pobednik korišćenjem procedure najvećeg broja glasova, a opcija B (progon) Kondorseov pobednik. Ovo znači da bi opcija A izašla kao pobednik da su svi senatori (iskreno) sledili Plinijevu predloženu proceduru, ali i to da bi opcija B imala većinsku podršku svih senatora poređenjem u paru nje i bilo koje od dve preostale

⁴⁷ U malobrojnoj literaturi koja je obrađivala Plinijevo pismo sa stanovišta teorije društvenog izbora (Farquharson, 1969; McLean, 2015a; McLean & Urken, 1995; Riker, 1982; 1986), ovakvo označavanje raspoloživih opcija je postalo uobičajeno zahvaljujući Farkersonovoj analizi, jer se prva tri slova abecede zgodno slažu sa engleskim izrazima za ove tri opcije: *acquittal*, *banishment*, i *condemnation*.

⁴⁸ Rajker svim pripadnicima ove frakcije pripisuje sledeći redosled preferencija: B-A-C (Riker, 1986, str. 81). On ovo čini sledeći Plinijev komentar da je „osuda na izgnanstvo nešto bliža odluci o oslobađanju, nego osudi na smrt (jer obe prve čoveku ostavljaju život dok ga ova poslednja oduzima)“. Ipak, Plinijeve reči ovde ne treba nekritički prihvatiti, najpre zbog toga što Plinije protivreči sebi budući da u isto vreme tvrdi da progon sa oslobađanjem nema ničeg više zajedničkog nego sa smrtnom kaznom. Takođe, ako su svi pripadnici ove grupe smatrali oslobađajuću presudu povoljnijom nego smrtnu kaznu, teško da bi došlo do prvobitnog rasporeda sedenja koje Plinije opisuje. Uzevši u obzir da su pripadnici ove frakcije bili spremni na početnu koaliciju, može se tvrditi i da redosled preferencija B-C-A bolje oslikava gledište ovih senatora. Ipak, važno je naglasiti da ništa ne upućuje na to da su pripadnici ove frakcije bili homogeni u pogledu rangiranja preostale dve opcije. Zbog toga je ovim senatorima zajednički jedino progon kao prvorangirana opcija, a raspored druge dve može da varira unutar frakcije.

opcije. Plinijev primer tako ilustruje situaciju u kojoj dva različita metoda mogu rezultovati različitim pobjedničkim opcijama čak i ako preferencije glasača ostaju nepromenjene.

Druga važna stvar koju Plinijevo pismo otkriva tiče se prirode odluke koju treba da donese porota. Budući da se radilo o suđenju, senatore u ovoj epizodi možemo posmatrati i u ulozi porotnika. Ali, u tom slučaju, Plinijevo pismo nam pokazuje da odluka sa kojom je suočena porota ne mora uvek biti binarne prirode. Prisetimo se, (ne)izricanje kazne impliciralo je samu presudu. U ovom slučaju postojale su tri moguće presude – optužene sluge su mogle biti proglašene nevinim, delimično krivim ili (sasvim) krivim. To znači da je krivica bila posmatrana u stepenovanom obliku. Izražavanje krivice (ili nevinosti) u apsolutnim terminima zavisi samo od unapred dogovorene procedure. Na primer, moderna procedura postavlja liniju razdvajanja na taj način da, prilikom izricanja presude, svi stepeni krivice potpadaju pod istu opciju (Slika 7). Ovo zapažanje će nam biti važno kada kasnije budemo govorili o tome kako Kondorse širi problem porote na nebinarne odluke.

Slika 7. Moderna procedura u kojoj svi stepeni krivice potpadaju pod istu opciju.

Još jedan važan doprinos Plinijevog pisma je u tome što su u njemu sadržana dva različita primera manipulativnog ponašanja prilikom procedure kolektivnog odlučivanja: kontrola agende koju preduzima sam Plinije, ali i strateško glasanje kojem su pribegli zastupnici smrtne kazne. Agenda predstavlja početni korak odlučivanja u kojem se vrši utvrđivanje toga o čemu se odlučuje – ili ne odlučuje (Dahl, 1979, str. 98–99). Kontrola agende je oblik manipulativnog ponašanja od strane onih koji su u poziciji da diktiraju ovaj početni korak sa ciljem uticanja na konačni ishod glasanja, dodavanjem ili izbacivanjem raspoloživih opcija (Riker, 1982, str. 169–170).⁴⁹ Strateško glasanje, pak, predstavlja pojavu kada sami glasači ciljano ne žele da glasaju u skladu sa svojim stvarnim preferencijama kako bi uticali na ishod glasanja – na primer, mogu glasati za opciju koja bi inače predstavljala njihov drugi izbor kako bi sprečili pobjedu opcije koju smatraju naročito nepovoljnom (Riker, 1982, str. 145).

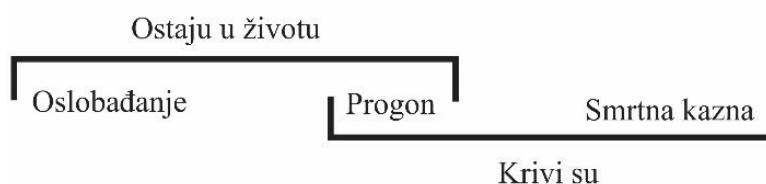
Prema Rajkeru, iz pisma se može zaključiti da je Plinije bio svestan toga da nijedna binarna procedura ne može da dovede do izglasavanja oslobađajuće presude, zbog čega je predložio ternarnu proceduru sa jasnim ciljem izazivanja pobjede opcije koju je sam preferirao (Riker, 1982, str. 173–4). Ovo je predstavljalo zloupotrebu njegovog položaja kao predsedavajućeg senatora. Međutim, Plinija možemo oceniti i kao naivnog u svom uverenju da će svi senatori glasati iskreno, nakon što je on sam manipulirao procedurom tako da garantuje pobjedu opcije koju je sam preferirao (Szpiro, 2010, str. 28–29). Kao što smo videli, desilo se upravo suprotno. Pripadnici frakcije koja se zalagala za smrtnu kaznu odlučili su da glasaju za drugorangiranu opciju, kako bi sprečili pobjedu trećerangirane. To je upravo primer pojave koju smo označili kao strateško glasanje (Riker, 1986, str. 85). Treba primetiti i da je Plinijeva strateška modifikacija agende, praćena strateškim glasanjem jedne grupe senatora, imala isti rezultat koji bi imala binarna procedura u kojoj bi svi senatori glasali iskreno (McLean & Urken, 1995, str. 15).

Na kraju, pored toga što pruža opis sporne situacije, Plinije kroz pismo iznosi i dve normativne tvrdnje koje se tiču kolektivnog odlučivanja. Obe tvrdnje sadržane su u Plinijevim razlozima za predlaganje procedure ternarnog izbora. Kao što Rajker primećuje, činjenica da je Plinijev predlog upadljivo koristio opciji koju je on sam favorizovao ne implicira da Plinija treba da posmatramo

⁴⁹ Kršenje uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa od strane Bordinog metoda koje smo prikazali u Tabeli 8 se može tumačiti kao primer opasnosti od zloupotrebe agende.

isključivo kao neveštog manipulatora (Riker, 1986, str. 86). Moguća interpretacija događaja je i ta da je Plinije bio iskreno zapanjen saznanjem da odlučivanje između tri opcije može imati tako neobične rezultate. Na kraju krajeva, ako pogledamo konačnu većinu senatora koja je izglasala progon, videćemo da je jedino zajedničko svim tim senatorima preferiranje progona u odnosu na oslobađajuću presudu. U pogledu preostala dva para alternativa, među njima postoje značajne razlike. S druge strane, ternarni izbor značio je da se svaki senator obavezuje na to da izrazi samo prvorangiranu opciju i da zanemari sopstveno mišljenje u pogledu preostale dve. Prema ovoj interpretaciji, Plinijeva motivacija je (barem delimično) ležala u iskrenoj težnji da se uklone nejasnoće i da se donese optimalna odluka. Zbog toga i Plinijevu odbranu predložene procedure treba shvatiti kao stav o tome kako treba postupiti u datoj situaciji.

Razmotrimo još jednom Plinijevu kritiku koalicije koja je bila sklopljena između pripadnika frakcije koja se zalagala za progon i frakcije koja se zalagala za smrtnu kaznu. Kao što smo videli, članovi koalicije su bili spremni da glasaju za bilo koju od te dve opcije dok god je opcija oslobađanja u igri. Ovo znači da su ti senatori nastupali kao indiferentni u pogledu opcija smrtne kazne i progona. Međutim, eliminacijom opcije oslobađanja, koalicija bi se jasno razdvojila na dve frakcije od kojih bi jedna preferirala progon u odnosu na smrtnu kaznu, a druga imala suprotno mišljenje. Ovo predstavlja kršenje uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa. Dakle, prisustvo (ili odsustvo) opcije oslobađanja kao posledicu ima promenu u načinu na koji ovi senatori rangiraju preostale dve opcije. S druge strane, Plinijev stav je bio da oni koji bi u drugom krugu zastupali različita mišljenja ne treba da nastupaju zajedno u prvom krugu glasanja. On upravo taj stav i navodi kao jedan od razloga za uvođenje ternarnog izbora. Prema tome, Plinijeva prva normativna tvrdnja je da treba poštovati uslov nezavisnosti od irelevantnih alternativa.

Slika 8. Međusobni odnos tri predloga.

Značajna je i Plinijeva primedba o tome da su tri predloga bila toliko drugačija da se dva predloga nisu mogla spojiti u jedan. Plinije ima u vidu činjenicu da dok, s jedne strane, oslobađanje i progon imaju zajedničku karakteristiku da i jedan i drugi predlog sluge ostavljaju u životu, s druge strane progon i smrtna kazna imaju zajedničko to što oba predloga predstavljaju osuđujuće presude (Slika 8). Kao što je već rečeno, način na koji su se ovi predlozi odnosili među sobom je značio da su senatori mogli da ih rangiraju samo specifičnim redosledom. Jedna frakcija je opcije preferirala s leva na desno, od oslobađajuće presude do smrtne kazne. Druga frakcija je imala obrnut redosled preferencija. Svi pripadnici treće frakcije su najviše preferirali progon, dok su preostale dve opcije mogle da rangiraju bilo kojim redosledom. Ova četiri moguća poretka značila su da su preferencije svih senatora jednovrsne. Prema tome, Plinije nije tvrdio da je izbor između tri opcije prihvatljiv sam po sebi, već je prihvatljiv upravo iz razloga što se opcije mogu predstaviti duž jedne dimenzije.⁵⁰ Stoga možemo zaključiti da je Plinijeva druga normativna tvrdnja da je izbor između više od dve opcije dopušten onda kada su preferencije glasača jednovrsne.

⁵⁰ Plinijev primer možemo da kontrastiramo sa jednim drugim primerom iz antike (premda fiktivnim i verovatno šaljivim) koji opisuje šta se u sličnim okolnostima može dogoditi kada preferencije glasača nisu jednovrsne. Pisac Heliodor iz Emese, u romanu *Etiopika* (I: 23), opisuje kako je izvesni Atinjanin Knemon izbegao smrtnu kaznu zahvaljujući činjenici da je porota od 2700 članova istovremeno glasala između tri opcije. Iako je 1700 članova porote želelo njegovu smrt, polovina od tog broja je glasala za to da se Knemon kamenuje, a druga polovina za to da se baci u jamu. Preostalih 1000 članova je glasalo za to da se Knemon pusti na slobodu i, kako su činili najveću grupu, to je bila konačna odluka porote.

2.1.2. Srednjovekovni filozofi: Traganje za istinom

U Plinijevom pismu vidimo anticipaciju mnogih ideja koje će doći do izražaja u savremenoj teoriji društvenog izbora: konkurentnost procedura, normativne uslove koje procedure treba da zadovolje, kontrolu agende, strateško glasanje i jednovršnost preferencija. Nijedan drugi antički izvor se ne dotiče svih ovih pitanja. Ipak, nakon Plinija, teorija društvenog izbora je iščezla iz filozofske misli tokom više od hiljadu godina, sve dok se ponovo nije pojavila u delima Ramona Ljulja i Nikole Kuzanskog. Ovo, međutim, ne znači da su rasprave koje se tiču glasanja u potpunosti bile odsutne tokom ranog srednjeg veka. Naprotiv, glasanje je bilo česta pojava u crkvenim saborima. Odluke sabora su po pravilu bile binarne – na primer, moralo se utvrditi da li nekog teologa treba ili ne treba proglasiti jeretikom. To ne znači da je odlučivanje uvek prolazilo glatko. U katoličkoj crkvi, prilikom odlučivanja između dve opcije, važno je pravilo da se usvaja ona odluka za koju je glasala *maior et sanior pars*, odnosno „veća i mudrija strana“. Problem je bio u tome što je strana koja je gubila glasanje obično tvrdila za sebe da, iako nije veća, ona jeste mudrija strana (McLean, 2015a, str. 17). Ovo se posebno dešavalo ako je to strana koja je uključivala više biskupa, starijeg sveštenstva (za koje se pretpostavljalo da je samim tim i mudrije), ili sveštenika naročito poznatih po revnosti (McLean et al., 2008, str. 13).⁵¹ Ovde vidimo pozivanje na epistokratski ideal prema kojem manje grupe mogu biti epistemički superiornije od većih. Ipak, kada se kaže da je teorija društvenog izbora bila odsutna tokom srednjeg veka, to znači da pre Ramona Ljulja ne znamo nijednog srednjovekovnog filozofa koji je nebinarno odlučivanje učinio predmetom nekog spisa.⁵²

Tri procedure Ramona Ljulja

Ljulj je bio prevashodno zainteresovan za izbore starešina unutar monaških zajednica. Njegova teorija glasanja se javlja u tri različita dela: dva eseja i jednom i romanu. Ta dela su „Sistem za izbor osoba“ (*Artifitium electionis personarum*), napisan na latinskom u periodu pre 1283. godine, zatim roman *Blankerna* (*Blanquerna*), napisan na katalonskom jeziku i dovršen 1287. godine, i naposletku spis „Veština biranja“ (*De arte electionis*) iz 1299. godine, takođe na latinskom. Datumi sugerišu da je pitanje izbora Ljulja okupiralo više od petnaest godina. „Sistem“ i *Blankerna* opisuju gotovo istu proceduru glasanja – zapravo, u *Blankerni* Ljulj verovatno pokušava da uprosti proceduru ranije predloženu u „Sistemu“. U „Veštini“ Ljulj predlaže još kraću proceduru, ali je ta procedura (možda i bez njegovog znanja) zapravo značajno drugačija.

Pođimo najpre od romana, koji je najinteresantniji. U 24. poglavlju, naslova „Kako je Natana izabrana za opaticu“, Ljulj opisuje proceduru kojom glavna junakinja, Natana, nakon smrti prethodne opatice, dolazi na čelo manastira.⁵³ Zapravo, Natana je ta koja u romanu najpre predlaže proceduru,

⁵¹ Naravno, najvažnija odluka koja se donosila u Katoličkoj crkvi – izbor novog pape – po pravilu nije bila binarna jer je uključivala više od dva potencijalna kandidata. Ipak, sve do 11. veka nije bilo propisane uniformne procedure za izbor novog pape. Tek se nakon Velikog raskola ustalilo pravilo da su kardinali istovremeno i kandidati za novog papu i njegovi elektori. Ipak, u najvećem broju slučajeva, izbor za novog papu se svodio na glasanje između dva glavna favorita. Što se tiče broja glasova potrebnih za izbor novog pape, isprva se zahtevalo više od polovine glasova kardinala, da bi u 13. veku (upravo zbog pomenutog „*maior et sanior pars*“ problema) bilo uvedeno još uvek važeće pravilo da je potrebna kvalifikovana dvotrećinska većina. U tom slučaju, smatralo se da je strana koju čini čak dve trećine prisutnih, osim što je veća, nesumnjivo i mudrija (McLean, 2015a, str. 17–18).

⁵² Moguće je da je pitanje društvenog izbora razmatrano tokom zlatnog perioda islamske filozofije, između 7. i 13. veka. Napredak u ovoj oblasti koji se dogodio nakon Plinija je zahtevao dublje znanje iz algebre i kombinatorike, što su oblasti kojima su se bavili arapski mislioci. Takođe, Ljulj je živio i stvarao na razmeđu hrišćanske i islamske misli, a pisao je i na arapskom. Ipak, iako postoje odeljci u *Kuraniu* u kojima se govori o epistemičkim benefitima velikih grupa (Landemore, 2013, str. 54–55), još uvek nema dokaza koji bi išli u prilog teze da se nešto nalik teoriji društvenog izbora razvilo među arapskim misliocima (McLean et al., 2008, str. 3).

⁵³ Roman opisuje dogodovštine naslovnog junaka, Blankerne, pobožnog mladića koji sa osamnaest godina odlučuje da postane pustinjač. U nameri da ga odvrati od takve namere, majka ga upoznaje sa devojkom po imenu Natana, u nadi da će se par zaljubiti i stupiti u brak. Umesto toga, Blankerna uspeva da ubedi Natanu da se oboje zamonaše. Natana će kasnije postati opatica u svom manastiru, a Blankerna će proći razvojni put u kojem će najpre biti monah, potom opat, zatim biskup, na kraju čak i papa(!) da bi potom na osnovu saveta Ljulja (koji se i sam javlja kao lik u romanu u ulozi dvorske lude) reformisao crkvu i oslobodio je korumpiranog klera. U završetku romana, Blankerna ostvaruje svoj san,

koju naziva „umećem nalaženja istine“, a potom i pobeđuje na izborima u kojima se ta procedura koristi.

U izboru učestvuje dvadeset časnih sestara koje među sobom treba da izaberu narednu opaticu. Procedura koju Ljulj izlaže kroz Natanin lik se odvija u dva kruga. U prvom krugu, svaka od dvadeset sestara u tajnosti glasa za jednu za koju smatra da treba da prođe u drugi krug (naravno, ne sme glasati za samu sebe). Ovi glasovi se sabiraju i sedam sestara sa najvećim brojem glasova prolaze u drugi krug. Ljulj ne objašnjava zbog čega je odabran baš broj sedam, ali tvrdi da broj sestara u drugom krugu mora biti neparan da ne bi došlo do nerešenih rezultata, kao i da je „broj sedam prikladniji od broja pet“ (verovatno jer je ovaj broj od većeg značaja za hrišćansku mistiku; Szpiro, 2010, str. 37). Nakon toga, sedam sestara koje su osvojile najveći broj glasova mogu da između preostalih trinaest izaberu još dve koje im se priključuju u drugom krugu. Ljulj ne opisuje na koji način sedam sestara imenuje preostale dve, ali možemo pretpostaviti da svaka od sedam već izabranih daje glas jednoj kandidatkinji od preostalih trinaest i da dve sa najvećim brojem glasova prolaze u drugi krug. Tako je u prvom krugu sa dvadeset kandidatkinja izbor sužen na devet.

Ipak, devet kandidatkinja nema identičan status u drugom krugu. Naime, prvobitnih sedam u isto vreme imaju i pravo glasa i same služe kao kandidatkinje, dok preostale dve mogu da budu izabrane, ali ne i da biraju. Ljulj ne daje razloge za ovo pravilo, već prelazi na opis procedure glasanja koja se primenjuje u narednom krugu. U drugom krugu se glasa između svakog mogućeg para – dve od sestara stanu sa strane, a preostale sestre (sa pravom glasa) daju glas jednoj ili drugoj.⁵⁴ Ovo se ponavlja za svaki pojedinačni par; sa devet kandidatkinja, ukupan broj uparivanja je 36. Kandidatkinja koja ostvari najveći broj pobeda u ovakvim uparivanjima pobeđuje na izborima.

Lako je uočiti da je Ljulj zapravo predložio jednu varijantu Kondorseovog metoda. Međutim, kako Ljulj nigde ne zahteva da pobednica mora biti kandidatkinja koja pobeđuje sve ostale u ovakvim uparivanjima, ovaj metod nije identičan Kondorseovom. Umesto toga, zahteva se samo da kandidatkinja ima najveći broj takvih pobeda, čime Ljulj u suštini opisuje Kouplendov metod.⁵⁵ Kao što smo u prethodnom poglavlju videli, ovaj metod garantuje izbor Kondorseovog pobednika onda kada on postoji, ali može rezultovati izborom nekog kandidata čak i onda kada se javi Kondorseov paradoks.

Ljuljov „Sistem za izbor osoba“ prethodi *Blankerni* nekoliko godina i u njemu Ljulj predlaže sličan sistem, uz nekoliko razlika. Prva razlika je u tome što u „Sistemu“ Ljulj opisuje izbor između šesnaest kandidata, te samim tim postoji 120 mogućih kombinacija parova. Druga razlika je ta da nema razdvajanja prvog i drugog kruga, već se izbor odmah vrši između svih šesnaest kandidata. Ljulj je verovatno bio svestan činjenice da je 120 uzastopnih poređenja mukotrpan proces, zbog čega je u *Blankerni* nastojao da pruži skraćenu verziju. Ipak, „Sistem“ sadrži dodatna pravila, koja se ne javljaju u *Blankerni*, a tiču se toga na koji način treba tretirati nerešene rezultate. Najpre, u slučaju da

napušta Rim i postaje pustinja. Roman sadrži pregršt praktičnih saveta o svakodnevnom životu, te i ovo poglavlje treba razumeti kao Ljuljov savet o tome na koji način treba birati starešine manastira.

⁵⁴ Ljulj propušta da uoči da je u slučajevima u kojima treba birati između dve kandidatkinje od kojih je jedna iz prvobitnih sedam, a druga jedna od dve kasnije pridružene, broj sestara sa pravom glasa zapravo šest. Uprkos insistiranju na neparanom broju kandidatkinja u drugom krugu, kako bi se izbegla mogućnost nerešenih rezultata, Ljulj dodatnim pravilom otvara upravo tu mogućnost (Szpiro, 2010, str. 38).

⁵⁵ Ljulj zapravo piše da treba da bude izabrana ona kandidatkinja koja osvoji najviše glasova (*veus*) u najviše uparivanja. Ali izraz „najviše glasova“ je dvosmislen i može se tumačiti na dva načina. Prema prvom tumačenju, svaku pojedinačnu pobedu treba posmatrati kao jedan dodatni bod u prilog te kandidatkinje. Prema drugom, treba sabrati pojedinačne glasove za svaku kandidatkinju u svakoj od kombinacija. Zamislimo da u izboru između kandidatkinja A i B prva osvaja četiri glasa, a druga tri. Prema prvom tumačenju, kandidatkinja A osvaja jedan bod, a kandidatkinja B nula. Prema drugom, kandidatkinja A osvaja četiri boda, a kandidatkinja B tri. Ovo je značajna razlika jer, u zavisnosti od interpretacije, Ljulj anticipira ili Kouplendov metod (prvo tumačenje) ili Bordin (drugo tumačenje). Interpretatori se odlučuju za prvo tumačenje (McLean et al., 2008, str. 7; McLean & Urken, 1995, str. 19; Szpiro, 2010, str. 39–40) iz jednostavnog razloga što su preostala dva Ljuljova teksta po ovom pitanju eksplicitna i iz njih je jasno da Ljulj ima u vidu brojanje pojedinačnih pobeda.

je rezultat nerešen kod bilo kog pojedinačnog para, oba kandidata osvajaju po poen.⁵⁶ Ako je sveukupni rezultat nerešen, odnosno ako su dva ili više kandidata izjednačena u broju ostvarenih pobjeda, Ljulj predlaže da se pobjednik odredi žrebom. Očigledno, u takvim situacijama odluku treba prepustiti božijoj volji.

Ljuljov posljednji spis o glasanju, „Veština biranja“, sadrži opis naoko slične, ali zapravo značajno drugačije procedure. Činilo se da je Ljuljov cilj u ovom spisu bio da dodatno uprosti proceduru koju je ranije osmislio. U „Veštini“, broj kandidata između kojih se vrši izbor je ponovo devet, a Ljulj ih označava abecednim slovima od *b* do *k*. Na početku eseja, Ljulj uvodi matricu kojom pokazuje da je broj mogućih kombinacija parova 36 (Slika 9). Nakon toga stvari kreću da se bitno razlikuju u odnosu na dva ranija dela. Umesto poređenja svakog pojedinačnog para, Ljulj predlaže proceduru prema kojoj se glasanje najpre vrši između kandidata *b* i *c*. Pobjedničkog kandidata onda treba upariti sa kandidatom *d*, pa potom tog pobjednika sa kandidatom *e*, a taj isti sled treba ponavljati sve do poslednjeg kandidata, *k*. Na ovaj način, uvek će postojati samo osam uparivanja. Ipak, ovde treba istaći da ovakav metod ne tretira sve kandidate na jednak način. Jedina mogućnost u kojoj kandidat *b* izlazi kao pobjednik izbora je ona u kojoj on pobeđuje sve ostale kandidate (odnosno, kandidat *b* mora biti Kondorseov pobjednik). Druga krajnost je kandidat *e*, kojem je dovoljno samo da ima veću podršku od kandidata koji stigne do poslednjeg kruga. Sličnosti između ove procedure i Kouplendovog metoda koji Ljulj ranije opisuje su u tome što i jedna i druga procedura nužno biraju Kondorseovog pobjednika (ako on postoji) i ne mogu da dovedu do pobjede Kondorseovog gubitnika. Razlika je u tome što procedura iz „Veštine“ ne otkriva preferencije glasača u pogledu svih kandidata, kao i u tome što redosled upoređivanja kandidata može da diktira pobjednika.⁵⁷ Ljulj je možda bio svestan te činjenice, zbog čega daje dodatno uputstvo da prvi kandidat (odnosno kandidat *b*) treba da bude onaj koji je „prvi ušao u crkvu“.⁵⁸ Poslednja važna razlika je ta što u ovom spisu Ljulj jasno naglašava da se glasanje treba obavljati javno, a ne listićima, kako ne bi došlo do zloupotreba.

<i>bc</i>	<i>cd</i>	<i>de</i>	<i>ef</i>	<i>fg</i>	<i>gh</i>	<i>hi</i>	<i>ik</i>
<i>bd</i>	<i>ce</i>	<i>df</i>	<i>eg</i>	<i>fh</i>	<i>gi</i>	<i>hk</i>	
<i>be</i>	<i>cf</i>	<i>dg</i>	<i>eh</i>	<i>fi</i>	<i>gk</i>		
<i>bf</i>	<i>cg</i>	<i>dh</i>	<i>ei</i>	<i>fk</i>			
<i>bg</i>	<i>ch</i>	<i>di</i>	<i>ek</i>				
<i>bh</i>	<i>ci</i>	<i>dk</i>					
<i>bi</i>	<i>ck</i>						
<i>bk</i>							

Slika 9. Ljuljova matrica glasanja prema *De arte electionis*.

⁵⁶ Ovde se možemo zapitati zbog čega po poen, a ne po nula poena. Odgovor verovatno leži u činjenici da Ljuljov predlog namerno favorizuje one kandidate koji su imali više „izjednačenja“ u odnosu na ostale. Ljulj, ipak, nije razmatrao ideju da svaki kandidat dobije po polovinu jednog poena (Szpiro, 2010, str. 41).

⁵⁷ Ova razlika sugeriše da Ljulj *nije* bio na tragu da otkrije mogućnost Kondorseovog paradoksa. Ljulj u prva dva dela zastupa Kouplendov metod, koji je identičan Kondorseovom u situacijama u kojima nema paradoksa, ali prema kojem može postojati jedinstveni pobjednik čak i kada do paradoksa dođe. Da je Ljulj bio svestan paradoksa, verovatno je da ga ne bi ignorisao i da bi i u kasnijem radu pokušao da ponudi rešenje (ovo je bio razvojni put Dodžsonove teorije glasanja). Umesto toga, u poslednjem delu je ponudio proceduru koja je, sa stanovišta informacija koje daje o preferencijama glasača, inferiorna u odnosu na Kouplendovu.

⁵⁸ I ovaj predlog se može tumačiti dvojako. Prema jednom gledištu, može se raditi o prvoj osobi koja je ušla u *crkvu* (zgradu u kojoj se vrše izbori), odnosno prvom kandidatu koji je stigao na biralište. Prema drugom gledištu, radi se o prvoj osobi koja je ušla u *Crkvu*, odnosno prvoj osobi koja je dostigla neki rang u crkvenoj hijerarhiji. Latinski original ne daje jasnu prednost jednom ili drugom tumačenju (McLean & Urken, 1995, str. 73). Ako je Ljulj bio svestan da je kandidat *b* u nepovoljnijem položaju u odnosu na ostale, nije jasno da li je ovom preporukom želeo da kazni nestrpljive kandidate ili da pruži prednost mlađim kandidatima. U slučaju prvog tumačenja, zapravo se ostavlja mogućnost samim kandidatima da „tempiraju“ svoj ulazak u crkvu čime pribavljaju prednost na izborima. Spiro, koji ne razmatra drugu interpretaciju, u ovome vidi potencijalnu manipulaciju agende i zamišlja scenu u kojoj se monasi na ulazu u crkvu bore za to ko će ući poslednji (Szpiro, 2010, str. 44).

Procedura Nikole Kuzanskog i značaj srednjovekovnih teoretičara

Jedini srednjovekovni filozof, pored Ljulja, koji je razmatrao pitanja društvenog izbora bio je Nikola Kuzanski, u delu *O opštoj saglasnosti (De concordantia catholica)* iz 1434. godine. 37. poglavlje treće knjige za predmet ima novu proceduru koju Kuzanski predlaže elektorima koji treba da izaberu sledećeg cara Svetog rimskog carstva. Predlog Kuzanskog je da svaki od elektora na parčetu papira napiše imena svih kandidata, a da potom pored imena zapiše odgovarajuće brojeve (zapravo, bodove): broj 1 pored imena onog za kojeg smatra da je najmanje podoban da bude car, broj 2 pored pogodnijeg, i tim redom sve do poslednjeg, odnosno onog za kojeg smatra da treba da bude car. U primeru koji Kuzanski daje, postoji deset kandidata.⁵⁹ Nakon što svi elektori predaju svoje glasove, neophodno je da se saberu bodovi svakog od kandidata, a za pobjednika se proglašava onaj sa najvećim brojem bodova (Cusanus, 1434/1995, str. 77). U pitanju je procedura identična onoj koju će više od tri veka kasnije Francuskoj akademiji predložiti Borda.

Osim što pruža opis ove inovativne procedure, Kuzanski u poglavlju ističe tri važne stvari. Prva je njegovo insistiranje na tajnom glasanju. Pored toga što zahteva da se glasanje obavlja tajnim listićima, Kuzanski naglašava i to da svi elektori moraju koristiti isto mastilo i pisati imena i brojeve sličnim rukopisom, kako bi se izbegla bilo kakva mogućnost prepoznavanja toga kako je neki pojedinačni elektor glasao.⁶⁰ Druga važna stvar je ta da Kuzanski ispravno primećuje da njegova procedura istovremeno omogućava i poređenje svakog kandidata sa svakim drugim drugim kandidatom (Cusanus, 1434/1995, str. 77). Drugim rečima, Kuzanski, koji je bio upoznat sa Ljuljovim prethodnim radom iz ove oblasti,⁶¹ prepoznaje da potpuni redosled preferencija svih glasača omogućava da se izbor izvrši bilo Kondorseovim (Kouplendovim), bilo Bordinim metodom. Ovo dovodi do treće tačke koju Kuzanski naglašava. Kako sam navodi, ni posle mnogo uloženog truda nije uspeo da otkrije bolji metod, zbog čega zaključuje da savršeni metod ni ne može da postoji. Njegovim rečima, nijedan metod izbora se ne može zamisliti koji je više „svet, pravedan, iskren ili slobodan“ od metoda koji predlaže (Cusanus, 1434/1995; str. 78), a koji danas nazivamo Bordinim. Ovo sugeriše da je Kuzanski proučavao prednosti i mane većeg broja metoda glasanja (možemo samo da nagađamo kojih sve), ali je u knjigu uvrstio samo onaj koji je davao zadovoljavajuće rezultate.

Kuzanski je značajan i zbog toga što opisuje još jednu proceduru glasanja koja je bila u upotrebi u njegovo vreme: izbor za dužda u Mletačkoj republici (Nicholas of Cusa, 1434/1995, str. 307–308). Ova procedura je izuzetno kompleksna, kombinuje glasanje i biranje žrebom, i odvija se u nekoliko sukcesivnih krugova. Opisacemo samo njen poslednji krug u kojem grupa od 41 elektora treba da izabere dužda među ponuđenim kandidatima. Glasalo se za svakog kandidata ponaosob, tajnim ubacivanjem crne ili bele kuglice u kutiju. Bele kuglice su, naravno, označavale glas „za“, a crne glas „protiv“. Na taj način, svaki od elektora se izjašnjavao u pogledu svakog pojedinačnog kandidata. Pobjednik izbora bi bio kandidat koji osvoji najveći broj glasova „za“, pod uslovom da tih glasova bude najmanje 25. U protivnom, proces bi se ponovio od početka. Ova procedura zapravo predstavlja jedan oblik glasanja odobravanjem, budući da je omogućavala glasačima da se izjasne o

⁵⁹ Kuzanski ne specifikuje broj elektora, ali je po tada važećem zakonu pravo glasa u izborima za svetog rimskog cara imalo sedam elektora – tri nadbiskupa i četiri svetovna plemića. Po važećoj proceduri, izbor se vršio većinskim pravilom, odnosno, za izbor cara bila su neophodna četiri glasa (Bryce, 1961, str. 229–232). Kuzanski verovatno podrazumeva da je broj elektora već poznat, ali predlaže drugačiju proceduru koja obavezuje sve elektore da se izjasne u pogledu svih kandidata.

⁶⁰ Ovaj predlog iziskuje poređenje sa Ljuljovim gledištem iz „Veštine biranja“ da glasanje treba da bude javno. Zanimljivo je da dva autora daju ove sasvim suprotne predloge motivisani istom željom - da se eliminiše prostor za manipulacije. Različitost njihovih predloga se najbolje objašnjava činjenicom da su imali u vidu dve sasvim drugačije grupe glasača. U Ljuljovom slučaju, radi se o monasima – osobama koje se međusobno poznaju i treba da žive u istoj zajednici i nakon glasanja. U takvoj situaciji, javno glasanje je u funkciji gradnje međusobnog poverenja. Nasuprot tome, Kuzanski u vidu ima elektore koji se sastaju samo jednom, i koji su po prirodi podozrivi jedni prema drugima. Pri takvim okolnostima, imati informacije o preferencijama ostalih elektora zapravo otvara prostor za manipulacije i strateško glasanje, što su mogućnosti koje Kuzanski želi da odstrani (McLean, 1990, str. 107; Szprio, 2010, str. 54).

⁶¹ Zapravo, jedini sačuvani prepis Ljuljove „Veštine biranja“ načinio je sam Kuzanski i otkriven je u njegovoj privatnoj biblioteci (McLean, 1990, str. 106).

svakom kandidatu u pogledu toga da li odobravaju njegovo imenovanje. Vidimo da je, pored Kondorseove i Bordine, i ova procedura imala svoju preteču u srednjem veku.

Kuzanskom je, dakle, bilo poznato nekoliko različitih procedura koje odstupaju od uobičajenog većinskog glasanja, uključujući i proceduru koju je Ljulj predlagao: kondorseovski metod uz javno glasanje. On uprkos tome predlaže sasvim drugačiju ideju: Bordin metod i tajno glasanje. Iako nijedan od dvojice autora ne daje matematičko ili logičko opravdanje procedure koju zastupa (ta rasprava je morala da sačeka na Kondorsea i Bordu), reči Kuzanskog sugerišu da je razumeo Ljuljovu proceduru i svesno je odbacio (McLean, 1990, str. 106). Iako je pitanje da li je (i sa kog stanovišta) Kondorseov metod bolji od Bordinog još uvek otvoreno, čini se da je prvi mislilac koji je bio svestan činjenice da su ta dva metoda radikalno drugačija i da se između njih mora birati bio Nikola Kuzanski.

Za kraj, važno je istaći jednu zajedničku crtu rasprava o glasanju Ljulja i Kuzanskog. Za oba srednjovekovna mislioca, glasanje je bilo neraskidivo povezano sa božijom voljom. Ovo je uočljivije u spisima Ljulja, koji je bio vođen uverenjem da Bog unapred zna odgovor na pitanje koji je ispravan izbor, te proceduru predloženu u *Blankerni* čak i određuje kao „umeće nalaženja istine“. Dakle, za Ljulja postoji nepoznato, ali unapred dato istinito stanje stvari. Ipak, ljudi imaju nesavršeno razumevanje toga šta je božija volja, zbog čega glasanje treba shvatiti kao mehanizam za *približavanje* toj volji (McLean et al., 2008, str. 2). Upravo tako treba shvatiti Ljuljovu motivaciju za bavljenje ovim pitanjima: procedure koje on predlaže, a koje idu dalje od pukog izražavanja prvorangirane opcije, jesu dodatni način da se nadomeste inherentni nedostaci samih glasača (Szpiro, 2010, str. 35). Prema tome, možemo tvrditi da Ljulj anticipira, ne samo glavne probleme teorije društvenog izbora, već i neke od ideja epistemičke demokratije.

Najbolja odbrana koju glasači imaju protiv sopstvenih pogreški je da se obavežu na to da će glasati iskreno, zbog čega Ljulj u sva tri spisa insistira na iskrenosti i unapred datoj zakletvi. Kuzanski ne posvećuje posebnu pažnju ovom pitanju, ali treba primetiti da i on daje svojevršno uputstvo za glasanje: svaki od elektora mora da se zapita, ne u vlastito ime, već „u božije ime“ ko je najpogodniji kandidat za cara (Cusanus, 1434/1995; str. 78). Prema tome, razložno je zaključiti da i Kuzanski (što ne treba da čudi) prihvata isti pogled na glasanje kao oblik traganja za božijom voljom.

Ipak, ovo ne znači da je svaka procedura glasanja u jednakoj meri dobar način otkrivanja istine. Ovde vidimo da se pitanje izbora adekvatne procedure glasanja ne tiče samo uslova racionalnosti, već je, po mišljenju ovih teoretičara, ono suštinski epistemičko pitanje. Konvencionalne procedure poput glasanja za samo jednog kandidata nisu problematične samo zbog toga što mogu dovesti do kontraintuitivnih rezultata, već zbog toga što predstavljaju suboptimalan način traganja za istinom.

2.1.3. Borda i revitalizacija teorije

Od Kondorseovih prethodnika, ostalo je da pomenemo još samo Bordu. Borda je bio Kondorseov savremenik (neretko i rival), a obojica su bili istaknuti članovi Francuske akademije. Bordin značaj za teoriju društvenog izbora je u tome što je predložio proceduru koja danas nosi ime po njemu (iako ga je, kao što smo videli, Kuzanski u ovome preduhitrio za tri i po veka), ali i u tome što je u Akademiji pokrenuo pitanje traženja adekvatne procedure glasanja, koje će naposljetku i dovesti do toga da Kondorse napiše *Esej*.

Tekst u kojem se Borda bavi problemima vezanim za glasanje je „Izveštaj o glasanju listićima“.⁶² U uvodnoj reči koja prati Bordin tekst, Kondorse ističe kao glavne Bordine doprinose to

⁶² Bordin tekst je izvorno objavljen 1784. godine, svega godinu dana pre Kondorseovog *Eseja*. Međutim, ovo ne znači da je Borda tek tada formulisao svoje ideje. Sadržaj „Izveštaja“ odgovara usmenom saopštenju koje je Borda održao pred članovima Akademije 1770. godine, dakle četrnaest godina ranije. Sam „Izveštaj“ je na objavljivanje čekao pune tri godine, što je razlog zbog čega se u štampi pojavio gotovo istovremeno sa Kondorseovim *Esejom*. Kondorse je u to vreme bio sekretar Akademije zadužen za izdavaštvo, a određeni pisani izvori upućuju na to da je objavljivanje Bordinog teksta bilo namerno prolongirano od strane Kondorsea koji je želeo da ima spreman odgovor na Bordine argumente pre objavljivanja „Izveštaja“ (Brian, 2008).

što „Izveštajem“ dovodi u pitanje metod izbora koji se svuda nekritički sprovodi – odnosno, glasanje samo za prvorangiranu opciju – a potom iznosi i sasvim originalan predlog o tome kako treba glasati (Condorcet, 1784; cit. u: Borda, 1784/1995, str. 83). Ocena koja se tiče originalnosti Bordinih uvida strogo govoreći nije tačna, ali potvrđuje stav da je Borda do svojih uvida došao nezavisno od bilo kojih predašnjih autora, te njima pokrenuo čitav talas razmišljanja o ovim temama u Francuskoj akademiji.

U „Izveštaju“ Borda daje nekoliko primera kojima pokazuje kako izbori u kojima se glasa za samo jednog kandidata ponekad daju neintuitivne rezultate u situacijama u kojima su poznate preferencija glasača u pogledu svih kandidata. U ovim primerima Borda varira broj glasača (broj kandidata je uvek tri), ali u svakom od primera kandidat koji predstavlja prvi izbor najvećeg broja glasača istovremeno predstavlja najmanje preferiranu opciju daleko većeg broja. Odmah potom, Borda iznosi svoj predlog o kojem smo već govorili. Ovde Borda ima nekoliko značajnih uvida (Borda, 1784/1995, str. 85–87). Najpre, kao i Kuzanski, uviđa komplementarnost svog metoda sa dva različita načina prikupljanja glasova: prvi je rangiranje svih ponuđenih kandidata na jednom listiću, a drugi je niz uparivanja u kojima se glasači izjašnjavaju u pogledu svakog od parova kandidata. Zatim daje objašnjenje kako treba vršiti bodovanje u skladu sa njegovim metodom u jednom ili drugom slučaju. Borda daje prednost prvom načinu jer je on, u slučaju postojanja velikog broja kandidata, znatno brži za sprovođenje.

Drugi značajan Bordin uvid sastoji se u o tome što otvara pitanje međusobnog odnosa rangiranih kandidata na individualnim glasačkim listićima. Naime, Borda primećuje da njegov metod može uzeti u obzir samo redosled kojim glasač preferira kandidate, ali ne i informaciju o tome *u kolikoj meri* glasač preferira svakog od kandidata. Upotrebom ovog metoda, prinuđeni smo da u slučaju glasača čiji je poredak preferencija $A > B$ i $B > C$ tretiramo „razmak“ između kandidata A i B jednakim onom između kandidata B i C. Čak i ako taj glasač smatra da među njima ima značajnih razlika, to nije informacija koju sadrži glasački listić. A budući da pretpostavljamo jednakost između glasača, moramo prihvatiti i to da su ovi „razmaci“ isti za sve glasače.⁶³

Još jedan Bordin uvid je upoređivanje konvencionalnih metoda glasanja koji dovode do pobeđe najslabijeg kandidata sa trkom u kojoj se dva najbolja trkača međusobno nadmeću do iscrpljenosti, da bi ih na kraju prestigao treći, najsporiji trkač. Nasuprot tome, Bordin metod ni u kom slučaju ne dozvoljava ovakav scenario. Ovo sugerise da je Borda verovao da je adekvatna procedura glasanja ona koja ima za cilj da eliminiše *posebno nepovoljne* kandidate. U tome je ključna razlika između njegovog i Kondorseovog metoda. Kondorseov metod daje prednost kandidatu koji ima većinsku podršku, bez obzira na to kolika ta većina bila. Kao što ćemo uskoro videti, ovo je posledica Kondorseove teorije glasanja shvaćene u širem smislu. Bordin metod, s druge strane, favorizuje „kompromisnog“ kandidata u svim slučajevima u kojima je Kondorseov pobednik posebno nepoželjan za veliki deo glasača. U Tabeli 12, gde je kandidat A Kondorseov, a kandidat B Bordin pobednik, data je ilustracija ove razlike.

⁶³ Ovo je tačka koju će kasnije razmatrati Erou i Blek. Erou smatra da Bordin metod zapada u dva potencijalna problema: problem implicitnog pozivanja na kardinalnu teoriju korisnosti i problem interpersonalnog poređenja preferencija (Arrow, 1963, str. 94). Naime, sama činjenica da glasači rangiraju *sve* raspoložive opcije otvara pitanje da li oni zapravo na taj način pripisuju svakoj od opcija neku konkretnu vrednost, kao i pitanje kako možemo biti sigurni da su ove vrednosti međusobno samerljive kada sabiramo glasove različitih glasača. Blek, međutim, smatra da te stvari uopšte nisu implicirane Bordinim metodom, te da bi takvo tumačenje sabiranje bodova ovom metodom učinilo nemogućim (Black, 1958/1998, str. 78–79). Treba prihvatiti Blekovu ocenu, jer sama činjenica da se Bordin metod može sprovesti na način koji uopšte ne zahteva glasanje rang-listama, već poređenja po parovima, ukazuje na to da primedba o relativnom pozicioniranju opcija ne pogađa ovaj metod – ili barem ništa više nego Kondorseov ili mnoge druge metode.

Tabela 12. Poređenje Kondorseovog i Bordinog metoda.

11	10
A	B
B	C
C	A

Bordin značaj za teoriju društvenog izbora je u tome što je, nakon viševjekovne pauze, pitanje odlučivanja između više od dve opcije učinio predmetom rasprave. Za razliku od ranije istorije teorije, Borda je imao direktne nastavljače među savremenima i učinio pitanje glasanja centralnim u nekoliko dela koja su nastala nakon „Izveštaja“. Najznačajnije među njima je svakako Kondorseov *Esej*. Ipak, uprkos tome što je ispravno uočio glavni nedostatak metoda koji podrazumevaju glasanje za prvorangiranu opciju, Borda nije napravio sveobuhvatno poređenje različitih metoda glasanja niti je bio na tragu otkrivanja nekog od kondorseovskih metoda. Pored toga, Borda propušta da uvidi da u slučaju kada se glasanje sprovodi tako što glasač bira između svakog pojedinačnog para kandidata, ništa ne garantuje da će individualne preferencije svakog od glasača biti tranzitivne – što neće promaći ni Kondorseu, niti kasnije Dodžsonu.

2.2. Kondorseova slika nauke i društvena matematika

Sada se okrećemo Kondorseovoj teoriji glasanja. Za razliku od prethodnih autora, za koje možemo reći da pružaju „komadiće“ te teorije, kod Kondorsea glasanje igra daleko značajniju ulogu jer predstavlja važan element njegovog opšteg metodološkog programa. Ovaj program je imao jedan osnovni cilj: stvaranje univerzalnog naučnog jezika koji bi doveo do toga da moralne i političke nauke budu jednako precizne kao fizika i druge prirodne nauke. Prvi korak koji je Kondorse napravio ka postizanju ovog cilja bila je matematička primena ideja verovatnoće i izvesnosti na pitanja odlučivanja (Baker, 1975, str. 227). Da bismo razumeli osnove ovog programa, neophodno je najpre razmotriti kako je Kondorse gledao na naučni razvoj uopšte.

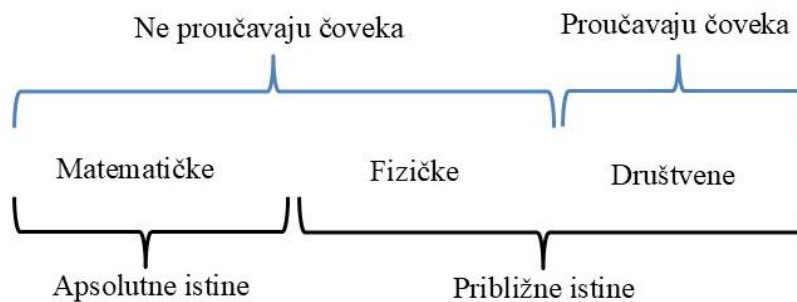
Kondorse je svoje opšte poglede na nauku najjasnije izrazio u svom „Pristupnom govoru Francuskoj akademiji“ (Condorcet, 1782/1976).⁶⁴ U poznijem tekstu „Opšti prikaz nauke društvene matematike“ (Condorcet, 1793/1976), Kondorse je izložio svoje viđenje razvoja različitih nauka i predložio uvođenje nove discipline: društvene matematike. U već pomenutom *Eseju o primeni analize na verovatnoću odluka dobijenih većinom glasova*, Kondorse se takođe poziva na svoju opštu podelu nauka kako bi objasnio glavne motive zbog kojih je uopšte započeo to istraživanje (Condorcet, 1785/2001, str. 146–7).

Kondorseov stav je da se uopšte ne može govoriti o nauci, a da se pritom ne govori o njenom napretku. On pruža istorijsku skicu naučnog napretka prema kojoj je moguće razlikovati tri faze. U prvoj fazi, dok su nauke bile tek u začetku, jedan isti naučnik je mogao da se bavi velikim brojem nauka u isto vreme. To je bilo moguće zbog toga što je sveukupno naučno znanje bilo relativno malo. Međutim, upravo iz tog razloga, u ovoj fazi nije moglo da dođe do saradnje između različitih nauka, jer je svako kombinovanje različitih pristupa bilo prepušteno mašti polihistora. Kako je naučno znanje napredovalo, tako je specijalizacija postajala nužnost. Ovo možemo označiti kao drugu fazu naučnog napretka. U njoj se različite nauke razvijaju paralelno, a pojedinačni naučnici ostaju fokusirani isključivo na svoju oblast. Međutim, budući da je nemoguće da jedan naučnik, ma koliko briljantan bio, proizvodi naučne rezultate nezavisno od ostalih, komunikacija je postala nužan preduslov

⁶⁴ Kondorse je postao član Francuske akademije 1782. godine, nakon tesnog glasanja u kojem je pobedio protivkandidata sa samo jednim glasom razlike. Pravilo je bilo da se novi član obrati akademiji pozdravnim govorom. Kondorseova namera je bila da u ovom govoru prikaže svoje centralne poglede na nauku i društvena pitanja unutar nje. Uprkos mlakim reakcijama koje je govor izazvao kod slušalaca, Kondorse ga je smatrao naročito značajnim, zbog čega ga je kasnije i objavio uz opsežne beleške u kojima dodatno pojašnjava svoja gledišta (Baker, 1975, str. 85).

naučnog napretka. Ovo je označilo početak treće, poslednje faze u naučnom razvoju. Najznačajnijim i najkorisnijim aspektom interdisciplinarnе komunikacije, Kondorse smatra direktnu primenu jedne nauke na drugu (Condorcet, 1793/1976, str. 183). Takva primena je moguća samo onda kada obe nauke dostignu određeni stadijum razvoja, a Kondorse je verovao da je (u njegovo vreme) nastupio trenutak za primenu matematike na rešavanje društvenih problema. A kada sinteza dve nauke postane jasno utemeljena, ona se može smatrati zasebnom naukom. Tu novu disciplinu, koja nastaje primenom matematike na društvena pitanja, Kondorse naziva „društvenom matematikom“. Kondorse se odlučuje za termin „društvena“ jer smatra da on istovremeno obuhvata moralna, politička i ekonomska pitanja (Condorcet, 1793/1976, str. 184).

Ideja društvene matematike, prema Kondorseu, ima za cilj prevazilaženje (ili makar smanjenje) jaza između fizičkih i društvenih nauka. Priroda ovog jaza postaje jasna ako se sagleda Kondorseova klasifikacija svih nauka. Prema Kondorseu, nauke se mogu podeliti na osnovu dva kriterijuma. Prvi kriterijum se odnosi na pouzdanost: naučna saznanja mogu biti *ili* apsolutno istinita, *ili* više ili manje verovatna. Drugi kriterijum se tiče toga kako se neka nauka odnosi prema čoveku kao predmetu proučavanja: nauke se dominantno bave *ili* proučavanjem čoveka, *ili* proučavanjem drugih živih bića, nežive prirode, te apstraktnih objekata. Ova podela dovodi do razlikovanja tri osnovne grupe nauka: matematičkih, fizičkih i društvenih (Slika 10).

Slika 10. Kondorseova podela nauka.

Ove tri osnovne grupe nauka⁶⁵ se razlikuju u stepenu pouzdanosti. Na prvom mestu nalaze se sve apsolutne istine, u koje Kondorse ubraja istine logike i matematike. Drugim rečima, u ovu grupu spadaju analitičke istine, za koje se ne može reći da su tačne u većoj ili manjoj meri (Baker, 1975, str. 181). Fizičke istine, za koje Kondorse smatra da pripadaju naukama kao što su fizika, hemija ili botanika, su samo približne istine; odnosno, u najboljem slučaju veoma verovatne, ali nikada apsolutno istinite. Kondorse, dakle, sve naučne zakone svrstava među kontingentne istine, jer ih smatra generalizacijama koje su izvedene na osnovu više ili manje učestalog ponavljanja nekog fenomena. Drugim rečima, prihvata da nijedno induktivno saznanje ne može da pređe prag matematičke izvesnosti (McLean & Hewitt, 1994, str. 10). Ovo razlikovanje je Kondorse smatrao opšteprihvaćenim gledištem. Ono u čemu je video sopstveni originalni doprinos je odvajanje treće vrste istina, društvenih, od drugih induktivnih saznanja. Nauke koje čoveka proučavaju kao nešto više od fizičkih objekata suočavaju se sa činjenicom da ljudsko ponašanje, pored prirodnih, sledi i druge, društvene zakonitosti. Pored toga, budući da je u ovim naukama posmatrač i sam deo fenomena koji se posmatraju, istraživanje je uvek praćeno opasnošću od pristrasnog pristupa (Condorcet, 1782/1976, str. 6). Zbog toga su istine fizičkih nauka, mada su i same približne, uvek verovatnije nego istine društvenih nauka.⁶⁶ Ovo ipak ne znači da se društvene istine ne mogu učiniti verovatnijim. Zapravo, jedini način na koji se društvene nauke mogu utemeljiti kao istinske nauke je da se na njih primeni

⁶⁵ Kondorse ponekad govori o klasifikaciji nauka, a ponekad o klasifikaciji „istina“, pa prema tome razlikuje matematičke, fizičke i društvene istine (Condorcet, 1785/2001, str. 147).

⁶⁶ Ovo je gledište koje Kondorse zastupa u „Pristupnom govoru“, ali koje kasnije napušta da bi u *Eseju* zastupao tezu prema kojoj društvene istine mogu da postanu jednako pouzdane kao i fizičke. Smatrao je da će se sa daljim napretkom nauka, a posebno društvene matematike, linija razdvajanja između fizičkih i društvenih istina polako gubiti i da će se i jedne i druge približiti matematičkoj izvesnosti (Condorcet, 1785/2001, str. 141).

druga nauka, odnosno matematika. Na isti način je i fizika utemeljena kao nauka tek kada je Njuton na nju primenio matematičke principe.⁶⁷

Utemeljenje društvene matematike kao nove nauke počiva na dva stuba. Prvi je gledište da su sva mišljenja i prosuđivanja na kojima ljudi baziraju svoje ponašanje zasnovana na većoj ili manjoj verovatnoći. Iako je u praksi nemoguće da se utvrdi verovatnoća ispravnosti svakog pojedinačnog mišljenja o nekoj temi, baš kao što je nemoguće da se utvrde svi mogući ishodi u igri kockom, za Kondorsea je važno da je ta verovatnoća *u principu* saznatljiva. Igrač koji učestvuje u igri koja zahteva bacanje kockice, a koji poseduje rudimentarna znanja iz teorije verovatnoće, biće u prednosti u odnosu na igrača koji se oslanja na instinkt i rutinu, uprkos tome što nije u poziciji da zna tačnu verovatnoću svakog pojedinačnog ishoda koji se može dogoditi (Condorcet, 1793/1976, str. 185). Na isti način, primena teorije verovatnoće na društvena pitanja, čak i ako je nemoguće znati verovatnoću svakog pojedinačnog ishoda, pruža ogromnu prednost u odnosu na rešavanje konkretnih društvenih pitanja oslanjanjem na, recimo, istoriju. Drugi oslonac ove discipline je gledište da u društvenim pitanjima nema apsolutnih istina, zbog čega uvek može doći do neslaganja u mišljenjima. Upravo u ovome Kondorse ističe *značaj glasanja* kao najvažnijeg instrumenta društvene matematike. Glasanje ima jednu primarnu funkciju, a to je otklanjanje svih neslaganja kada su u pitanju društvena pitanja. Zbog toga za Kondorsea glasanje nikada nije u službi uspostavljanja kompromisa između suprotstavljenih gledišta ili interesnih grupa. Naprotiv, „glasanje je kolektivno traganje za istinom“ (Kalanj, 2001, str. 19).

2.3. Ispravnost i kompetencija u Kondorseovom *Eseju*

Tumačenje glasanja kao traganja za istinom Kondorse iznosi već na samom početku *Eseja* koji je, kao što smo već naglasili, njegovo najvažnije delo koje se tiče pitanja glasanja i izbora. Kasniji radovi u kojima se Kondorse bavi ovim temama su tekst „O obliku izbora“ (1789/2001) u kojem Kondorse primenjuje svoje ideje na problem izbora članova skupštine, pamflet „O izborima“ (1793/1994) u kojem Kondorse sumira ideje iznete u *Eseju*, ali i predlaže rešenje paradoksa glasanja⁶⁸, kao i već pomenuti „Opšti prikaz nauke društvene matematike“ (1793/1976). U ovom potpoglavlju ćemo objasniti na koji način Kondorse uvodi i brani pretpostavke *ispravnosti* i *kompetentnosti* u teoremi porote. Predmet sledećeg potpoglavlja biće Kondorseovo proširenje teoreme na odlučivanje između više od dve opcije.

Budući da smatra da za sva ljudska prosuđivanja važi da su istinita sa određenom (većom ili manjom) verovatnoćom, Kondorse glasanje posmatra kao sredstvo koje društvenim odlukama obezbeđuje dovoljno veliku pouzdanost. Kada je u pitanju istorija takvog načina razmišljanja, Kondorse naglašava da kod antičkih naroda glasanje nije imalo funkciju traganja za istinom, već je služilo isključivo postizanju ravnoteže između suprotstavljenih grupa. Obrise ideje da je glasanje ono što vodi istini, međutim, Kondorse prepoznaje već u sholastici, a ova ideja se prenela na instituciju porote u Engleskoj i Francuskoj (Condorcet, 1785/2001, str. 142).

Već smo naglasili da Kondorse ne povlači razliku između glasanja u različitim telima koje treba da donose odluke. Iz ovog razloga, on u *Eseju* naizmenično govori o glasanju porotnika tokom sudskog procesa, glasanju unutar zakonodavnog tela i glasanju na demokratskim izborima koje služi da se izaberu predstavnici u zakonodavnom telu (Condorcet, 1785/2001, str. 148, 151, 188). U svim ovim slučajevima, Kondorse pretpostavlja postojanje unapred date ispravne opcije, a glasanje tumači

⁶⁷ Jasno je da se Kondorse svojim stanovištima o prirodi društvenih nauka pokazuje kao prethodnik Konta (Auguste Comte) i pozitivista, a značajan deo pitanja koja Kondorse stavlja pred društvenu matematiku – na primer na koje načine razni društveni faktori poput visine primanja i zanimanja utiču na dužinu trajanja života – danas su predmet sociologije.

⁶⁸ Zapravo, u pitanju je rešenje koje Kondorse predlaže već u *Eseju* (a koje ćemo uskoro obrazložiti), ali se čitanjem *Eseja* stiče utisak da je u pitanju rešenje kojim sam Kondorse nije bio naročito zadovoljan. Pamflet „O izborima“ napisan je manje od godinu dana pre filozofove smrti – i svega mesec dana pre nego što će Kondorse pobeći iz Pariza kako bi izbegao hapšenje i smrt (što se na kraju pokazalo neuspešnim) – ali nije bio objavljen sve do polovine 19. veka. Vreme pisanja ukazuje na to da je paradoks okupirao Kondorseovu pažnju praktično do samog kraja života, ali da ni u poznim godinama nije uspeo da dođe do drugačijeg rešenja.

kao proces traganja za istinom. Veza između glasanja i istine se prema Kondorseu ogleda u sledećem: ukoliko neka odluka nije doneta jednoglasno, njome se zahteva da se oni koji za nju nisu glasali povinuju volji većine. Jedini razuman i ispravan razlog iz kojeg možemo zahtevati takvo povinovanje je dovoljno velika verovatnoća da je odluka koju je većina donela u saglasju sa istinom (Condorcet, 1785/2001, str. 148). Primenjena na pitanje opravdanja demokratije, Kondorseova pozicija je zapravo radikalni oblik epistemičkog instrumentalizma. Legitimnost odluka leži u njihovoj ispravnosti, a oni koji se nađu u manjini jednostavno moraju da prihvate da su pogrešili – pod uslovom da su broj glasača i njihova kompetencija dovoljno veliki da garantuju ispravnost odluke većine.

Da li Kondorse s pravom primenjuje teoremu na političko odlučivanje? Postoje kritičari – posebno oni koji pišu iz perspektive teorije društvenog izbora – koji se protive tome što Kondorse primenjuje ideje ispravnosti i verovatnoće na moralna i politička pitanja u jednakoj meri u kojoj ih primenjuje na pitanje utvrđivanja krivice optuženog. Ova kritika podrazumeva da u slučaju glasanja u sudskom procesu postoji značajna razlika u pogledu kriterijuma na osnovu kojih se procenjuje ispravnost opcije u poređenju sa, recimo, glasanjem za određenog kandidata na izborima. Naime, osoba kojoj se neki zločin stavlja na teret je, pre samog sudskog postupka, taj zločin izvršila ili nije izvršila, te je kriterijum ispravnosti utemeljen u činjenicama. S druge strane, ispravnost određene političke opcije, prema ovoj kritici, izlazi izvan domena činjeničke stvarnosti.

Ijan Meklin i Fiona Hjujt (Fiona Hewitt), na primer, Kondorsea ocenjuju kao suptilnog matematičara, ali nimalo suptilnog platonovskog filozofa, zbog neskrivenog verovanja u objektivne moralne istine.⁶⁹ Prema ovim autorima, Kondorse primenjuje teoriju verovatnoće na oblasti u kojima to „više nije primereno“ (McLean & Hewitt, 1994, str. 32). Njihovo gledište je da teoriju iznetu u *Eseju* treba posmatrati kao dve teorije – jednu probablističku, a drugu teoriju društvenog izbora – koje su pritom nekonzistentne (McLean & Hewitt, 1994, str. 34–35). Nešto ranije, Blek je izneo identične poglede na Kondorseovu teoriju.⁷⁰ Prema Bleku, unutar *Eseja* se mogu pronaći dve sasvim odvojene linije razmišljanja, koje ni sam Kondorse uspešno ne razlikuje. Prva je Kondorseova teorija verovatnoće, čiji je centralni rezultat teorema porote. O ovom delu *Eseja* Blek ima uglavnom negativno mišljenje, a za probablističke premise od kojih Kondorse polazi kada razvija svoju dalju teoriju glasanja – odlučivanje između tri ili više opcija – Blek tvrdi da nisu „prave premise“, i da je moguće odvojiti ih od drugog dela teorije. Za ono što naziva Kondorseovom „pravom teorijom“, Blek kaže da je „sistem formalnog rasuđivanja koji je sasvim nezavisan od teorije verovatnoće“ (Black, 1958/1998, str. 196–197).

Kondorseov *Esej* nesumnjivo pati od izvesne nekonzistentnosti. Ova nekonzistentnost, uskoro ćemo pokazati, najuočljivija je u odeljku u kojem Kondorse predlaže jedno od rešenja paradoksa glasanja. Ipak, nekoliko nepreciznih argumenata i nezgrapnan stil pisanja nisu dovoljni razlozi da čitav probablistički aspekt *Eseja* zasluži prestrogu ocenu koju Blek daje. Imajući to u vidu, iznećemo drugačije čitanje *Eseja*. Pokazaćemo da su dva dela Kondorseove teorije međusobno kompatibilna i da, zapravo, čine sastavne delove jedinstvene teorije glasanja. Pored toga, primenu teorije verovatnoće na politička pitanja ne smatramo nedostatkom suptilnosti, već, kao što se može videti iz Kondorseove slike nauke, sastavnim delom njegovog metodološkog pristupa koji je duboko ukorenjen u prosvetiteljskoj filozofiji.⁷¹ Kondorseovo gledište može se delimično objasniti filozofskim okvirom njegovog vremena, ali isto tako i kritike sa stanovišta teorije društvenog izbora

⁶⁹ Ovo je ocena Kondorsea koju daje i Isaija Berlin (Isaiah Berlin), koji između Kondorseovog (i Platonovog) univerzalizma i moralnog relativizma pronalazi put za svoj moralni pluralizam (Berlin, 1998).

⁷⁰ „Kada sudija, recimo, presudi da je optužena osoba kriva ili nevinna, moguće je zamisliti test na osnovu kojeg bi, barem u principu, bilo moguće zaključiti da li je ovo prosuđivanje bilo ispravno ili pogrešno. Ali u slučaju izbora, nijedan takav test nije zamisliv; te se čini da izraz 'verovatnoća ispravnosti mišljenja glasača' nema nikakvo određeno značenje“ (Black, 1958/1998, str. 196).

⁷¹ Tri centralna postulata prosvetiteljstva, Isaija Berlin određuje na sledeći način: 1) Sva prava pitanja moraju imati jedan, i samo jedan ispravan odgovor – u protivnom se ne radi o pravim pitanjima; 2) Mora postojati pouzdan put ka otkrivanju tih odgovora; 3) Svi odgovori moraju biti međusobno kompatibilni tako da čine jedinstvenu celinu, to jest, dve protivrečne stvari ne mogu biti u isto vreme istinite (Berlin, 1998, str. 195). Dostizanje ovih ideala, koje Berlin naziva i ostvarenjem „Kondorseovog sna“, prosvetitelji su smatrali *načelno* mogućim, uprkos činjenici da su ljudi skloni pogreškama (Berlin, 1998, str. 196). Kondorse je, kao što vidimo, tragaao za načinima da se te pogreške ublaže ili otklone.

odražavaju intelektualnu klimu sredine 20. veka. Bernard Grofman (Bernard Grofman) i Skot Feld (Scott L. Feld), autori zaslužni za porast interesovanja za teoremu porote u savremenoj političkoj teoriji, primećuju da je „negde u procesu razvoja kapitalizma [...] ideja glasanja kao traganja za božijom voljom [...] zamenjena idejom mnogo više zasnovanom na ličnim interesima“, što kulminira u Erouovoj teoriji koja glasanje posmatra kao funkciju agregacije preferencija (Grofman & Feld, 1988, str. 568). Blekova pozicija, prema kojoj je ideja da glasači mogu biti više ili manje u pravu prilikom glasanja za kandidata potpuno nezamisliva, deo je iste tradicije kao i Erouova. Kondorse i Ruso, s druge strane, predstavljaju filozofe koji hronološki i idejno stvaraju na razmeđu ove dve tradicije. Kod njih, baš kao i kod srednjevekovnih filozofa, glasanje služi otkrivanju istine, ali istine koja više nema božansko poreklo.⁷² Ipak, razvoj epistemičke demokratije tokom poslednjih decenija pokazuje da se radi o idejama koje su daleko od zastarelih.

Kritike poput Blekove se oslanjaju na staru hjumovsku distinkciju između činjeničnih i vrednosnih sudova. Ova distinkcija podrazumeva da postoji suštinska razlika između vrednosnih sudova, koji su osnova svih moralnih, političkih, estetskih ili religioznih gledišta, i činjeničnih sudova, koja se ogleda u tome što se istinitost potonjih može utvrditi empirijski. Robert Goodin (Robert Goodin) i Kaj Spikerman (Kai Spiekermann), koji brane epistemičku koncepciju demokratije pozivanjem na teoremu porote, tvrde da je među centralnim prigovorima na primenu teoreme u političkom odlučivanju upravo primedba da sve političke tvrdnje treba shvatiti kao vrednosne sudove, te je samim tim besmisleno tretirati ih kao ispravne ili neispravne (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 12, 38). Ova pozicija, poznata kao nekognitivizam, sugeriše da normativne političke tvrdnje ne odgovaraju iskazima u pravom smislu reči, pa prema tome ne mogu biti istinite niti lažne. Zbog toga različiti oblici nekognitivizma političke stavove interpretiraju kao, recimo, izražavanje emocija, ili kao preskripcije (Estlund, 1993, str. 73).

S druge strane, epistemički argumenti u prilog demokratije prihvataju ono što Estlund naziva kognitivističkim načelom, a to je gledište prema kojem su normativne političke tvrdnje (ako ne uvek, onda u velikom broju slučajeva) istinite ili lažne, pri čemu je tu istinitost moguće saznati (Estlund, 1993, str. 72). Zastupnici epistemičke demokratije, poput Estlunda i Landemore, brane kognitivistički pristup argumentom da tvrdnja o postojanju „istinitih“ političkih stavova, ili „ispravnih“ političkih odluka, može imati puno različitih značenja. Kognitivističko gledište, smatraju ovi autori, uključuje čitav niz teorijskih pozicija, od one da postoje objektivne političke istine (što je Kondorseova pozicija) do stavova da su političke istine „intersubjektivni, kulturno uslovljeni i priveremeni konstrukti“ (Estlund & Landemore, 2018, str. 113). Za kognitivističko načelo dovoljno je da postoji minimalno prihvatljivo shvatanje istine koje podrazumeva samo to da, ukoliko nema nečega u pogledu čega se može biti ili ne biti u pravu, ne bi uopšte bilo ni samih političkih stavova (Estlund, 2008, str. 25; Landemore, 2013, str. 211–213). Goodin i Spikerman usvajaju isto gledište kada brane primenu Kondorseove teoreme porote na političko odlučivanje (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 13). Oni predlažu nekoliko strategija za odbranu od nekognitivističkih tvrdnji, uključujući i gledište da politički stavovi predstavljaju kombinaciju vrednosnih i činjeničnih sudova (cf. Landemore, 2013, str. 213–215; Putnam, 2002), pri čemu teorema porote omogućava utvrđivanje istinitosti njihove činjenične komponente (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 38–42).

⁷² Za Rusoa su, kao što smo naglasili, ispravne odluke one koje su u saglasnosti sa opštom voljom. Iako se Kondorse ne poziva eksplicitno na Rusoovu teoriju, Grofman i Feld smatraju da se radi o izuzetno bliskim teorijama, pa čak sugerišu i to da Kondorseova teorema predstavlja svojevrstan ključ za razumevanje Rusoovih često opskurnih definicija opšte volje (Grofman & Feld, 1988, str. 569–572). Iako je način na koji Grofman i Feld praktično povlače znak jednakosti između Rusoove i Kondorseove teorije naišao na kritike (Estlund et al., 1989; cf. Vasić, 2018), teško je odoleti pravljenju paralela između nekih delova *Eseja* i teorije koju Ruso iznosi u *Društvenom ugovoru*. Tako na primer, dok govori o tome da je podvrgavanje nekom zakonu pravedno samo onda kada postoji dovoljno velika verovatnoća da je on ispravan, Kondorse tvrdi sledeće: „Svaki čovek ima pravo da se ponaša u skladu sa vlastitim razumom, ali kad se ujedinjuje u društvo, pristaje da zajedničkom razumu podvrgne jedan deo svojih postupaka koji za sve moraju biti uređeni prema istim principima. Njegov mu vlastiti razum u tom slučaju nalaže da poštuje taj zakon i da po njemu postupi. [...] Kada se podvrgava nekom zakonu koji je suprotan njegovom mišljenju, on mora reći: *ovde se ne radi samo o meni, već o svima; ne smem se ponašati prema onome što ja verujem da je razumno, nego prema onome za šta svi, postupajući kao i ja, moraju smatrati da je u skladu sa razumom i istinom*“ (Condorcet, 1785/2001, str. 189, originalni kurziv).

U ovom radu nećemo zauzimati stranu u raspravi između kongitivista i nekognitivista. Umesto toga, ispitujemo dalje implikacije primene Kondorseove teoreme porote na demokratsko odlučivanje *pod pretpostavkom* da je kognitivističko načelo opravdano. Ovde ipak treba naglasiti da je kognitivističko načelo polazna tačka, ne samo epistemičke demokratije, već i epistokratske teorije (Brennan, 2011b, str. 707–710; Estlund, 1993, str. 72).⁷³ Međutim, iako obe teorije prihvataju načelo da normativne političke tvrdnje mogu biti istinite ili lažne, među njima postoji važna razlika u pogledu odgovora na pitanje *ko* je u boljoj poziciji da otkrije tu istinu – svi građani, ili relativno mala grupa političkih znalaca. Kondorseova teorema porote se pokazuje kao moćno oružje u rukama demokrata, ali samo pod pretpostavkom da je ispunjen uslov kompetentnosti koji podrazumeva da su kompetencije građana za političko prosuđivanje dovoljno visoke.

Pretpostavka da su glasači dovoljno kompetentni je ključna za optimističan rezultat Kondorseove teoreme. Granica koju kompetencija individualnog glasača treba da nadmaši je, kao što smo već rekli, identična verovatnoći da će bacanje novčića pokazati pismo pre nego glavu – 50:50. Samim tim, pretpostavka da individualna kompetencija može biti niža od 0.5 deluje neobično. Ako bi glasač glasao tako što bi naslepo izabrao jednu od dve opcije (ili zaista bacio novčić pre glasanja), verovatnoća da će izabrati ispravnu opciju iznosila bi tačno 0.5. Ljudi se, međutim, prilikom donošenja odluka koriste sistemom koji obuhvata stečeno znanje, dostupne informacije i pređašnje iskustvo. Samim tim se pretpostavka da će njihova kompetencija biti barem nešto veća od nasumične čini razložnom. Međutim, kako primećuje Estlund, upravo činjenica da ljudi ne odlučuju nasumično otvara prostor i za opasnost da njihova kompetencija bude niža od zadovoljavajuće. „Mogućnost da se sistematski bude u pravu“, tvrdi on, „sa sobom nosi i mogućnost da se sistematski greši“ (Estlund, 1993, str. 99). Ako se građani služe pogrešnim metodama i ako su im na raspolaganju netačne informacije, i sam će rezultat njihovog glasanja biti pogrešan.

Isto je mislio i sam Kondorse. Njegovo gledište je da verovatnoća da će pojedinačni glasač izabrati ispravnu odluku zavisi od „prosvetećenosti“ tog glasača. Kako primećuje, ako verovatnoća da će glasač doneti ispravnu odluku pada ispod 0.5, „mora postojati razlog zbog kojeg on donosi lošije odluke nego što bi to učinio slučaj“ (Condorcet, 1785/2001, str. 222). Ovaj razlog Kondorse vidi u predrasudama koje proizilaze iz nedostatka prosvetećenosti (Condorcet, 1785/2001, str. 223). Kondorseu, naravno, ne promiče janusovski karakter teoreme i on uviđa da u onim slučajevima u kojima je kompetencija glasača manja od 0.5, verovatnoća da će čitava grupa doneti ispravnu odluku teži nuli kako broj glasača raste.⁷⁴ Međutim, on iznosi i dodatnu pretpostavku, a to je da se sa povećanjem broja glasača istovremeno smanjuje i individualna kompetencija.⁷⁵ Ovo je zanimljiva primedba, jer ukoliko je individualna kompetencija obrnuto srazmerna veličini grupe, sledi zaključak da isti faktor u isto vreme pozitivno i negativno utiče na grupnu kompetenciju. Veličina grupe, dakle,

⁷³ Nije iznenađujuće što se kritike epistokratije koje ovu teoriju napadaju tvrdnjom da ne postoji političko znanje koje bi bilo analogno naučnom ili tehničkom znanju (Reiss, 2019) suočavaju sa kontraargumentima da takva kritika u jednakoj meri pogađa i epistemičku demokratiju, budući da se ona takođe poziva na postojanje političkog znanja (Hédoin, 2021). Podsetimo se još jednom mita o Prometeju u Platonovom *Protagori*. Proto-argument u prilog epistemičke demokratije koji Landemorova pripisuje Protagori počiva upravo na tvrdnji da postoji političko znanje; epistokratski kontraargument ne negira ovu tvrdnju, već dodaje da je političko znanje rezervisano samo za pojedince.

⁷⁴ Kondorse će se kasnije poigrati sa idejom da je teorema jednako korisna čak i ukoliko imamo razloge da verujemo da je kompetencija individualnih glasača isuviše mala. U tom slučaju je dovoljno da sprovedemo glasanje, a potom da postupimo u skladu sa voljom manjine, jer je ona u tom slučaju gotovo izvesno u pravu (Condorcet, 1793/1976, str. 195). Ovo bi, naravno, bio krajnje neobičajan argument u prilog demokratskog odlučivanja. Ako se vratimo kriterijumima za utvrđivanje adekvatne interpretacije glasanja koje smo izneli u uvodu, uočićemo da interpretacija glasanja koja podrazumeva donošenje odluke suprotne onoj za koju su se glasači odlučili ne može da zadovolji uslov zastupanja. Uostalom, kada bi građani bili unapred upoznati sa time da je odluka manjine ona koja će se sprovesti u delo, tada bi svi imali motivaciju da glasaju za odluku koju vide kao neispravnu, čime se teorema porote ponovo suočava sa pesimističnim rezultatom.

⁷⁵ „Jako brojna skupština ne može biti ispunjena vrlo prosvetećenim ljudima, čak je vrlo verovatno da će oni koji je tvore uz mnoge predmete vezati mnogo neznanja i predrasuda. Postojeće, dakle, veliki broj pitanja za koja će verovatnoća ispravnosti glasa svakog glasača biti ispod $\frac{1}{2}$. Dakle, što skupština bude brojnija, više će biti izložena mogućnosti da donese pogrešnu odluku“ (Condorcet, 1785/2001, str. 151).

po Kondorseovom mišljenju diktira porast grupne kompetencije, ali smanjuje individualnu kompetenciju koja je preduslov tog porasta (cf. Estlund et al., 1989, str. 1324).

Kondorse iz ove primedbe izvlači zaključke koje bismo mogli da okarakterišemo kao argumente u prilog predstavničke demokratije nasuprot direktne, ali i kao epistokratske – u zavisnosti od toga da li *Esej* želimo da zaodenemo u više ili manje demokratsko ruho. Ovde se opredeljujemo za prvo tumačenje jer nam izgleda da Kondorse opasnost od niske kompetencije pre svega vidi kao pretnju po direktnu demokratiju, ali treba naglasiti da obe interpretacije predstavljaju značajno odstupanje od Rusoove teorije. Iz opaske da predrasude i neznanje mogu imati uticaja na važne odluke, Kondorse zaključuje da „može biti opasno dati demokratsko uređenje narodu bez znanja i inteligencije“ i da bi „čista demokratija mogla biti prikladna samo narodu koji je znatno prosvećeniji“ (Condorcet, 1785/2001, str. 152). Međutim, ako bi se grupno odlučivanje ograničilo samo na odluke koje se tiču slobode, bezbednosti ili privatne svojine, tada bi, smatra Kondorse, kompetencija mogla biti veća, jer su u pitanju odluke koje imaju direktne posledice po lični interes. Vidimo da je Kondorse smatrao da su ljudi u boljoj poziciji da procene ispravnost odluke onda kada ih se njene posledice direktno tiču i kada te posledice nije teško predvideti.

Ipak, čini nam se da Kondorse ovde na prvom mestu kritikuje direktnu („čistu“) demokratiju i brojčano velike skupštine poput atinske. Ovo postaje očigledno kada se uzme u obzir njegova primedba da su velike skupštine prikladne za prvobitna društva, u kojima sveopšte neznanje sve ljude čini jednako (ne)obrazovanim. Budući da je malo verovatno da bi bilo koji podskup ljudi u takvom društvu donosio ispravne odluke, ne bi postojao legitiman motiv da se smanji broj glasača i da se time veći broj ljudi potčini odlukama manjeg broja. Međutim, u društvima u kojima postoji jasna razlika između više i manje prosvećenih podgrupa, „postoji pravedan motiv da ljudi koji su manje prosvećeni od njenih članova svoju volju potčine odlukama te skupštine“ (Condorcet, 1785/2001, str. 152). Prema tome, sasvim neprosvećenim društvima odgovara direktna demokratija, a delimično prosvećenim predstavnička. A kada prosvećenost dostigne dovoljno veliki stepen, direktna demokratija ponovo postaje legitimno političko uređenje. Kondorse tvrdi da bi „brojčano velike skupštine još uvek odgovarale nekoj zemlji u kojoj s napretkom prosvećenosti postoji velika jednakost duhova u pogledu preciznosti njihovih razmišljanja i istinitosti principa prema kojima određuju svoje ponašanje, i to je jedini slučaj gde od brojčano velike skupštine možemo očekivati ili mudre zakone ili reformu loših zakona“ (Condorcet, 1785/2001, str. 152).

Izraz „velika jednakost duhova“ podseća nas na još jednu od Kondorseovih početnih pretpostavki teoreme porote – homogenost kompetencija glasača. Gudin i Spiekermann navode upravo ovu frazu kao dokaz u prilog tvrdnje da je Kondorse verovao u mogućnost da ta pretpostavka bude ostvarena u praksi (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 23–24). Ipak, moramo da naglasimo da Kondorse jasno tvrdi da je pretpostavka da je kompetencija svih glasača jednaka daleko od onoga što važi u stvarnosti,⁷⁶ i da ju je ranije uveo samo zarad jednostavnosti (Condorcet, 1785/2001, str. 150). Da se ne radi ni o kakvoj nekonzistentnosti od strane Kondorsea postaje jasno kada pogledamo šta on zapravo podrazumeva pod jednakim kompetencijama. Kondorse je mišljenja da je nemoguće precizno utvrditi kompetenciju pojedinačnog glasača u pogledu odluke o kojoj se glasa, ali ono što jeste moguće je da se proceni raspon kojem kompetencije neke grupe glasača pripadaju – na primer, između 0.7 i 0.8. Međutim, kako se ne mogu znati tačne kompetencije svakog glasača, treba poći od pesimističke pretpostavke da su sve njihove kompetencije jednake donjoj granici.⁷⁷ Prema tome, kada Kondorse kroz *Esej* pretpostavlja da određena kompetencija važi za čitavu grupu glasača, treba je shvatiti kao jednaku kompetenciji najmanje kompetentnog člana te grupe, a ne kao tvrdnju da su kompetencije svih glasača identične. Kada piše o tome da velike skupštine ne odgovaraju nedovoljno

⁷⁶ „U toj prvoj predloženoj korekciji još uvek pretpostavljamo da su svi glasovi jednaki, no držimo da se ta pretpostavka mora znatno udaljiti od onoga što postoji u zbilji, te da čak i za svako izdvojeno prosuđivanje valja uzeti u obzir nejednakost glasova“ (Condorcet, 1785/2001, str. 201).

⁷⁷ „Tako će, ne prestajući uračunavati uticaj nejednakih verovatnosti glasova kako između glasača, tako i u različitim odlukama, biti dovoljno tražiti granicu ispod koje imamo dovoljnu sigurnost da verovatnost niti jednoga glasača ne sme pasti, pretpostaviti da je verovatnoća jednaka toj donjoj granici i pri toj pretpostavci ispuniti sve uslove problema, kako bismo dosegli stupanj sigurnosti koji zahtevaju pravda ili korisnost“ (Condorcet, 1785/2001, str. 201).

prosvćenim društvima, Kondorse zapravo polazi od pretpostavke da svaki pojedinačni član te skupštine mora biti dovoljno kompetentan. On, dakle, nije bio na tragu modifikacije teoreme koja podrazumeva da prosečna kompetencija svih glasača može biti dovoljno visoka za optimističan rezultat.

Ništa od ovoga, ipak, ne daje jasan odgovor na pitanje šta garantuje da će, makar u proseku, glasači u nekoj određenoj grupi biti dovoljno kompetentni. Zastupnici epistemičke demokratije koji su optimistični kada je u pitanju individualna kompetencija ističu verovanje u zdrav razum većine građana kao dovoljan razlog za pretpostavku da će ovaj uslov biti ispunjen (Landemore, 2013, str. 152), ali i da procedura javne deliberacije može imati pozitivne efekte po kompetencije učesnika (Estlund et al., 1989, str. 1326; Landemore, 2012, str. 256). Međutim, kao ni u slučaju dileme između kognitivizma i nekognitivizma, nećemo zauzimati strane po pitanju (ne)ispunjenosti pretpostavke kompetentnosti.⁷⁸ Umesto toga, pretpostavićemo – zajedno sa epistemičkim instrumentalistima koji brane demokratsko odlučivanje pozivanjem na teoremu porote – da su uslovi ispravnosti i kompetentnosti zadovoljeni. Ipak, čak i pod tim pretpostavkama, još uvek preostaje jedan značajan problem: klasičan oblik teoreme podrazumeva postojanje samo dve opcije. U narednom odeljku ćemo pokazati na koji način Kondorse odbacuje pretpostavku binarnosti, istovremeno čuvajući mehanizam teoreme porote. Tvrdićemo, međutim, da ovo rešenje otvara nove probleme po inicijalnu pretpostavku ispravnosti.

2.4. Kondorseova teorema porote i mnoštvo opcija

Zbog čega pretpostavka binarnog izbora predstavlja problem za zastupnike epistemičke demokratije koji ističu teoremu porote kao centralni mehanizam kojim rezultate glasanja treba tumačiti kao indikaciju ispravne opcije? Postoji nekoliko razloga. Najpre, u savremenim demokratijama se glasači po pravilu suočavaju sa više od dve opcije (Riker, 1982, str. 234). Iako postoje slučajevi odlučivanja između samo dve opcije (kao što su, na primer, drugi krug izbora onda kada je u upotrebi dvokružni većinski metod glasanja, glasanje na referendumima, ili glasanje za usvajanje ili odbacivanje neke odluke), oni obuhvataju samo deo skupa političkog odlučivanja. Političke odluke su uglavnom kompleksne i podrazumeva se da se na određena pitanja može ponuditi više od dva odgovora. Osim toga, čak i ako su na snazi mehanizmi kojima se broj opcija uvek ograničava na dve – na primer, institucionalizacija dvopartijskog sistema – time je ovaj problem samo zamaskiran, jer je u stvarnosti uvek prisutno više od one dve opcije koje preostaju nakon preliminarnih i unutarpartijskih izbora (Farrelly, 2012, str. 14–15). Zatim, iako Kondorseova teorema podrazumeva da je jedna od opcija ispravna, ništa ne garantuje da će podskup od samo dve opcije između kojih se vrši izbor uključiti onu koja je zaista ispravna (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 43; Estlund, 2008, str. 15), što je problem kojem ćemo posvetiti dodatnu pažnju u kasnijim poglavljima. Na kraju, postoje slučajevi u kojima nije razložno da se različite opcije međusobno objedine kako bi se izbor sveo na binarno odlučivanje, kao što je davno uočio Plinije.

Sve ovo upućuje na zaključak da teorema porote ima jako ograničenu primenu ukoliko je njen sastavni deo pretpostavka binarnosti. Iz tog razloga, zastupnici epistemičke demokratije nastoje ili da odbace teoremu u korist drugačijih epistemičkih argumenata (Estlund, 2008, str. 226–228; Farrelly, 2012), ili da pronađu rešenje kojim bi se ona proširila na odlučivanje između više od dve opcije (List

⁷⁸ Gudini i Spiekerman sugerišu da je pretpostavka nezavisnosti ono što garantuje ispunjenje pretpostavke kompetentnosti. Oni tvrde da je nemoguće da postoje sistematske greške u razmišljanju i zajedničke pristrasnosti, a da pritom nije prekršen uslov kojim se zahteva da glasači donose odluke nezavisno jedni od drugih, budući da greške nastaju otud što su izloženi zajedničkim predrasudama i istim pogrešnim informacijama. A ukoliko je nekompetentnost glasača posledica kršenja pretpostavke nezavisnosti, sledilo bi da sama teorema porote, koja podrazumeva da su ispunjene obe pretpostavke, uopšte ne sugeriše da je moguć pesimističan rezultat (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 54). Ovde se, ipak, moramo zapitati šta se dešava u situaciji u kojoj svi glasači imaju različite, međusobno nezavisne izvore informacija, ali koji svi vode ka formiranju lažnih verovanja u pogledu opcija između kojih se glasa. Ako je u tom slučaju pretpostavka kompetentnosti prekršena, a pretpostavka nezavisnosti ne, onda Gudino i Spiekermanovo rešenje prema kojem teorema „brani samu sebe“ nije adekvatno.

& Goodin, 2001; Goodin & Spiekermann, 2018, str. 26–31).⁷⁹ Jedan od prvih predloga proširenja teoreme na veći skup opcija ponudio je već Kondorse. U ovom odeljku ćemo izložiti Kondorseovo rešenje, za koje smatramo da je na dobrom tragu kada je u pitanju potraga za adekvatnim načinom prevazilaženja pretpostavke binarnosti.⁸⁰ Kondorseovo rešenje podrazumeva uvođenje alternativne procedure glasanja – Kondorseovog metoda koji smo predstavili u prethodnom poglavlju. Kažemo da je ovo rešenje „na dobrom tragu“ jer sam Kondorse nije svoj argument izveo do kraja, već je zapao u teorijske teškoće koje je smatrao nerešivim. Ipak, smatramo da je – uz nekoliko dodatnih pojašnjenja – njegovo rešenje sasvim primenjivo i da rešava neke od najznačajnijih problema većinskog glasanja (premda otvara i nove). Dalje izvođenje Kondorseovog argumenta, nakon tačke koju Kondorse stavlja u *Eseju*, predlaže i Pejton Jang (Peyton Young; 1988; 1995). Naše čitanje *Eseja* se suštinski slaže sa Jangovim; razlika je u tome što Kondorseovu teoriju smeštamo u šire okvire epistemičke teorije demokratije i ispitujemo posledice predloženog proširenja po tu teoriju.

Da li je moguć izbor između samo dve opcije?

Pogledajmo na koji način Kondorse otvara pitanje mnoštva opcija. On teoremu najpre primenjuje na odlučivanje porotnika na suđenju, gde se na prvi pogled čini da zaista postoje samo dve opcije. Pri uobičajenim okolnostima, porota glasa između dve međusobno isključujuće tvrdnje: „dokazano je da je optuženik kriv“ i „nije dokazano da je optuženik kriv“. Međutim, pita se Kondorse, šta ako bi se umesto toga glasalo između opcija: „dokazano je da je optuženik nevin“ i „nije dokazano da je optuženik nevin“? Iako može izgledati da se radi o dva ekvivalentna para tvrdnji, Kondorse ispravno primećuje da se lako može dogoditi da se ista grupa porotnika podeli na drugačije podgrupe u zavisnosti od toga da li postavljamo prvi ili drugi par pitanja. Ovo se dešava zbog činjenice da jedan isti porotnik može u isto vreme gajiti dva od navedena četiri stava. Kondorse stoga smatra da moramo razlikovati *proste* tvrdnje, u koje spadaju četiri upravo navedene, i *složene* koje nastaju kombinacijom prostih. Zbog toga Kondorse predlaže ispitivanje međusobnog odnosa prostih tvrdnji kako bi se ispitalo koje složene tvrdnje iz njih proizilaze (Condorcet, 1785/2001, str. 163). U ovom slučaju postoje, dakle, dva para međusobno protivrečnih prostih tvrdnji:

Prvi par tvrdnji:

- (A) Dokazano je da je optuženik kriv.
- (B) Nije dokazano da je optuženik kriv.

Drugi par tvrdnji:

- (a) Dokazano je da je optuženik nevin.
- (b) Nije dokazano da je optuženik nevin.

Kombinovanjem ovih tvrdnji dobijamo složene tvrdnje koje podrazumevaju prihvatanje dve neprotivrečne proste tvrdnje kao istinite (po jednu iz svakog para prostih tvrdnji). Postoje četiri moguće složene tvrdnje; međutim, jedna od njih – *A* i *a* – je i sama protivrečna, te treba odbaciti mogućnost da postoji bilo koji porotnik koji istovremeno zastupa dve proste tvrdnje koje je čine.

⁷⁹ Ne smatraju svi pretpostavku binarnosti problemom koji podriva široku primenjivost teoreme. Landemorova se opredeljuje za rešenje koje smo već ocenili problematičnim, a to je institucionalno „razbijanje“ svih političkih odluka na niz binarnih izbora (Landemore, 2013, str. 4). Ovo rešenje, smatra ona, ne samo što izbegava najjaču kritiku upućenu od strane teoretičara društvenog izbora – rezultat Erouove teoreme – već je podržano i političkom praksom, budući da mnoge skupštine najčešće glasaju za ili protiv neke odluke (Landemore, 2013, str. 190). Kao što smo već naglasili, ovo rešenje se suočava sa primedbom da je problem binarnosti samo prividno izbegnut, a sama politička praksa pokazuje i to da, kada su u pitanju demokratski izbori, glasanje obično podrazumeva više od dve opcije. Landemorova, međutim, ne ograničava primenu teoreme porote na binarne odluke unutar skupština, već je smatra primenjivom na demokratiju u širem smislu, što znači da ovaj problem ostavlja nerešenim.

⁸⁰ Drugi značajan predlog iznose Kristijan List (Christian List) i Robert Gudin, na koji se Gudin, zajedno sa Spikermanom kasnije poziva. Ovo rešenje podrazumeva tvrdnju da optimistični rezultat teoreme porote može važiti prilikom odlučivanja između bilo kojeg broja opcija, pod uslovom da se procedura većinskog glasanja zameni procedurom *najvećeg broja glasova* (List & Goodin, 2001), o kojoj smo govorili u odeljku o konvencionalnim procedurama glasanja. Smatramo da ovo rešenje nije zadovoljavajuće iz dva razloga. Prvi je taj što već iznesene kritike konvencionalnih procedura glasanja ostaju na snazi. Drugi, možda i važniji razlog, je taj što se ovim rešenjem implicitno menja pretpostavka kompetentnosti koju podrazumeva klasičan oblik teoreme, na način koji dovodi u pitanje primenu same teoreme. O ovom problemu List-Gudinovog proširenja teoreme govorićemo u četvrtom poglavlju.

Druga kombinacija, A i b , svodi se na tvrdnju „dokazano je da je optuženik kriv“, budući da je tvrdnja b sadržana u tvrdnji A . Na sličan način se i kombinacija tvrdnji B i a svodi na tvrdnju a – „dokazano je da je optuženik nevin“. Na kraju, kombinacija B i b dovodi do složene tvrdnje „nije dokazano ni da je optuženik kriv ni da je nevin“ (Condorcet, 1785/2001, str. 163). Upravo je izdvajanje ove poslednje tvrdnje kao zasebne mogućnosti ono što Kondorsea navodi na zaključak da izbor koji porotnici imaju pred sobom nije strogo binarne prirode. Ako uvek uzimamo u obzir mogućnost da postoje porotnici koji smatraju da nema dovoljno dokaza bilo u prilog krivice, bilo u prilog nevinosti optuženog, sledi da bi pojedinačni porotnik mogao da formira neko od sledeća tri mišljenja: 1) optuženik je kriv, 2) optuženik nije kriv, ili, 3) nema dovoljno dokaza u prilog bilo koje presude. Ovo Kondorsea dovodi do važne dileme. S jedne strane, teorema porote pretpostavlja da postoje samo dve opcije. S druge strane, pojedinačni porotnik će formirati jedno od tri navedena mišljenja. Kako je onda uopšte moguće primeniti teoremu na odluke porote? Kondorse nudi dva različita predloga.

Kondorseov prvi predlog je sledeći: dva od tri mišljenja se mogu spojiti u jedno u zavisnosti od toga o čemu se tačno odlučuje. Pretpostavimo da treba glasati o tome da li optuženog treba osuditi ili ne. Kondorse smatra da porotnici koji su mišljenja da nema dovoljno dokaza za presudu treba da glasaju protiv osude zajedno sa onim porotnicima koji smatraju da optuženi nije kriv.⁸¹ Međutim, ako pretpostavimo da je optuženi oslobođen i da sudska praksa nalaže da treba utvrditi da li ima pravo na odštetu zbog lažne optužbe, grupa porotnika koja smatra da nema dovoljnih dokaza ni za jednu presudu treba da glasa protiv takvog predloga, zajedno sa onim porotnicima koji su mišljenja da je optuženi kriv. Ovo je otud što porotnici koji gaje ta dva mišljenja dele stav da odbrana nije iznela dovoljno dokaza u prilog tvrdnje da je optuženi nevin i lažno optužen (Condorcet, 1785/2001, str. 160).

Kao što možemo videti, Kondorsea ovde zanima isto pitanje koje je više od šesnaest vekova ranije mučilo Plinija. Šta ako pored dve grupe porotnika, uverenih u krivicu, odnosno nevinost optuženog, postoji i treća, koja ima dovoljno dobre razloge da ne pripada ni jednoj od ove dve? Kao i Plinije, Kondorse ispituje okolnosti pri kojima je razložno dve od tri grupe spojiti u jednu ukoliko procedura odlučivanja zahteva binarni izbor. Međutim, za razliku od Plinijevog primera u kojem su se tri frakcije mogle jasno predstaviti duž jedne dimenzije, gde se na jednom kraju nalazi težnja da se optuženi ostave u životu, a na drugom da se proglase krivim (Slika 8), Kondorse primećuje da se čak i prva i druga grupa porotnika – oni koji su sasvim uvereni u krivicu i oni koji su sasvim uvereni u nevinost – mogu razložno ujediniti u svom mišljenju. Pretpostavimo da sud ima pravo da naloži ponovni pretres i iznošenje dokaza ukoliko porotnici to smatraju potrebnim. Budući da prva i druga grupa dele mišljenje da su izneseni dokazi dovoljni za utvrđivanje krivice ili nevinosti, Kondorse smatra da porotnici koji čine te dve grupe treba zajedno da glasaju protiv takvog predloga (Condorcet, 1785/2001, str. 160).

Sve ove odluke možemo da prikažemo na jednostavnom primeru. Poslužićemo se brojkama koje daje Kondorse. Zamislimo da imamo grupu od 24 porotnika koji formiraju mišljenja na sledeći način: 11 porotnika smatra da je optuženi kriv, 7 porotnika da je nevin, a 6 porotnika da nema dokaza ni za krivicu ni za nevinost. U skladu sa tri binarne procedure koje Kondorse predlaže, većina porotnika bi najpre glasala za to da optuženi nije kriv (13 prema 11); potom bi većina glasala za to da

⁸¹ Kondorse je smatrao da je osuditi nevinog čoveka uvek teža povreda pravde nego osloboditi krivog (Condorcet, 1785/2001, str. 160). Iz tog razloga, porotnici koji smatraju da sud nije izneo dovoljno dokaza niti u prilog krivice, niti u prilog nevinosti, svoj glas treba da daju protiv osuđujuće presude, budući da nisu sasvim uvereni u krivicu optuženog (uprkos tome što nisu sasvim uvereni ni u njegovu nevinost). Zanimljivo je da Kondorse na osnovama svoje filozofije brani i ukidanje smrtne kazne. U pismu (cit. u: McLean & Hewitt, 1994, str. 36) koje je uputio pruskom monarhu Fridrihu Velikom, čuvenom predstavniku prosvetljenog apsolutizma, Kondorse sumira ono što smatra za dva najvažnija zaključka svog *Eseja*. Jedan zaključak je da svako odlučivanje treba prepustiti prosvetljenim ljudima. Drugi zaključak je, pak, taj da smrtna kazna ni pod kojim uslovima ne može biti opravdana budući da nijedna ljudska odluka ne može da pređe prag matematičke izvesnosti. Kondorseov abolicionizam je, dakle, posledica njegovih filozofsko-matematičkih uverenja odraženih u teoremi porote. Uprkos tome što teorema ukazuje na visoku verovatnoću ispravnosti većinskih odluka, činjenica da grupna kompetencija uvek predstavlja broj koji je manji od 1 je dovoljan razlog ukidanja nečega toliko neopozivog kao što je smrtna kazna, jer uvek preostaje makar minimalna mogućnost nevinosti bilo kog optuženog.

mu ne treba dozvoliti odštetu (17 prema 7); na kraju bi većina porotnika smatrala da nema razloga da sud zatraži ponovni pretres (18 prema 6). To bi, dakle, bio konačni ishod suđenja.

Kondorseov drugi predlog nastaje tako što Kondorse postavlja još jedno pitanje koje je ranije postavio Plinije. Šta bi se dogodilo ako bi sud zatražio da tri mišljenja ostanu razdvojena i da porotnici glasaju za sva tri istovremeno kako bi se utvrdilo koje od njih ima najveći broj glasova? U tom slučaju, 11 porotnika koji glasaju za krivicu optuženog imaju relativnu većinu. Kada bi ovo bila važeća sudska procedura, to je mišljenje koje bi odnelo pobjedu. Kondorse, međutim, podseća da su tri mišljenja zapravo tri složene tvrdnje koje se sastoje od navedene četiri proste tvrdnje: A , B , a i b . Iako na prvi pogled izgleda da tvrdnja „dokazano je da je optuženi kriv“ ima većinu, Kondorse tvrdi da je na osnovu glasova porotnika moguće rekonstruisati koliko podršku ima svaka od četiri proste tvrdnje. Kada to učinimo, uviđamo da stvari stoje ovako: 11 glasova za A , 13 glasova za B , 7 glasova za a i 17 glasova za b (Condorcet, 1785/2001, str. 163).

Ovde ne možemo a da ne zastanemo i primetimo da je Kondorse upravo opisao proceduru glasanja odobravanjem. Ako svaki od glasova u prilog neke od tri složene tvrdnje interpretiramo, kao što Kondorse i čini, kao davanje glasa dvema od četiri proste tvrdnje, jasno je da su porotnici svoje glasove podelili na način prikazan u Tabeli 13.

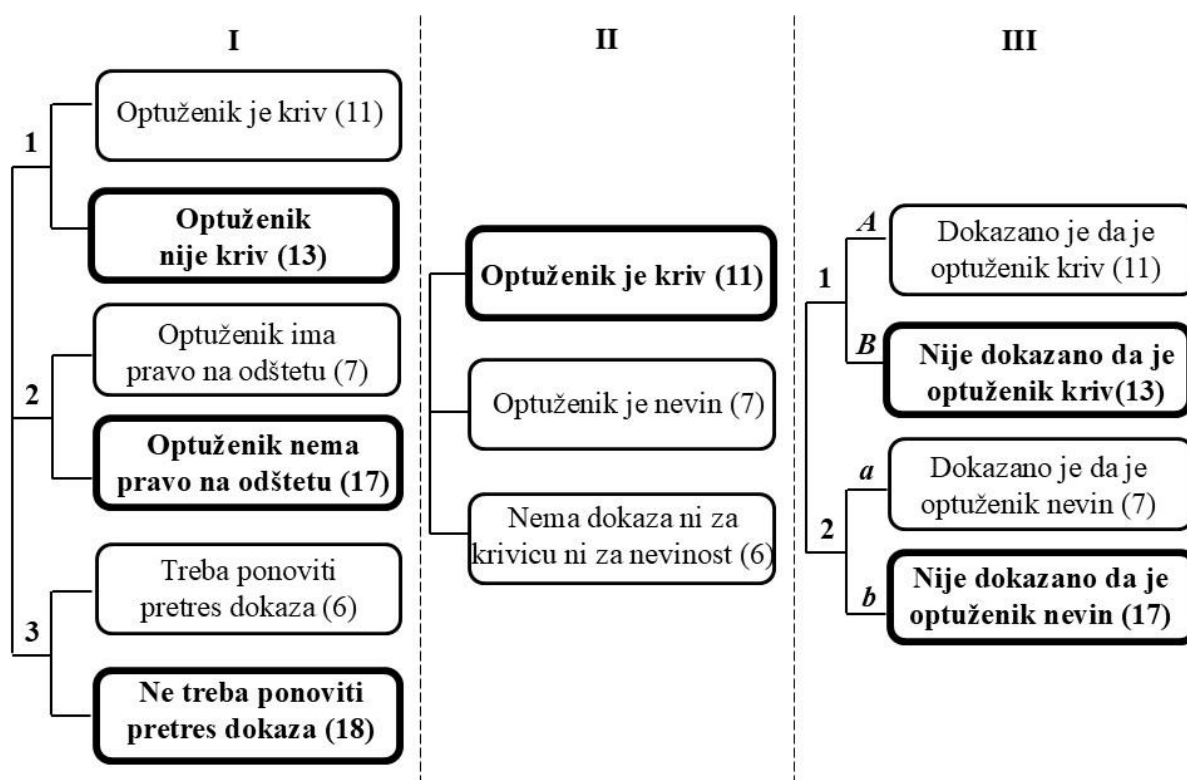
Tabela 13. Rekonstrukcija odobravanja svakog od prostih stavova.

11	7	6
$A + b$	$a + B$	$B + b$
$a + B$	$A + b$	$A + a$

Prva grupa porotnika, dakle, odobrava gledišta da je dokazano da je optuženik kriv i da nije dokazano da je nevin; druga grupa odobrava da je dokazano da je nevin, te da samim tim nije dokazano da je kriv; naposljetku, treća grupa odobrava da nije dokazano da je kriv, ali i da nije dokazano ni da je nevin. Način na koji Kondorse sabira ove glasove predstavlja primenu procedure glasanja odobravanjem. Međutim, ovim se pokazuje i to da je mišljenje koje ima najveću podršku to da „nije dokazano da je optuženik nevin“, što ne daje dovoljne razloge za osuđujuću presudu (Condorcet, 1785/2001, str. 165).

Kondorse ovaj predlog koristi kako bi ukazao na manjkavost konvencionalne procedure koja u obzir uzima samo najveći broj glasova. Uprkos tome što je treća grupa porotnika najmanja, njihovo gledište prema kojem nema dovoljno dokaza za presudu zapravo ima većinu u odnosu na gledište da dovoljnih dokaza ima, što utvrđujemo tako što sabiramo sva odobravanja mišljenja B i b , nasuprot zbira odobravanja mišljenja A i a . Štaviše, sabiranjem odgovarajućih kombinacija prostih mišljenja možemo dobiti isti rezultat kao i korišćenjem tri pomenute binarne procedure koje treba da utvrde krivicu, pravo na odštetu, ili potrebu za traženjem novih dokaza.

Ukratko ćemo sumirati Kondorseovu analizu. Ovaj primer pokazuje da je isti ishod mogao da se postigne pomoću tri različite procedure (Slika 11). Prva mogućnost je da se porotnici izjasne najpre između toga da li je optuženi kriv ili ne; potom – u slučaju oslobađajuće presude – da li optuženi ima pravo na odštetu ili ne; naposljetku, između toga da li sud treba da naloži ponovni pretres. Kada su u pitanju prve dve odluke, porotnici koji smatraju da nije izneto dovoljno dobrih dokaza za presudu treba da slede Kondorseovo uputstvo i glasaju *protiv* osuđujuće presude, ali isto tako i *protiv* plaćanja odštete. Druga mogućnost je da se porotnici *istovremeno* izjasne između tri opcije: krivice, nevinosti i nedostatka dokaza. Treća mogućnost je da se pojedinačno glasa između oba para protivrečnih prostih tvrdnji. Poslednju mogućnost Kondorse ne navodi kao nešto što treba sprovesti praksi, iako ona odražava „istinsku“ većinu mišljenja, već je treba dedukovati iz rezultata glasanja nakon sprovođenja prve ili druge procedure.

Slika 11. Šematski prikaz različitih načina na koje porotnici mogu da glasaju.

Kondorseov primer sadrži nekoliko važnih uvida. Najpre, Kondorse pokazuje da procedura koja u obzir uzima samo najveći broj glasova za prvorangiranu opciju nije adekvatna jer ne otkriva „istinski stav većine“, koji postaje jasan tek kada se glasovi razlože na odobravanja i neodobravanja prostih tvrdnji (Condorcet, 1785/2001, str. 163). Kondorse će se kroz *Esej* nekoliko puta vraćati na ovaj zaključak. Ipak, ova konvencionalna procedura je korisna zbog svoje jednostavnosti. Svaki porotnik se izjašnjava o problemu samo jedanput, a na osnovu tog glasanja je moguće rekonstruisati i sva prosta mišljenja. Kondorse s pravom primećuje da, ako bi se koristile tri binarne procedure, ništa ne garantuje da neki porotnik neće promeniti mišljenje između dva glasanja (Condorcet, 1785/2001, str. 164). Ovo zapažanje će Kondorseu poslužiti da uvidi da njegov metod glasanja počiva na informacionoj osnovi koja se takođe može pribaviti na dva načina. Prvi je glasanje između svakog mogućeg para opcija (istovetno procedurama koje predlaže Ljulj), a drugi rangiranje svih ponuđenih kandidata (kao kod Kuzanskog ili Borda). I Borda i Kuzanski primećuju da su u pitanju dva različita načina prikupljanja istih informacija, ali je Kondorse prvi koji uočava činjenicu da sklonosti glasača ka greškama mogu dovesti do toga da glasanje između parova opcija uzrokuje drugačije rezultate od izjašnjavanja o svim opcijama u isto vreme.

Kondorse, dakle, daje blagu prednost drugom načinu glasanja: porotnici treba jednim glasom da se odluče između toga da li je optuženik kriv, nevin, ili da se suzdrže od ocene usled nedostatka dokaza. Međutim, oni koji njihovu odluku sprovode u delo moraju imati u vidu da se radi o složenim mišljenjima koje treba razložiti na parove prostih. Unutar svakog para prostih mišljenja nalaze se dve protivrečne tvrdnje, a svaki glasač se glasom izjašnjava u korist jedne od te dve. Prema tome, iz Kondorseove analize možemo zaključiti da glasači retko (ako ikada) pred sobom zaista imaju samo dve opcije, jer uvek postoji mogućnost da je prisutna i opcija koja signalizira da nema dobrih razloga za glasanje u prilog bilo koje od dve preostale opcije. Uprkos tome, glasanje se može sprovesti *kao da* se glasalo između međusobno suprotstavljenih parova opcija, što omogućava primenu teoreme porote.

Procedure glasanja i pretpostavke ispravnosti

Nakon ispitivanja hipotetičke situacije glasanja porotnika, Kondorse se nakratko zadržava na primeru u kojem članovi skupštine treba da utvrde da li postoji pravedni zakon kojim se ograničava sloboda trgovine (Condorcet, 1785/2001, str. 164–165). Ova analiza je slična prethodnoj, uz tu razliku što Kondorse navodi tri para suprotstavljenih mišljenja. Ovo Kondorsea prirodno dovodi do najpoznatijeg dela *Eseja*: razmatranja izbora između tri različita kandidata. Upadljivo je, međutim, to da Kondorse, bez posebnih najava, sa glasanja porotnika, preko glasanja članova skupštine, prelazi na analizu glasanja za različite kandidate, što još jednom pokazuje da on ne vidi suštinske razlike između glasanja u svakoj od tih situacija.

Kondorseovo tumačenje glasanja između tri kandidata proizilazi iz prethodne analize. On ponovo pravi razliku između prostih i složenih tvrdnji i konstatuje da glasač, koji upotrebom konvencionalne procedure treba da bira između kandidata A, B ili C, odlučuje da glasa za prvog, time zapravo iznosi sledeće dve tvrdnje: „A je bolji od B“ i „A je bolji od C“. Glasači koji biraju da glasaju za kandidate B ili C takođe iznose tvrdnje o superiornosti svog izabranog kandidata u odnosu na preostala dva. Ovih šest tvrdnji Kondorse razdvaja na tri para međusobno protivrečnih prostih tvrdnji (Condorcet, 1785/2001, str. 166):

Prvi par tvrdnji:

(A) A je bolji od B.

(B) B je bolji od A.

Drugi par tvrdnji:

(a) A je bolji od C.

(b) C je bolji od A.

Treći par tvrdnji:

(α) B je bolji od C.

(β) C je bolji od B.

Kondorse ponovo primenjuje metod kojim se kombinovanjem prostih tvrdnji dolazi do složenih tvrdnji, kao što su A , a i α , zatim A , a i β , i tako dalje. Postoji osam mogućih kombinacija takvih da nijedna u isto vreme ne sadrži dve međusobno protivrečne proste tvrdnje – A i B , a i b , ili α i β . Pa ipak, primećuje Kondorse, protivrečnost se čak i tada može javiti unutar složenih tvrdnji. Dve kombinacije, A , b i α , kao i B , a i β , predstavljaju protivrečne složene tvrdnje, odnosno, rečnikom teorije društvenog izbora, izražavaju ciklične poretke preferencija. Kondorseova je pretpostavka da nijedan pojedinačni glasač neće zastupati neku od te dve protivrečne tvrdnje; odnosno, Kondorse prihvata aksiom tranzitivnosti kao ispunjen.

Nakon izlaganja različitih kombinacija prostih tvrdnji, Kondorse još jednom ističe glavni nedostatak konvencionalnih procedura: glasanjem za jednu opciju saopštavaju se samo dve proste tvrdnje – da je izabrani kandidat bolji od druga dva – ali se ne saopštava i treća, a to je kako glasač upoređuje preostala dva kandidata među sobom. On potom iznosi primer iz kojeg je jasno da upotreba procedure kojom se uzima u obzir samo to koja je opcija prvorangirana za najveći broj glasača može dovesti do pobeđe izuzetno nepovoljnog kandidata, kojeg najveći broj glasača smešta na poslednje mesto (Condorcet, 1785/2001, str. 167–168). Kondorseov primer nije značajno drugačiji od sličnih primera koje smo već navodili, tako da ga ovde nećemo detaljno izlagati.

Kondorseova kritika konvencionalnih procedura ima dva dela. Prvi deo možemo nazvati kritikom sa stanovišta klasične teorije društvenog izbora. Kondorseovi argumenti su bliski Bordinim i njihovi radovi dele neke od glavnih zaključaka. Prema ovom delu kritike, konvencionalne procedure nisu dobre jer dovode do neintuitivnih rezultata. Korišćenjem procedure najvećeg broja glasova, pa čak i dvokružnog većinskog glasanja, može se dogoditi da pobednik bude kandidat koji bi, pojedinačno, izgubio od svakog drugog kandidata (Condorcet, 1785/2001, str. 164, 168). Drugim rečima, ove procedure mogu da rezultuju izborom kandidata koji se u savremenoj teoriji društvenog izbora naziva *Kondorseovim gubitnikom*. Iz tog razloga, Kondorse predlaže da se ova procedura zameni onom u kojoj svaki glasač navodi poredak *svih* kandidata od prvorangiranog do poslednjeg. Sve do ove tačke, Kondorseova kritika se slaže sa Bordinom.

Drugi deo Kondorseove kritike je epistemičke prirode i vezan je za teoremu porote. Kondorse ne gubi iz vida da je njegova analiza motivisana traženjem procedure glasanja koja otkriva koja opcija je ispravna. A da bi rezultati odgovarali istini, odnosno da bi glasanje rezultovalo izborom najbolje opcije, glasači moraju da se izjasne u pogledu *svakog para* međusobno protivrečnih prostih tvrdnji.

Kada postoje samo dva para prostih tvrdnji (koja dovode do tri neprotivrečne složene tvrdnje) konvencionalna procedura je adekvatna, čak i poželjna za upotrebu, kao što je Kondorseova analiza problema porote i pokazala. Međutim, kada postoje tri para prostih tvrdnji (i šest neprotivrečnih složenih tvrdnji), stavovi glasača o prostim tvrdnjama ne mogu se dedukovati iz njihovih prvih izbora. Ovo je drugi, nezavisni razlog, zbog kojeg je neophodno da svaki glasač glasa bilo o svakom paru kandidata ponaosob, bilo da pruži celokupnu rang-listu kandidata. Kondorse se odlučuje za drugu opciju jer ona garantuje internu konzistentnost preferencija svakog od glasača. Kondorse potom proširuje ovo pravilo na slučajeve u kojima postoji n kandidata (Condorcet, 1785/2001, str. 168).

Kada se sagleda ceo Kondorseov argument, dolazi se do zaključka da *Kondorseov metod glasanja predstavlja primenu Kondorseove teoreme porote na slučajeve u kojima postoji više od dve opcije*. Ova dva rezultata su centralni delovi Kondorseove teorije glasanja (Holler, 2016; Young, 1988, 1995). Kada imamo u vidu Kondorseovu teoriju u celini, lako uočavamo razloge njegovog neslaganja sa Bordom. Iako Bordi pripisuje zasluge za otkrivanje nedostataka konvencionalnih procedura, Kondorse ističe i ono što vidi kao glavni nedostatak Bordinog metoda.⁸² Uprkos tome što oba metoda počivaju na istovetnoj informacionoj osnovi – kompletnim rang-listama preferencija – one mogu dovesti do značajno drugačijih rezultata, kao što smo prikazali u Tabeli 12. Kondorse smatra da je problem Bordinog metoda u tome što se može dogoditi da jedan kandidat uživa većinsku podršku u poređenju sa nekim pojedinačnim protivkandidatom, a da uprkos tome ne bude izabran Bordinim metodom. Ovo je problematično upravo sa stanovišta teoreme porote koja, kada se uporede dva kandidata ponaosob, daje razloge za izbor onog kandidata koji ima podršku većine, ma kolika ta većina bila. Bordin metod, smatra Kondorse, može dovesti do izbora opcije koja je verovatno neispravna. Treba, ipak, istaći i to da Kondorse Bordin metod vidi kao „drugi najbolji“ način glasanja i da veruje da bi se u praksi retko dešavalo da ova dva metoda zapravo vode različitim rezultatima (Condorcet, 1785/2001, str. 221).⁸³

Ovde se krije glavna razlika između Kondorseovog i Bordinog metoda. Shvaćeno isključivo kao problem teorije društvenog izbora, pitanje koji je od dva metoda superiorniji nema jasan odgovor. Upotreba bilo jednog, bilo drugog metoda može dovesti do kršenja važnih principa teorije društvenog izbora, pri čemu ne postoje jasni kriterijumi oko toga gde treba praviti kompromise. Čak je moguće i, kao što Blek čini, objediniti ih u jednu proceduru. Međutim, ako se istovremeno prihvate i pretpostavke Kondorseove teoreme porote (koje, videli smo, koincidiraju sa važnim pretpostavkama epistemičke demokratije), mora se dati jasna prednost Kondorseovom metodu. Ukoliko neki kandidat ponaosob pobeđuje sve ostale kandidate, teorema porote vodi ka zaključku da je u pitanju *ispravna* opcija.

Razmotrimo najvažnije posledice interpretacije Kondorseovog metoda kao proširenja teoreme porote. Na prvom mestu uočavamo da Kondorse vezuje pitanje ispravnosti za pitanje različitih procedura glasanja. Kondorseova teorema, kao i klasična formulacija epistemičke demokratije koju daje Koen, polazi od početne pretpostavke da u skupu opcija između kojih se vrši izbor postoji ispravna opcija, pri čemu je njena ispravnost nezavisna od procedure odlučivanja. Međutim, Kondorse dolazi do zaključka da nije svaka procedura u jednakoj meri adekvatan pokazatelj ispravnosti (do istog zaključka, kao što smo videli, dolaze i srednjovekovni teoretičari). U prethodnom poglavlju smo tvrdili da činjenica da različite procedure glasanja mogu da proizvedu različite rezultate ne predstavlja dovoljan razlog da sve procedure proglasimo jednako (ne)adekvatnim. Kondorseov zaključak se slaže sa ovim uvidima, ali nam teorema porote daje dodatne razloge da Kondorseov metod glasanja smatramo najadekvatnijim iz perspektive epistemičke demokratije.

⁸² Kondorse Bordu ne naziva po imenu, već o njemu govori kao o „poznatom geometru“ (Condorcet, 1785/2001, str. 220–221). Razloge za ovo treba tražiti u njihovom ličnom odnosu koji nije bio prijateljski (Brian, 2008; Young, 1988, str. 1237). Ipak, na osnovu procedure koju opisuje, jasno je da Kondorse na ovom mestu referira na Bordu i njegov predlog.

⁸³ Iako Kondorse ne navodi razloge za svoje verovanje, neka od empirijskih istraživanja koja su imala za cilj da (u stvarnim ili simuliranim izborima) utvrde da li ova dva metoda vode istim rezultatima potvrđuju Kondorseovu intuiciju. U situacijama u kojima Kondorseov metod daje konzistentne rezultate, Bordin metod po pravilu rezultuje istim poretkom kandidata (Regenwetter & Grofman, 1998; Regenwetter et al., 2009).

Druga važna posledica tiče se toga kako treba interpretirati izraz „ispravna opcija“ u slučajevima kada se odlučuje između više od dve opcije. Klasičan oblik teoreme porote podrazumeva postojanje dve opcije, ispravne i neispravne. Pretpostavka binarnosti je, međutim, teško ostvariva u praksi i razložno je pretpostaviti da će se izbor često vršiti između više od dve opcije (Kondorse, videli smo, pokazuje da čak i naizgled binarni izbori sadrže „skrivenu“ treću opciju). Kondorseov metod glasanja, međutim, ne rezultuje pobedom jedne opcije, već čitavim poretkom svih opcija.

Ovde bi bilo korisno razumeti distinkciju između pravila izbora (*choice rule*) i pravila rangiranja (*ranking rule*) koju obrazlažu Meklin i Hjuitova. Kondorseov metod, kada se interpretira u svetlu teorije verovatnoće u koju Kondorse smešta svoju teoriju glasanja, zapravo predstavlja pravilo rangiranja kojim se dolazi do *poretka preferencija koji je ispravan sa najvećom verovatnoćom*. Ovaj metod nam, međutim, ne govori ništa o ispravnosti neke pojedinačne opcije, već samo o ispravnosti čitavog poretka. S druge strane, konvencionalne procedure, ali i ona koju predlaže Borda, zapravo su pravila izbora, kojima se bira jedan pobednički kandidat. Meklin i Hjuitova vide ironičnom činjenicu da se Kondorseov metod obično razume kao pravilo izbora, a Bordin kao pravilo rangiranja, iako stvari zapravo stoje obrnuto. Zbog toga što u teoriji društvenog izbora postoji kriterijum za procenu adekvatnosti procedura koji glasi „ova procedura bira Kondorseovog pobednika ukoliko on postoji“, teoretičari su skloni tome da Kondorseov metod posmatraju kao pravilo izbora, uprkos tome što on ne upućuje na ispravnog kandidata, već na ispravan poredak kandidata (McLean & Hewitt, 1994, str. 42).

Treća posledica ovakvog čitanja Kondorsea je, naravno, neizbežno otvaranje pitanja šta treba raditi u situacijama u kojima se javlja Kondorseov paradoks. Mogućnost pojave paradoksa naizgled podriva samu ideju primene teoreme porote na odlučivanje između više od dve opcije. Ukoliko Kondorseov metod treba da rezultuje poretkom kandidata koji je ispravan sa najvećom verovatnoćom, kako tumačiti situacije u kojima je taj poredak protivrečan? Sam Kondorse dospeva u teorijski ćorsokak istog trenutka u kojem otkriva paradoks i predlaže rešenje kojim, čini se, ni sam nije zadovoljan. U narednom odeljku ćemo, međutim, tvrditi da Kondorseov paradoks uopšte ne mora da predstavlja problem za našu interpretaciju Kondorseove teorije. Naprotiv, pokazaćemo da jednostavno rešenje Kondorseovog paradoksa proizilazi upravo iz tumačenja odlučivanja između tri ili više opcija kao proširenja teoreme porote.

Kako teorema porote rešava Kondorseov paradoks?

Pogledajmo najpre kako Kondorse otkriva čuveni paradoks. Već smo istakli njegovu razlikovanje protivrečnih i neprotivrečnih složenih tvrdnji, gde u slučaju izbora između tri opcije postoje dve protivrečne kombinacije u kojima tri opcije formiraju cikličan poredak. Kondorse postavlja pitanje da li je moguće da se formira većina u korist neke od ovih protivrečnih kombinacija i na jednom od primera pokazuje da je to moguće (Condorcet, 1785/2001, str. 168). Ovaj primer prikazujemo u Tabeli 14.

Tabela 14. Kondorseov primer paradoksalnog rezultata.

23	17	2	10	8
A	B	B	C	C
B	C	A	A	B
C	A	C	B	A

U Kondorseovoj zamišljenoj situaciji postoji 60 glasača koji ponuđene kandidate rangiraju na prikazani način. Kada uporedimo glasove u pogledu svakog pojedinačnog para kandidata, dolazimo do rezultata prema kojem većina od 33 glasača preferira kandidata A u odnosu na kandidata B, većina od 42 glasača preferira kandidata B u odnosu na kandidata C, ali većina od 35 glasača preferira

kandidata C u odnosu na kandidata A. Dakle, poredak preferencija grupe je cikličan. Ovaj primer je razlog zbog kojeg se otkriće paradoksa glasanja pripisuje Kondorseu.

Kondorse nastoji da objasni dve stvari. Prva je zbog čega se paradoks uopšte javlja, a druga kako se on može rešiti. Najjednostavnije objašnjenje paradoksa bi bilo da su same individue imale netranzitivne preferencije, odnosno „nesigurnost u mišljenjima“ (Condorcet, 1785/2001, str. 171). Kada bi se glasanje sprovodilo tako što bi glasači birali između svakog pojedinačnog para kandidata, umesto navođenjem celokupnih rang-lista, zaista bi moglo da se dogodi da preferencije glasača ne budu tranzitivne i da to uzrokuje netranzitivnost preferencija grupe. Ovo tumačenje, međutim, ne uspeva da objasni situacije u kojima preferencije glasača *jesu* tranzitivne, a ipak dolazi do paradoksa – što je upravo slučaj i u Kondorseovom primeru. Kondorseovo drugo objašnjenje je da glasači prosto nisu bili „dovoljno prosvেćeni“ (Condorcet, 1785/2001, str. 171–172). Već smo videli da Kondorse koristi stepen prosvеćenosti kako bi objasnio verovatnoću kojom će glasač izabrati ispravnu opciju. Drugim rečima, prosvеćenošću Kondorse označava svojstvo koje savremeni komentatori teoreme porote nazivaju kompetencijom, što je termin koji i mi koristimo. Kondorseovo drugo objašnjenje javljanja paradoksa glasanja je, dakle, da glasači nisu bili dovoljno kompetentni i da njihova niska kompetencija uzrokuje javljanje paradoksa. Ovo objašnjenje je interesantno jer Kondorse njime stvara dodatnu vezu između dva dela svoje teorije, ali ni ono, kao što ćemo uskoro videti, ne objašnjava pojavu paradoksa. Pred sam kraj *Eseja*, Kondorse nagoveštava i treće objašnjenje paradoksa, koje nam se čini sasvim ispravnim. Kao što smo videli u prethodnom poglavlju, paradoks glasanja se javlja onda kada preferencije glasača nisu jednovrsne, odnosno kada ih nije moguće poređati duž jedne dimenzije tako da kriva preferencija svakog glasača ima samo jedan vrh. Kondorse primećuje da se različite opcije mogu procenjivati sa stanovišta različitih kriterijuma, te da je moguće da glasači koriste jedan kriterijum kako bi procenili da je prvi kandidat bolji od drugog, a drugi bolji od trećeg, ali da se prvi i treći kandidat procenjuju na osnovu sasvim drugačijeg kriterijuma, što dovodi do toga da se treći kandidat smatra boljim od prvog (Condorcet, 1785/2001, str. 220). To je Kondorseovo treće i poslednje objašnjenje paradoksa glasanja. Implicitno pozivanje na postojanje dodatnih dimenzija kao uzroka pojave cikličnosti je još jedan Kondorseov ingeniozni uvid i prava je šteta što se na njemu ne zadržava.

Koji su Kondorseovi predlozi o tome kako rešiti problem paradoksa glasanja? Kondorseov prvi predlog proističe iz pomenutog tumačenja pojave paradoksa kao znaka niske kompetencije glasača. Njegov predlog je da glasanje jednostavno treba prepustiti vrlo prosvеćenim ljudima (Condorcet, 1785/2001, str. 171). U takvim okolnostima, smatra Kondorse, paradoks se ne bi javio. Treba primetiti da je Kondorse ovde *delimično* u pravu. Kada bi svi glasači bili izuzetno prosvеćeni, tako da je njihova kompetencija tek nešto niža od 1, odnosno blizu apsolutne izvesnosti, bilo bi gotovo nemoguće da se javi Kondorseov paradoks, iz prostog razloga što bi odluke glasača bile skoro jednoglasne. Ako su svi glasači veoma kompetentni, najveći broj njih će formirati identičnu rang-listu, od najispravnije do najneispravnije opcije (treba primetiti i da bi izuzetno nekompetentna grupa glasača gotovo jednoglasno glasala za rang-listu koja je obrnutog redosleda u odnosu na ispravnu). Problem sa ovakvim rešenjem paradoksa je u tome što je, ukoliko su svi glasači izuzetno kompetentni, podrivena sama potreba za postojanjem grupe glasača, jer bi grupa glasala identično kao i bilo koji njen član. Teorema porote, naprotiv, svoju snagu pokazuje upravo onda kada su individualni glasači *dovoljno* kompetentni, ali ne i gotovo nepogrešivi. Međutim, upravo su to situacije u kojima može doći do pojave paradoksa, jer postoji verovatnoća da će se glasači razlikovati u pogledu procene ispravnog poretka opcija.

Kondorseov drugi predlog za rešenje paradoksa takođe počiva na pogrešnim pretpostavkama. Prilikom iznošenja tog predloga uočava se Kondorseova nesigurnost u celokupan poduhvat, jer nailazi na nekoliko naizgled nerešivih problema. Njegova osnovna teškoća je u sledećem. Pretpostavimo da se glasalo korišćenjem Kondorseovog metoda, čime su se glasači opredelili u pogledu svakog pojedinačnog para kandidata, i da su dobijeni rezultati prikazani u Tabeli 14. Kondorseu se čini da teorema porote daje jednako dobre argumente za prihvatanje dva protivrečna rezultata. S jedne strane, većina glasača smatra kandidata A boljim od kandidata B, kao i kandidata B boljim od kandidata C. Kondorseova teorema pruža argumente u prilog ispravnosti obe tvrdnje, a iz

te dve tvrdnje sledi da je kandidat A bolji od kandidata C. S druge strane, većina glasača smatra da je kandidat C bolji od kandidata A, što ukazuje i na ispravnost te tvrdnje. Drugim rečima, prihvatanje pretpostavki teoreme porote nas obavezuje da tvrdimo da su dve međusobno isključujuće tvrdnje istovremeno ispravne.

U nedostatku izlaza iz ove situacije, Kondorse predlaže krajnje jednostavno ali radikalno rešenje: pobjednik je onaj kandidat koji je osvojio veći broj glasova u onom upravljanju u kojem je razlika u glasovima najveća. U njegovom primeru, to je kandidat B, koji osvaja 42 glasa u odnosu na kandidata C. Budući da značajno veća većina preferira kandidata B, Kondorse smatra da kandidata B treba staviti na prvo mesto, a da odnos između kandidata A i C treba da odluči većina glasova između ta dva kandidata. Kako je ta većina u korist kandidata C, konačni ishod glasanja je kandidat B na prvom mestu, kandidat C na drugom, a kandidat A na trećem. To što kandidat A ima nešto veću podršku od kandidata od kandidata C treba zanemariti jer je u pitanju „manje verovatna tvrdnja“. Kondorse zatim ovo pravilo generalizuje na situacije u kojima postoji n kandidata, gde u slučaju paradoksa treba pristupiti na isti način: odrediti kandidata koji ima najveći broj glasova u pojedinačnim upravljanjima i proglasiti ga za pobjednika (Condorcet, 1785/2001, str. 173). Ovo je Kondorseovo finalno rešenje paradoksa glasanja.

Ovde moramo istaći nekoliko važnih stvari. Na prvom mestu, pobjednik kojeg Kondorse predlaže ovim rešenjem je upravo pobjednik koji se dobija korišćenjem Bordinog metoda. Drugo, treće, i preostala mesta koja dobijamo korišćenjem Kondorseovog rešenja se ne moraju nužno poklapati sa drugim, trećim i ostalim mestima koje kandidati zauzimaju Bordinim metodom, ali će prvo mesto uvek odgovarati Bordinom pobjedniku. Prema tome, Kondorseovo rešenje je da, u situaciji kada ne postoji Kondorseov pobjednik, za pobjednika treba proglasiti Bordinog pobjednika, što je identično rešenju paradoksa koje predlaže Blek. Jang dokazuje ovaj rezultat i ističe da Kondorseu nije mogao da promakne zaključak da njegovo rešenje vodi ka istom pobjedniku kao i Bordin. Osim toga, Jang sugerise da Kondorse, koji je Bordu posmatrao kao rivala, nije želeo da se dalje zadržava na rešenju koje ističe dobre strane Bordinog predloga, zbog čega se ova rasprava u *Eseju* upadljivo naglo prekida (Young, 1988, str. 1238; cf. McLean & Hewitt, 1994, str. 40).

Druga važna stvar je da je Kondorseova ocena o tome da je tvrdnja koja je osvojila manju većinu od neke druge „manje verovatna“ naprosto netačna. Teorema porote ne pokazuje da je opcija koja ima veću podršku – odnosno ona koja je bliža jednoglasnosti – verovatnije ispravna. Naprotiv, teorema ukazuje samo na to da je opcija koja osvaja većinu glasova ispravna sa prilično velikom sigurnošću (pod uslovom da je ispunjen uslov kompetentnosti i da je broj glasača dovoljno veliki), ali ta sigurnost ne zavisi od toga sa kolikom je većinom odluka izabrana, već samo od *ukupnog* broja glasača. Kondorse nije jedini koji upada u ovu zamku (cf. Landemore, 2013, str. 72, napomena 16). Ipak, kako pokazuju Guđin i Estlund, većina kojom je neka odluka izglasana govori nam samo o tome kolika je verovatna kompetencija glasača, pod uslovom da je ispunjen uslov kompetentnosti.⁸⁴ Odluke koje su bliže jednoglasnosti ukazuju samo na to da je većina glasača bila izuzetno kompetentna ili izuzetno nekompetentna, ali odnos glasova za ili protiv neke opcije nije odraz njene ispravnosti (Goodin & Estlund, 2004, str. 133–134). Prema tome, Kondorseovo rešenje koje se oslanja na pretpostavku da je opcija koja pobeđuje sa većom većinom verovatno ispravnija, jednostavno ne sledi iz početnih pretpostavki teoreme porote. Blekova ocena da Kondorseovi zaključci ne slede iz početnih premisa koje pripadaju teoriji verovatnoće je, barem kada se radi o ovom argumentu, sasvim opravdana. Međutim, činjenica da Kondorse nije uspeo da reši pitanje paradoksa na zadovoljavajući način ne narušava čitav poduhvat.⁸⁵

⁸⁴ Na primer, ukoliko je odnos glasova u korist jedne opcije nasuprot drugoj oko 60:40, zakon velikih brojeva ukazuje tek na to da je (prosečna) kompetencija glasača oko 0.6 – pod uslovom da važi pretpostavka kompetentnosti – ili oko 0.4 – ako pretpostavka kompetentnosti nije ispunjena (Goodin & Estlund, 2004, str. 131).

⁸⁵ Jedan od kasnijih tekstova, „O obliku izbora“, koji je Kondorse pisao kao predlog zakona, bavi se pitanjem adekvatne procedure kojom treba birati članove skupštine. Možda zbog svojih uverenja o nedovoljnoj kompetentnosti biračkog tela, a možda i zbog teškoća otkrivenih u *Eseju*, Kondorse se u ovom tekstu zalaže za uvođenje konvencionalne procedure kojom se glasa samo za pojedinačne kandidate. Međutim, u proceduri koju Kondorse predlaže, glasanje se odvija u nekoliko krugova. Ovo rešenje verovatno treba tumačiti kao kompromisno, jer Kondorse njime sprečava pobjede posebno

Problem koji Kondorse ne uspeva da reši je, dakle, kako otkriti verovatnoću ispravnosti grupne odluke onda kada postoji više od dve opcije. Zanimljivo je, međutim, da kada su u pitanju verovatnoće ispravnosti individualnih mišljenja, Kondorse daje sasvim dobro tumačenje ovog problema. Kondorse otvara ovo pitanje u završnom delu *Eseja* u kojem sumira svoje najvažnije rezultate (Condorcet, 1785/2001, str. 220). Pretpostavimo da imamo glasača koji je, korišćenjem Kondorseovog metoda, tri kandidata poređao sledećim redosledom: A-B-C. Iz njegove rang-liste proizilaze tri tvrdnje: „A je bolji od B“, „B je bolji od C“ i „A je bolji od C“. Kondorse se pita da li je svaka od ove tri tvrdnje istinita sa jednakom verovatnoćom. Ako je p kompetencija tog glasača, s jedne strane može izgledati da je glasač doneo *tri nezavisna suda* u pogledu svakog pojedinačnog para opcija, od kojih je svaki ispravan sa verovatnoćom p . S druge strane, može se tvrditi da glasač donosi samo *dva nezavisna suda* – da je kandidat A bolji od kandidata B, i da je kandidat B bolji od kandidata C. Njegov treći stav, da je A bolji od C, sledi iz prva dva, te samim tim verovatnoća njegove ispravnosti nije nezavisna, već zavisi od verovatnoće prva dva suda. Nakon kratkog razmatranja, Kondorse se opredeljuje za drugu interpretaciju. Ovo je ispravno gledište, jer je prva interpretacija neodrživa. Naime, prihvatanjem prve interpretacije, sledilo bi da je glasač istovremeno doneo dve procene ispravnosti u pogledu para kandidata A i C, prvu sa verovatnoćom p , a drugu, koja zavisi od ispravnosti preostala dva suda, sa verovatnoćom p^2 ; drugim rečima, prva interpretacija podrazumeva da je neka tvrdnja verovatnija od sebe same, što tu interpretaciju čini besmislenom.

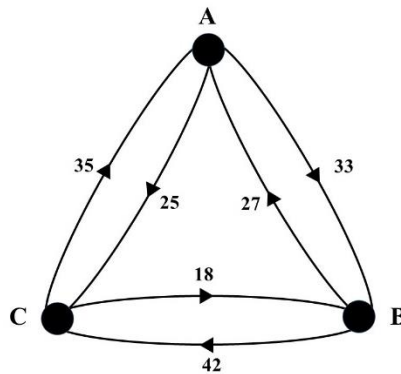
Razmotrimo ovo na jednostavnom primeru. Zamislimo da je kompetencija svakog glasača 0.6 (za potrebe ovog primera možemo pretpostaviti da su kompetencije homogene, iako isti rezultat važi i za proširenje teoreme koje u obzir uzima prosečne kompetencije). Zamislimo, takođe, i to da je poredak kandidata od A do C ispravan poredak. Verovatnoća da će neki pojedinačni glasač istovremeno doći do dve ispravne proste tvrdnje „A je bolji od B“ i „B je bolji od C“ iznosi 0.6^2 , odnosno 0.36. Ovo je ujedno i verovatnoća da će glasač tvrditi i da je „A bolje od C“, jer ova tvrdnja sa sigurnošću sledi iz prve dve. Prema tome, ukoliko je A-B-C ispravan poredak kandidata, sa porastom broja glasača se povećava težnja da će oko 36% od svih glasača formirati upravu tu rang-listu. S druge strane, verovatnoća da će neki glasač doneti jednu pogrešnu i jednu ispravnu odluku iznosi 0.6×0.4 . Postoje dve moguće kombinacije ispravnih i pogrešnih tvrdnji, koje dovode do formiranja četiri moguće rang-liste koje nisu ni sasvim ispravne, ni sasvim neispravne (A-C-B, C-A-B, B-A-C i B-C-A). U ovom primeru, sa povećanjem broja glasača, treba očekivati da će oko 48% glasača formirati neku od ove četiri rang-liste. Naposletku, verovatnoća da će neki glasač pogrešiti u obe tvrdnje iznosi 0.4^2 , te će oko 16% glasača formirati rang-listu koja je sasvim suprotna od ispravne. U slučajevima kada postoji n kandidata, broj ispravnih prostih tvrdnji je $(n - 1)$, tako da je ovaj primer relativno lako generalizovati.

Uviđamo da je Kondorseova greška u tome što svoj metod uvodi kao pravilo rangiranja, ali u jednom trenutku počinje da ga tumači kao pravilo izbora. Umesto traženja ispravnog poretka kandidata, on postaje zainteresovan za pitanje ko je „pobednik“, što ga dovodi do bordijanskog rešenja. Ovo postaje očigledno kada se uzme u obzir njegovo tumačenje situacija u kojima postoji jedinstveni Kondorseov pobednik, ali nižeplasirane opcije formiraju ciklični poredak. Premda svestan ove mogućnosti, Kondorse ovim situacijama ne poklanja naročitu pažnju jer je pobednika lako utvrditi (Condorcet, 1785/2001, str. 217–218).

Iako Kondorse na dobar način tumači računanje verovatnoće da će glasač glasati za ispravan poredak opcija, on propušta da uoči da *ukupna podrška koju ima ispravan poredak ne mora biti jednaka broju glasača koji je glasao za ispravan poredak*. Iz prethodnog primera se može videti da

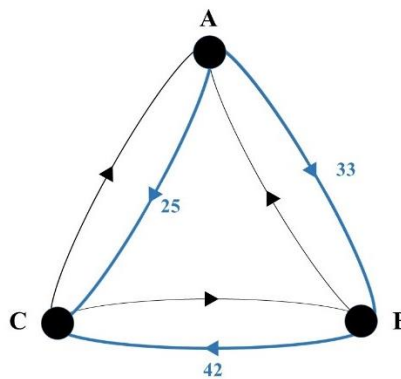
nepoželjnih kandidata, i to bez bojazni da će nastati paradoks, uprkos tome što se može desiti da ne budu izabrani najispravniji kandidati. Kondorse će u još kasnije napisanom pamfletu „O izborima“ ponovo sumirati argumente iz *Eseja*, ali izneti i identično rešenje paradoksa. Kao što smo već naglasili, ovo pokazuje da Kondorse do kraja života nije našao bolje rešenje. Ipak, o tome dokle je sezalo Kondorseovo poznavanje pitanja izbora, svedoči i činjenica da u ovom pamfletu Kondorse nesumnjivo anticipira i Daunsov (Anthony Downs) paradoks racionalnog glasača (Downs, 1957; Mladenović, 2012): „U izborima u kojima postoji mnogo glasača, uticaj svakog glasača je jako mali. Samim tim je moguće da građani neće biti dovoljno zainteresovani [da glasaju] [...] Pored toga, znamo da ovo interesovanje mora da opada sa uticajem koji svaka individua ima na izbore i sa povećanjem broja glasača“ (Condorcet, 1793/1994, str. 245–246).

će, uprkos dovoljno visokoj kompetenciji, tek nešto više od trećine glasača formirati ispravan poredak. Međutim, ukupna podrška ispravnom poretku je značajno veća, jer u nju treba ubrojati i sve glasove u korist tvrdnji „A je bolji od B“ i „B je bolji od C“ koje daju i oni glasači koji su pogrešili u jednoj od dve tvrdnje. Tumačenje Kondorseovog metoda kao načina utvrđivanja ukupne podrške koju ima svaki od mogućih tranzitivnih poredaka preferencija daje i Jang (Young, 1995, str. 54). Pored toga, Jang uvodi grafikone glasanja, kao koristan način prikazivanja ukupne podrške koju ima svaki od mogućih poredaka. Na Slici 12 dat je grafikon glasanja u Kondorseovom primeru, koji smo ranije prikazali u Tabeli 14.

Slika 12. Grafikon glasanja na primeru sa tri kandidata.

Na ovom grafikonu prikazana je podrška koju svaki od kandidata ima u odnosu na preostala dva. Uočavamo da je ukupan broj glasača koji preferiraju B u odnosu na C 42, onih koji preferiraju A u odnosu na C 25, i tako dalje. Grafikon glasanja nam olakšava da prikazemo *podršku* koju ima bilo koji pojedinačni poredak preferencija čitave grupe. Na primer, poredak preferencija grupe $A > B, B > C$ i $A > C$ ima podršku koja je jednaka zbiru svih glasova u korist ovog poretka (Slika 13).

Slika 13. Grafikon glasanja u korist jednog od mogućih poredaka preferencija.

Kada izračunamo ukupnu podršku u korist svakog tranzitivnog poretka, dolazimo do sledećih rezultata:

$A > B, B > C, A > C$	100	$B > C, C > A, B > A$	104
$A > C, C > B, A > B$	76	$C > A, A > B, C > B$	86
$B > A, A > C, B > C$	94	$C > B, B > A, C > A$	80

Kondorseov metod nam, dakle, otkriva da je poredak preferencija sa najvećom ukupnom podrškom B-C-A.⁸⁶ Ovo je *rešenje Kondorseovog paradoksa* koje se zasniva na prihvatanju teoreme

⁸⁶ Kondorseovo predloženo rešenje (zapravo Blekov metod) se igrom slučaja poklapa sa ispravnim poretkom u ovom primeru. Ovo, međutim, ne važi za sve slučajeve. Ako se vratimo na primer Kondorseovog paradoksa koji smo prikazali

porote. Naša interpretacija Kondorseove teorije, dakle, odlazi jedan korak dalje u odnosu na samog Kondorsea, ali smatramo da njeni zaključci slede iz Kondorseovih početnih premisa u većoj meri nego njegovo *ad hoc* rešenje. U situacijama u kojima ne dolazi do Kondorseovog paradoksa, ovaj metod, razume se, dovodi do istog poretka preferencija grupe kao i klasična formulacija Kondorseovog metoda.

Kondorseovo tumačenje paradoksa polazi od činjenice da postoji šest neprotivrečnih tranzitivnih poredaka kandidata. Međutim, on greši u pretpostavci da grupni poredak preferencija *mora* da odražava jedan od ovih tranzitivnih poredaka. Zbog toga situacije u kojima nastaje paradoks Kondorse tumači kao kršenje neke od početnih pretpostavki teoreme porote. Ovo, međutim, uopšte nije slučaj. Osim ukoliko glasači nisu ili veoma komepetentni ili veoma nekompetentni – oba svojstva impliciraju da bi glasači težili ka jednoglasnosti – cikličan poredak preferencija grupe će biti pravilo, a ne izuzetak. Međutim, upravo u situacijama u kojima su glasači ne previše kompetentni, ali dovoljno kompetentni da optimističan rezultat teoreme bude zagarantovan, ima smisla govoriti o primeni teoreme porote.

Za razliku od drugih rešenja Kondorseovog paradoksa, koja predlažu teoretičari društvenog izbora, ovo rešenje počiva na epistemičkim osnovama. Polazi se od pretpostavke da postoji ispravan poredak opcija, ali i da su glasači dovoljno kompetentni da sa verovatnoćom većom od nasumične izaberu ispravnu opciju unutar pojedinačnog para kandidata. Ukoliko pretpostavka kompetentnosti nije ispunjena, rezultat teoreme se i u slučajevima u kojima postoji više od dve opcije okreće naglavačke, te je poredak koji ima najveću podršku onaj koji je verovatno *najneispravniji*. Ovo rešenje Kondorseovog paradoksa nam, dakle, ne daje razloge niti za pesimizam niti za optimizam u pogledu kompetencija glasača, već samo ukazuje na to kako treba rešiti paradoks *ukoliko* su pretpostavke ispravnosti i kompetentnosti ispunjene.

Zaključak

Ovo poglavlje smo započeli istorijskim pregledom teorije društvenog izbora koja je prethodila Kondorseu. Pokazali smo da je još Plinije Mlađi ukazivao na probleme koji potencijalno nastaju onda kada se odbaci pretpostavka binarnog izbora, a da su srednjovekovni filozofi uočili vezu koja postoji između istine i različitih procedura glasanja. Iako se ovaj filozof obično ne dovodi u vezu sa epistemičkom teorijom demokratije, videli smo da kod Ramona Ljulja postoji jedinstveni epistemički argument u prilog, ako ne demokratije, onda svakako mudrosti mnoštva. Ljulj glasanje vidi kao traganje za (božanskom) istinom, ali smatra da neadekvatne procedure glasanja mogu da kompromituju čitav proces. Smatramo da se slično gledište može pripisati i Nikoli Kuzanskom.

Međutim, sve ove različite ideje će najjasnije biti izražene kod Kondorsea. Videli smo da se ovaj filozof s pravom smatra naznačajnijim klasičnim predstavnikom teorije društvenog izbora, ali i – zajedno sa Rusoom – epistemičke teorije demokratije. U ovom poglavlju smo pokazali da Kondorseova najznačajnija otkrića – teorema porote, metod glasanja i paradoks glasanja – treba posmatrati kao deo jedinstvene i koherentne teorije. Iz ovoga sledi i da rusoovska interpretacija Kondorseove teoreme, kojoj su skloni teoretičari epistemičke demokratije, treba da uključi i mogućnost nebinarnog odlučivanja, te samim tim i ostale elemente Kondorseove teorije glasanja. Epistemička demokratija, nasuprot Koenovom viđenju, nije sasvim imuna na kritiku od strane teorije društvenog izbora, ali je prihvatanjem predloženog rešenja na ovu kritiku moguće ponuditi i epistemički odgovor: pod uslovom da građani poseduju dovoljno političkog znanja, mogućnost pojave cikličnih poredaka preferencija se izbegava traženjem poretka koji je ispravan sa najvećom verovatnoćom.

Podsetićemo da smo u uvodu rada glasanje odredili kao iznošenje stavova o preferencijama. Interpretacija glasova kao stavova omogućava nam da ih tretiramo kao rečenice kojima se tvrdi da se opcije između kojih se glasa nalaze u specifičnom odnosu u kojem su neke rangirane iznad drugih. Takva interpretacija je kompatibilna sa osnovnim pretpostavkama epistemičke demokratije jer

u prvom poglavlju (Tabela 9), uočavamo da je ispravan poredak A-B-C-D-E sa 136 glasova podrške. Bordin pobednik, kojeg Blekovo metod favorizuje je, pak, kandidat C.

stavovi o preferencijama, izneseni prilikom glasanja, mogu biti ispravni ili neispravni, pod uslovom da postoji standard na osnovu kojeg se procenjuje njihova ispravnost. Kada glasač glasa za opciju A pre nego za opciju B, on time iznosi prost stav da je „uzevši sve u obzir, A rangirano iznad B“. Glasanje rang-listom, odnosno izražavanje čitavog poretka preferencija, zapravo predstavlja iznošenje jednog složenog stava. U pitanju je, baš kao što Kondorse primećuje, kombinacija prostih, međusobno neprotivrečnih tvrdnji. Ono što te tvrdnje čini konzistentnim jesu aksiomi racionalnosti koji diktiraju dozvoljeni poredak individualnih preferencija. Ako su ti aksiomi ispunjeni, individualna rang-lista preferencija se može posmatrati kao složeni neprotivrečni stav. Budući da svaki od glasova predstavlja čin iznošenja niza prostih tvrdnji koji se odnose na istu stvar – naime, na opcije između kojih se glasa – ovakva interpretacija glasanja zadovoljava uslov aktivnosti, zajedno sa uslovom agregativnosti. Agregacija glasova, prema ovom tumačenju, ima dva koraka. Prvi se sastoji u raščlanjivanju složenih stavova na proste, kako bi se utvrdila ukupna podrška svakom pojedinačnom prostom stavu. U drugom koraku, ponovnim sklapanjem ovih prostih stavova u složene, utvrđujemo ukupnu podršku koju ima svaki neprotivrečni složeni stav. Pretpostavka ispravnosti, koja predstavlja sponu epistemičke demokratije i teoreme porote, daje nam razloge da složeni stav sa najvećom ukupnom podrškom tumačimo kao „ispravan poredak opcija“.

Razumevanje Kondorseovog metoda kao pravila rangiranja ukazuje, dakle, na to da rezultat glasanja nije odraz toga koja je „ispravna opcija“, već toga koji je „ispravan poredak opcija“. Teorema porote podrazumeva da se u svakom paru opcija između kojih se bira nalazi jedna ispravna i jedna neispravna, dok Kondorseov metod glasanje između mnoštva opcija raščlanjuje na glasanje između svakog pojedinačnog para. To upućuje na zaključak da se u svakom paru nalaze dve opcije, od kojih je jedna *ispravnija od druge*, što podrazumeva da jedna te ista opcija unutar jednog para može biti ispravna, a unutar nekog drugog neispravna. Kada opcije formiraju konačni poredak, na način na koji ih rangira čitava grupa glasača, to samo znači da su one poređane od najispravnije do najneispravnije, odnosno da formiraju *spektar ispravnosti*. To znači da Kondorseov metod podrazumeva postojanje gradacije između ispravnih i neispravnih opcija. Ovo je pitanje kojem posvećujemo pažnju u narednom poglavlju rada.

Ako tvrdimo da je prvorangirana opcija istovremeno i „ona koja je ispravna“, taj zaključak zahteva dodatno argumentovanje. Štaviše, on nas vraća na komentare Borde i Dameta o neadekvatnosti konvencionalnih procedura koje pripisuju specijalan status prvorangiranim opcijama na individualnim rang-listama. Ako nemamo dobre razloge da specijalni status pripišemo opciji koja je prva na rang-listi pojedinačnog glasača – a Kondorseova teorija glasanja podrazumeva da nemamo – onda nemamo pravo da to uradimo ni sa grupnom rang-listom koja rezultuje upotrebom Kondorseovog metoda. Dakle, ako rezultati glasanja ukazuju na to da je ispravan poredak A-B-C-D, sa sigurnošću sa kojom možemo tvrditi da je ispravna opcija A, možemo tvrditi i da su ispravne opcije A-B-C, a neispravna opcija D – ili, još intrigantnije, da je ispravna neka opcija koja se na spektru nalazi ispred opcije A, a koja se nije ni našla na agendi. Tim problemom ćemo se detaljnije baviti u četvrtom poglavlju.

3. PROBLEM DISTINGVIRANJA

Predmet ovog poglavlja je ispitivanje *problema distingviranja*. Pod ovim problemom podrazumevamo pitanje da li je i na koji način moguće odrediti liniju razdvajanja između ispravnih i neispravnih opcija pri demokratskom odlučivanju. U prethodnim poglavljima smo istakli da epistemička koncepcija demokratije pretpostavlja postojanje standarda za procenjivanje ispravnosti opcija koji je nezavisan od procedure odlučivanja, a da mehanizmi epistemičke demokratije, poput Kondorseove teoreme porote, čine okosnicu epistemičkog argumenta prema kojem su grupne odluke dobar pokazatelj te ispravnosti. Usredsređujući se na procedure glasanja, u prethodnom poglavlju smo pokazali da Kondorseova teorema porote može biti proširena na odlučivanje između mnoštva opcija, a da njene ostale pretpostavke ostanu najvećim delom netaknute. Proširenje teoreme porote upotrebom Kondorseovog metoda glasanja je, međutim, ukazalo na to da glasanje rezultuje rang-listom opcija koja se treba tumačiti kao poredak od najispravnije među njima do one najmanje ispravne. Ipak, ovaj poredak, koji smo nazvali spektar ispravnosti, ne sadrži informaciju o tome koja je pojedinačna opcija zapravo ispravna, a zaključak da prvorangiranu opciju istovremeno treba smatrati za ispravnu predstavljao bi, naglasili smo, neopravdani skok. Problem distingviranja, prema tome, treba shvatiti kao problem koji ukazuje na nedostatak dodatnog kriterijuma na osnovu kojeg je na prihvatljiv način moguće povući razliku između ispravnih i neispravnih opcija.

Ovaj problem sa sobom povlači i sledeća pitanja. Ako takav kriterijum postoji, imamo li garancije da će se ispravna opcija uopšte naći u skupu opcija između kojeg se vrši izbor? Osim toga, može li se dogoditi da se u skupu nađe više od jedne ispravne opcije? Ova dodatna pitanja su sastavni deo onoga što nazivamo *problemom agende*. Agendu smo, podsećanja radi, odredili kao korak koji prethodi odlučivanju, a prilikom kojeg se utvrđuje između kojih opcija treba doneti odluku. Problem agende je tesno povezan sa problemom distingviranja (može se reći i da su u pitanju dva aspekta istog problema), a tiče se prirode odnosa pretpostavke ispravnosti i formiranja skupa opcija između kojih se vrši izbor. Ovom problemu posvećujemo dodatnu pažnju u sledećem poglavlju u kojem ćemo, naposletku, ponuditi i rešenje oba navadena problema.

Problem distingviranja (i njemu blizak problem agende) nije imanentan predloženom tumačenju Kondorseovog metoda glasanja kao primene teoreme porote na mnoštvo opcija. On je samo najeksplicitnije izražen kroz epistemičku teoriju koja glasanje tumači kao pravilo rangiranja, a ne pravilo izbora, jer takvo tumačenje sa sobom povlači zaključak da je rezultat glasanja rang-lista opcija poređanih u skladu sa njihovom ispravnošću. Ovaj problem je, naprotiv, svojstven i za druge epistemičke pristupe. U ovom odeljku ćemo pokazati na koji način, i u kolikoj meri, on pogađa Gudinovu i Spikermanovu epistemičku teoriju (Goodin & Spiekermann, 2018) koja se, kao što smo naglasili, oslanja na Kondorseovu teoremu porote, ali i Estlundov epistemički proceduralizam (Estlund, 2008).

Gudin i Spikerman kao polazište uzimaju klasičnu formulaciju teoreme porote, uz neke od modifikacija o kojima smo govorili u prethodnim poglavljima. Ono gde njihov pristup značajno odstupa od Kondorseovog jeste u odgovoru na pitanje kako treba primeniti teoremu na mnoštvo opcija. Umesto Kondorseovog predloženog metoda glasanja, njihovo rešenje je da u situacijama u kojima postoji više od dve opcije treba koristiti proceduru *najvećeg broja glasova* (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 27–31) koju Kondorse, videli smo, oštro kritikuje. O dodatnim razlozima iz kojih je njihovo rešenje problematično ćemo govoriti u sledećem poglavlju; ovde ćemo pokazati na koji način i Gudinov i Spikermanov pristup otvara prostor za postavljanje pitanja koje se tiče problema distingviranja.

Estlundov epistemički proceduralizam, kao što smo nagovestili još u prvom poglavlju, predstavlja srednji put između teorija koje imaju previše niske epistemičke zahteve i onih čiji su epistemički zahtevi prestrogi. U pitanju je teorija koju Estlund vidi kao alternativu kako čisto-proceduralnim argumentima, tako i epistemičkom instrumentalizmu u strogom smislu, odnosno gledištu koje Estlund naziva teorijama ispravnosti. Prema teorijama ispravnosti, koje osnovne ideje duguju Rusou i Kondorseu, političke odluke su legitimne *ako i samo ako* su ispravne sa stanovišta

nezavisnog standarda ispravnosti. Međutim, Estlund smatra da adekvatna teorija demokratije mora da kombinuje proceduralne i instrumentalne elemente na način koji izbegava bilo koju od dve krajnosti.⁸⁷ Njegov epistemički proceduralizam je epistemička teorija jer tvrdi da demokratija pokazuje *tendenciju* da proizvodi ispravne odluke (Estlund, 2008, str. 8), ali je u isto vreme i proceduralna teorija jer tvrdi da legitimnost demokratskih odluka sledi iz činjenice da su te odluke prihvatljive sa svih „kvalifikovanih tački gledišta“ (Estlund, 2008, str. 41–42). Za razliku od teorija ispravnosti, koje podrazumevaju da svaka legitimna odluka *mora* biti ispravna, prema epistemičkom proceduralizmu ishod može biti legitiman čak i onda kada je neispravan, pod uslovom da su ispunjeni proceduralni zahtevi. Ako se prisetimo Volhajmovog paradoksa, uviđamo da Estlundova pozicija rešava ovaj problem time što pokazuje da nema ničeg protivrečnog u situaciji u kojoj glasač koji se nađe u manjini ostaje pri stavu da je opcija za koju je glasao bila ispravna. Takav glasač ne mora da podredi svoje mišljenje stavu većine, budući da u isto vreme može da veruje i u to da je proces bio sproveden na zadovoljavajući način, što daje legitimnost krajnjem ishodu, ali i u to da je taj ishod, iako obavezujući za građane iz proceduralnih razloga, zapravo neispravan (Estlund, 2008, str. 104).

Estlund je, dakle, kritičan prema epistemičkim teorijama koje stavljaju preveliki akcenat na ispravnost, posebno onima koje to rade pozivanjem na teoremu porote (Estlund, 2008, str. 251). Ono što odlikuje epistemički proceduralizam je, Estlundovim rečima, „epistemička skromnost“ (Estlund, 2008, str. 183). Sve što se zahteva od demokratije je da, u situacijama *u kojima postoji nezavisni standard ispravnosti*, demokratija pokazuje tendenciju da vodi ispravnim odlukama sa verovatnoćom koja je veća od nasumične (Estlund, 2008, str. 107). Ovo je ujedno i glavna stvar koju Estlund zamera čistim oblicima proceduralizma: oni neopravdano ignorišu standarde ispravnosti čak i u situacijama u kojima ti standardi postoje (Mladenović, 2019, str. 183–184). Zaključak koji se nameće je da postoje situacije u kojima nema nezavisnog standarda ispravnosti (ili se, barem, njegovo postojanje može razložno dovesti u sumnju), i da u takvim situacijama, epistemički proceduralizam demokratiju brani na čisto-proceduralnim osnovama. Otvara se, međutim, i pitanje u kojim situacijama takav standard nesumnjivo postoji. Estlund zbog toga uvodi ideju skupa takozvanih „primarnih zala“ (u pitanju je inverzija Rolsove ideje primarnih dobara; Rols, 1998, str. 96–97) koja predstavljaju jasan epistemički prag za (ne)ispravnost neke od opcija. U primarna zla Estlund ubraja ratove, glad, epidemije, genocid, ekonomski i politički kolaps (Estlund, 2008, str. 163). Ukoliko neka politička opcija sa sobom povlači ostvarenje nekog zla, ona je nesumnjivo neispravna, zbog čega bi morala biti izbegnuta. Estlundovo gledište je da, dok u ostalim situacijama demokratija treba da dovodi do ispravnih odluka sa verovatnoćom većom od nasumične, primarna zla treba da se izbegavaju *pouzdan*o, odnosno sa daleko većom preciznošću (Estlund, 2008, str. 160). Tvrdićemo da, uprkos svojoj epistemičkoj skromnosti, Estlundova teorija pozivanjem na ideju primarnih zala i sama postaje predmet problema distingviranja.

Sada ćemo ilustrovati problem distingviranja i pokazati zbog čega on predstavlja izazov za (manje ili više skromnu) epistemičku koncepciju demokratije. Zamislicemo situaciju u kojoj su birači suočeni sa dve opcije, A i B, pri čemu je opcija B ispravnija od opcije A na osnovu standarda koji je nezavisan od ishoda odlučivanja. Pretpostavimo dalje da neka procedura grupnog odlučivanja sa određenom (možda prilično velikom) sigurnošću dovodi do izbora opcije B. Zamislimo sada nešto drugačiji scenario u kojem je treća opcija, C, pridružena skupu opcija između kojih se vrši izbor. Ta nova opcija predstavlja opciju koja je superiornija u odnosu na opciju B na osnovu istog standarda,

⁸⁷ Nećemo ulaziti u detalje Estlundove kritike (čistog) proceduralizma i (čistog) instrumentalizma. Dovoljno je naglasiti da Estlund svim oblicima proceduralizma kao zajedničko obeležje pripisuje „beg od supstantivnosti“ (*a flight from substance*), odnosno gledište da demokratske procedure imaju intrinzičnu vrednost koja je nezavisna od bilo kakvih supstantivnih standarda koji leže izvan samih procedura (Estlund, 2008, str. 65). Međutim, Estlund smatra da se svaka od ovih teorija barem implicitno poziva na dodatne neproceduralne standarde, što ih čini nekoherentnim pristupima demokratiji (Estlund, 2008, str. 74–75, 82, 94–95; cf. Mladenović, 2019, str. 174–175). Teorije ispravnosti, s druge strane, suočavaju se sa onim što Estlund naziva problemom povinovnja (*deference*): u Rusoovoj teoriji, videli smo, oni koji su u manjini jednostavno moraju da priznaju da nisu bili u pravu i da je njihovo viđenje toga šta predstavlja opštu volju bilo pogrešno, što Estlund smatra prejakim epistemičkim zahtevom (Estlund, 2008, str. 103–104).

zbog čega ista procedura sada dovodi do njenog izbora. Da li bi, u tako izmenjenim okolnostima, opcija B još uvek bila ispravan izbor?

Postoje dva moguća odgovora na ovo pitanje. *Prvi odgovor* je da je opcija B ispravna u oba scenarija. U tom slučaju, ispravnost pojedinačne opcije je određena egzogeno i ne može zavisiti od ispravnosti bilo koje druge opcije. Ako prihvatimo ovo tumačenje, moramo prihvatiti i da postoji određeni *prag ispravnosti* koji pojedinačna opcija prelazi ili ne. Međutim, ideja praga ispravnosti je problematična iz dva razloga. Prvi je taj što se nameće pitanje kako odrediti gde se taj prag nalazi. Zamislimo da je, u pogledu ispravnosti, opcija A jednako udaljena od opcije B kao i opcija B od opcije C. U takvoj situaciji, možemo se zapitati zbog čega se prag ispravnosti nalazi između prvog, a ne drugog para opcija. Dakle, čak i ako nezavisni standard ispravnosti određuje ispravnost neke opcije u odnosu na drugu, on i dalje zahteva *dodatni standard za razlikovanje ispravnih opcija od neispravnih*. Drugi problem je taj što nije jasno kako treba tumačiti situacije u kojima sve ponuđene opcije prelaze prag ispravnosti, ili situacije u kojima ga ne prelazi nijedna. U prvom slučaju, u kojem su „sve opcije ispravne, ali su neke ispravnije od drugih“, prag ispravnosti je postavljen nisko. Takve situacije su problematične za epistemički instrumentalizam, jer on prestaje da bude instrumentalan – ishod će biti dobar bez obzira na sve ostale okolnosti. Međutim, ukoliko je prag postavljen visoko, postoji mogućnost (koja je izgledno verovatnija od prve⁸⁸) da su birači suočeni isključivo sa neispravnim opcijama. Onda kada je to slučaj, moramo ili prihvatiti da ne postoji dobar izbor, ili spustiti prag ispravnosti tako da „najmanje neispravna“ opcija postane ispravna.

Sama ideja da prag ispravnosti može varirati u zavisnosti od toga koje su opcije na agendi zapravo predstavlja odstupanje od tumačenja prema kojem je ispravnost opcije određena egzogeno. Ovo nas dovodi do *drugog odgovora* na naše prvobitno pitanje, a to je da je opcija B ispravna opcija u prvom scenariju, ali neispravna u drugom. Prema ovakvom tumačenju, ispravnost opcije zavisi od čitavog skupa opcija unutar kojeg se vrši poređenje. Drugim rečima, ispravnost opcije je *osetljiva na agendu*. Problem sa ovakvim tumačenjem je, uskoro ćemo pokazati, u tome što uvek možemo zamisliti naredni scenario u kojem je dodatna, još ispravnija opcija postala deo agende, što prethodno ispravnu opciju čini neispravnom.⁸⁹

Dakle, epistemička koncepcija demokratije koja prihvata postojanje nezavisnog standarda ispravnosti prema kojem su neke opcije (ili odluke, ili kandidati) bolje od drugih na osnovu tog standarda, neizbežno dovodi do pitanja: kojih drugih? Da li se poređenje vrši sa bilo kojom zamislivom opcijom, ili samo sa onima koje su prisutne na agendi? (Fuerstein, 2019, str. 381). U prvom slučaju, klasa poređenja je previše široka, a u drugom previše uska (Gaus, 2011, str. 275–276). Ova neodređenost je ono što otvara probleme distingviranja i agende.

Na prvi pogled može izgledati da Estlundov epistemički proceduralizam ne zapada u ove probleme. Fokusiranjem na skup primarnih zala, čini se da Estlund daje jasan prag ispravnosti. Može se reći da njegova teorija implicira da je svaka opcija koja sa sobom ne povlači niti jedno primarno zlo u suštini ispravna. One se među sobom mogu dodatno razlikovati po stepenu ispravnosti u skladu sa nezavisnim standardom, ali svaka od njih prelazi zadati prag ispravnosti. Problem je, međutim, u tome što se čak i primarna zla među sobom razlikuju u pogledu svoje *neispravnosti*. Štaviše, kako sam Estlund primećuje, negativne posledice koje treba izbegavati su predmet stepenovanja, zbog čega lista primarnih zala mora da uključi samo ona koja imaju najveću težinu (Estlund, 2008, str. 161). Estlund priznaje da čak i među primarnim zlima postoji izvesna hijerarhija, jer su glad, epidemija ili genocid uvek velike katastrofe, dok ratovi ili ekonomski i politički kolaps ponekad moraju biti

⁸⁸ Kako primećuju Gudin i Spiekerman, „obično postoji mnogo više načina da se pogreši nego da se bude u pravu“ (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 45), te zbog toga treba očekivati situacije u kojima ispravna opcija nije deo agende (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 44).

⁸⁹ U nastavku ovog poglavlja, nastojaćemo da pokažemo da su ova dva odgovora tesno povezana sa dve različite interpretacije samog termina „ispravnosti“. Prema prvoj interpretaciji, „ispravnost“ je apsolutan termin, što znači da se samom upotrebom tog termina implicira postojanje granice koja ispravne opcije razdvaja od neispravnih. Prema drugoj interpretaciji, „ispravnost“ je relativan termin, a takva interpretacija ovog termina podrazumeva odsustvo kriterijuma na osnovu kojih neka opcija, uzeta sama za sebe, može biti procenjena kao ispravna ili neispravna. Različite procedure odlučivanja sadrže različite pretpostavke o prirodi pojma ispravnosti, a one koje pretpostavljaju da se radi o relativnom terminu suočavaju se sa problemom distingviranja.

neophodni kako bi se izbegle veće katastrofe. U tim slučajevima, samo slučajevi rata ili kolapsa kojima se ne sprečava neko veće zlo mogu da se ubroje u primarna zla (Estlund, 2008, str. 163). Zamislimo, međutim, da se tri opcije u hipotetičkim scenarijima koje razmatramo odnose prema primarnim zlima na sledeći način: opcija A povlači sa sobom veće primarno zlo, opcija B manje zlo koje bi sprečilo veće, a opcija C ne povlači sa sobom nijedno primarno zlo. U takvoj situaciji, Estlundova teorija bi opciju B morala da tumači kao ispravnu u prvom, a neispravnu u drugom scenariju, što prag ispravnosti ipak čini osetljivim na agendu.⁹⁰

Gudinov i Spikermanov pristup, koji je u poređenju sa Estlundovim manje epistemički skroman, još jasnije ukazuje na pojavu problema distingviranja i korelativnog problema agende.⁹¹ Zapravo, Gudini i Spikerman razmatraju ove probleme (iako ih ne imenuju na taj način) i iznose nekoliko značajnih uvida. Oni uviđaju da, iako se u klasičnom obliku Kondorseove teoreme porote (ali i u većini modifikovanih verzija) pretpostavlja da postoji unapred data ispravna opcija, ova pretpostavka postaje problematična onda kada se sagleda u širem svetlu postojanja mnoštva opcija – kako onih na agendi, tako i onih van nje. Gudini i Spikerman smatraju da samu agendu treba shvatiti u duhu kondorseovskog probabilizma. Verovatnoća da će većina izabrati ispravnu opciju je proizvod verovatnoće koju dobijamo formulom teoreme porote i verovatnoće da će se ispravna opcija uopšte naći na agendi. U zavisnosti od toga kolika je verovatnoća da je ispravna opcija u skupu opcija između kojih se bira – i pod uslovom da su ostale pretpostavke teoreme ispunjene i da postoji dovoljno velika grupa glasača – verovatnoća da će ispravna opcija zaista biti izabrana može biti i veoma visoka i veoma niska (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 43). No, šta se dešava ukoliko ispravna opcija jednostavno nije na agendi?⁹² Gudini i Spikerman primećuju da pretpostavka da postoji jedna jedina ispravna opcija uopšte nije nužna jer, barem ponekad, *neispravnost može da se javi u stepenovanom obliku* (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 44).⁹³ U tom slučaju, odlučivanje ne treba shvatiti kao

⁹⁰ Džerald Gaus (Gerald Gaus), koji kritikuje glavne tačke Estlundovog programa, zamera Estlundu na postepenom sužavanju epistemičkih standarda kako se argument razvija (Gaus, 2011, str. 274, 293). Estlund najpre uvodi kognitivističku tezu prema kojoj je jako teško negirati da postoje (makar u minimalnom smislu) istiniti normativni standardi nezavisni od procedure na osnovu kojih treba prosuđivati političke odluke (Estlund, 2008, str. 30), a odbacivanje ove teze značilo bi prihvatanje političkog nihilizma (Estlund, 2008, str. 25). Kasnije, dok obrazlaže prednosti koje epistemički proceduralizam ima u odnosu na teorije ispravnosti, Estlund sa pitanja ispravnosti fokus skreće na pitanja pravde (Estlund, 2008, str. 113–115), da bi na kraju raspravu suzio na skup primarnih zala (Estlund, 2008, str. 160). Međutim, kako Gausova kritika pokazuje, i epistemički skromnoj teoriji se još uvek može postaviti isto pitanje kao onima koje su epistemički zahtevnije – ko i na koji način određuje kriterijume za procenjivanje ispravnosti? Čak i ako prihvatimo Estlundovo fokusiranje na primarna zla, još uvek nema zadovoljavajućeg odgovora na ovo pitanje, budući da ne postoji skup primarnih zala za koji se može reći da je nekontroverzan. Stipuliranje takvog skupa nužno će isključiti neke postupke za koje se razložno može tvrditi da treba da pripadaju takvom skupu, a uključiti neke druge koji, baš kao što i sam Estlund primećuje, mogu predstavljati slučajeve nužnog zla kojim se sprečava još veća katastrofa (Gaus, 2011, str. 293–294). Gaus, dakle, upravo Estlundovoj teoriji upućuje prigovore koji su veoma bliski problemu distingviranja.

⁹¹ Treba naglasiti da problemi distingviranja i agende postaju uočljivi onda kada uzimamo u obzir da se odlučivanje vrši između više od dve opcije. Međutim, čak i ako pretpostavimo da je moguć binarni izbor, što je nerealistična pretpostavka i prema Estlundu, i prema Gudinu i Spikermanu (Estlund, 2008, str. 15, Goodin & Spiekermann, 2018, str. 26), još uvek možemo postaviti pitanje da li je opcija koju su birači odabrali „ispravna“ ili samo „ispravnija“, odnosno, da li činjenica da je izabrana ukazuje na to da je prešla prag ispravnosti, ili samo to da je na spektru ispravnosti pozicionirana iznad svoje alternative.

⁹² Jedan od mogućih odgovora na ovo pitanje je taj da javna deliberacija, koja bi prethodila glasanju, u značajnoj meri povećava verovatnoću da će se ispravna opcija naći na agendi (cf. Goodin, 2008, str. 122–123). Ipak, takvo rešenje i dalje ne garantuje prisustvo ispravne opcije u skupu opcija između kojih se glasa, zbog čega smatramo da problemi distingviranja i agende zahtevaju precizniji odgovor.

⁹³ Već smo naglasili da Gudini i Spikerman teoremu porote proširuju na proceduru najvećeg broja glasova (koja predstavlja pravilo izbora pre nego pravilo rangiranja). No, treba primetiti da i njihovo rešenje jasno implicira postojanje spektra ispravnosti. Ako zamislimo da unutar skupa opcija A, B, C i D pobeđuje opcija A, prema Gudinovom i Spikermanovom tumačenju opciju A treba smatrati barem kao najmanje neispravnu. Ako zamislimo da je opcija A promenom agende odstranjena iz ovog skupa, te da u ponovljenom glasanju pobeđuje opcija B, sledilo bi da je opcija B najmanje neispravna u podskupu opcija {B, C, D}, ali ipak neispravnija od opcije A. Ponavljanjem ovog hipotetičkog postupka dolazimo do zaključka da Gudini i Spikermanov pristup, baš kao i naše tumačenje Kondorsea izneto u prethodnom poglavlju, ukazuju na to da proširenje teoreme porote na mnoštvo opcija podrazumeva tumačenje prema kojem te opcije formiraju spektar u pogledu svoje ispravnosti.

„traženje igle u plastu neispravnih opcija“, već kao izbor najbolje alternative u skupu ponuđenih (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 44). Tada, čak i ako istinski najbolja opcija nije prisutna na agendi, Gudini i Spikerman smatraju da to ni na koji način ne podriva zaključke teoreme porote (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 44). Oni zbog toga zastupaju gledište prema kojem nezavisni standard treba zamisliti kao standard prema kojem treba utvrditi koja je opcija najbliža tome da bude ispravna, a ne koja je *jedina* ispravna u zahtevnijem smislu reči (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 18).

Ako se vratimo na naše početno pitanje - da li ispravnost opcije zavisi od skupa opcija unutar kojeg se vrši izbor - čini se kao da Estlundova teorija favorizuje prvi odgovor, prema kojem je prag ispravnosti određen egzogeno, ali da takvo tumačenje nije uvek održivo. Gudini i Spikerman, pak, jasno favorizuju drugo tumačenje. Njihova ideja da je moguće stepenovati neispravnost opcija ne predstavlja jasno rešenje problema distingviranja, ali nam daje osnove za razmatranje problema distingviranja kao šireg problema *neodređenosti* termina ispravnosti.

3.1. „Ispravnost“ kao neodređen termin

Filozofska razmatranja neodređenosti se najčešće fokusiraju na „granične slučajeve“, odnosno slučajeve u kojima objekti ili termini koji na njih referiraju, usled nedostatka jasno definisanih granica, dovode do nejasnih ili protivrečnih tvrdnji.⁹⁴ Jedan od izvora neodređenosti nastaje upotrebom termina koji dozvoljavaju stepenovanje. Prihvatanje teze da je moguće stepenovati neispravnost opcija, te da, u slučaju odsustva ispravne opcije na agendi, rezultat Kondorseove teoreme porote zapravo pokazuje da će većina glasača sa velikom verovatnoćom izabrati onu koja je najmanje neispravna, ima određene filozofske posledice koje ćemo ispitati u ovom odeljku. Pokazaćemo da gledište da je moguće stepenovati neispravnost opcija ima prizvuk teze o razlici između apsolutnih i relativnih termina koju u epistemologiju uvodi Peter Anger (Peter Unger). Najpre ćemo objasniti na koji način Anger obrazlaže ovu razliku, a potom ispitati njene implikacije po epistemičku teoriju demokratije.

Anger (Unger, 1971) zastupa radikalni skeptički argument prema kojem se za većinu ljudi može reći da ništa, ili gotovo ništa, ne znaju. Angerov argument počiva na tezi da je moguće povući razliku između dve vrste termina. Apsolutnim terminima, kao što su „pravo“, „ravno“, „suvo“..., ukazuje se na to da neki objekat ni u kojoj meri ne poseduje korelativno svojstvo koje izražavaju antonimi ovih termina, „krivo“, „neravno“, „vlažno“..., odnosno relativni termini. Reći za neku površinu da je ravna isto je što i reći da izvesna svojstva *koja se mogu stepenovati* nisu instancirana na toj površini ni u kom stepenu, dok korelativni termin „neravan“ služi da se ukaže na to da su ta svojstva prisutna (Unger, 1971, str. 202–203). Nešto što je ravno nema nikakve neravnine i zbog toga se ne može stepenovati; nasuprot tome, neravnine i zakrivljenost se mogu stepenovati. Ipak, u svakodnevnom govoru upotrebljavamo takve rečenične konstrukcije koje kao da ukazuju na to da se i apsolutni termini mogu stepenovati. Međutim, svakom rečenicom oblika „*x* je ravno“ onda kada se *x* odnosi na neki objekat u stvarnom svetu, mi, uslovno rečeno, tvrdimo netačnu stvar. Reći za neku površinu u fizičkom svetu da je ravna, isto je što i reći da se ona samo približava tome da bude ravna, budući da bi nam dovoljno moćan mikroskop uvek otkrio neke neravnine koje nisu vidljive golim okom (Unger, 1971, str. 210–211). Anger postavlja pitanje na koji način možemo povući razliku između apsolutnih i relativnih termina, budući da apsolutne termine u svakodnevnom govoru koristimo na takav način kao da oni dozvoljavaju stepenovanje, uprkos tome što, po definiciji, apsolutni termini treba da označavaju da neko svojstvo nije instancirano ni u kom stepenu. Zbog toga Anger predlaže dva testa pomoću kojih, oslanjanjem na naše jezičke intuicije, možemo da uočimo razliku između apsolutnih i relativnih termina.

Prvi test se odnosi na upotrebu uvećavajućih modifikatora, odnosno termina kao što su „vrlo“, „posebno“, „veoma“ i sličnih. Na prvi pogled izgleda kao da upotrebom ovih modifikatora ukazujemo

⁹⁴ Neka od pitanja koja nemaju jasan odgovor, budući da uključuju neodređene termine, bila bi pitanja poput „Ako dvoglavom čoveku odsećemo jednu glavu, da li smo ga time obezglavili?“ ili „Koja je maksimalna visina niskog čoveka?“ (Sorensen, 2023).

na to da nekog svojstva ima u većoj meri; međutim, ako ih upotrebimo tako da modifikuju neki od apsolutnih termina, oni imaju efekat suprotan od uvećavajućeg. Na primer, ako za neku površinu kažemo da je vrlo ravna, mi time *tvrdimo manje* nego kada bismo prosto rekli da je ravna. Jer kada nešto nazovemo vrlo ravnim, time zapravo tvrdimo da je ono vrlo blizu toga da bude ravno, što implicira da je ono zapravo neravno. Nasuprot tome, ako bismo za neku površinu rekli da je vrlo neravna, uvećavajući efekat ostaje, jer time tvrdimo da ona svojstvo neravnosti poseduje u većoj meri nego kada bismo za nju rekli da je jednostavno neravna. Ovo važi i za ostale uvećavajuće modifikatore (Unger, 1971, str. 205).

Angerov drugi test se tiče komparativnih termina. Ako bismo rekli da je površina A *ravnija* od površine B, time bismo tvrdili sledeće: površina B sasvim sigurno nije ravna, a površina A je ili ravna ili bliža tome da bude ravna nego što je to površina B – iz čega je jasno da obe ne mogu biti ravne. S druge strane, ako bismo ih poredili u pogledu neravnosti i rekli da je površina A *neravnija* (ili više neravna) od površine B, iz toga ne može slediti da je površina A ili neravna ili blizu toga da bude neravna; naprotiv, takva tvrdnja implicira da su obe površine neravne, ali da je površina B bliža tome da bude ravna (Unger, 1971, str. 206). Budući da se termini „ravno“ i „neravno“ primenom ova dva testa ponašaju na navedeni način, može se zaključiti da oni čine korelativni par u kojem je prvi termin apsolutan, a drugi relativan. Međutim, prihvatanjem ovog zaključka prihvata se i to da tvrdnja da je neka površina ravna povlači sa sobom tvrdnju da nijedna druga površina ne bi mogla biti ravnija od nje.

Angerov radikalni skeptički zaključak zasniva se na tvrdnji da je „izvesnost“, zajedno sa još nekim sazajnim terminima, apsolutan termin (Unger, 1971, str. 208). Kada se ovaj termin podvrgne navedenim testovima, ponaša se identično kao termin „ravno“ ili drugi apsolutni termini. Tvrditi za nešto da je „veoma izvesno“, značilo bi tvrditi da je ono zapravo neizvesno; a ako za neku stvar kažemo da je izvesnija od druge, to povlači sa sobom da obe ne mogu biti izvesne. Ukoliko je „izvesnost“ apsolutan termin, sledi zaključak da se tvrđenjem da je nešto izvesno implicira da ne postoji ništa drugo što bi moglo da bude izvesnije. Prema tome, ako kažemo da smatramo izvesnim da je Pariz glavni grad Francuske, od toga je ipak izvesnije „da je ovo jedna ruka“. Angerov zaključak važi i za iskaze matematike: iako bi se svako složio da je zbir brojeva 45 i 56 jednak broju 101, čak ni ovo, u strogom smislu, ne možemo nazvati izvesnim, jer postoji nešto izvesnije od toga – na primer da je zbir 2 i 2 jednak 4. Anger smatra da bi, uzevši sve ovo u obzir, bilo ishitreno tvrditi da je za nas bilo šta izvesno, pa čak i postojanje fizičkih objekata poput automobila, jer bi to značilo da nam je ono izvesnije od našeg vlastitog postojanja. Zbog toga Anger kao najrazlošniji stav preporučuje oprezno suzdržavanje od suda o tome da je za nas bilo šta izvesno (Unger, 1971, str. 212–213). Pod pretpostavkom da znanje zahteva izvesnost,⁹⁵ skeptički zaključak prirodno sledi iz ove analize: Anger tvrdi da se za bilo koje ljudsko biće može reći da „nema gotovo ničeg, ako uopšte ima ičeg, što ono zna“ (Unger, 1971, str. 216).

Razmotrićemo dva pitanja za koja smatramo da ih angerovska analiza stavlja pred epistemičku teoriju demokratije. Prvo pitanje je da li je izvesnost nužna za ispravnost, na sličan način na koji je Anger smatra nužnom za znanje, a to pitanje se može uputiti onim oblicima epistemičkog instrumentalizma koji se eksplicitno pozivaju na teoremu porote. Drugo pitanje je da li je sama ispravnost apsolutan termin, što je pitanje koje se tiče epistemičkog instrumentalizma uopšte.

⁹⁵ Anger zapravo razlikuje *bazične* od *izvedenih* termina. Jedan od primera su termin „ravan“ koji je bazičan, i termin „kocka“ koji se izvodi iz termina „ravan“, jer se za neki šestostrani objekat može reći da je kocka samo pod uslovom da su sve njegove strane ravne. Na isti način se, Anger smatra, znanje izvodi iz izvesnosti (Unger, 1971, str. 199). Znanje, dakle, svoj apsolutni karakter nasleđuje od bazičnog termina izvesnosti, na isti način na koji neki objekat svojstvo „biti kocka“ nasleđuje od svojstva „biti ravan“ (Lazović, 2012, str. 21). Prema tome, tvrditi da „ja znam da p , ali u to nisam siguran“, odnosno „ja znam da p , ali mi to ne izgleda izvesnim“, jednako je besmisleno kao i tvrdnja „ovo je kocka, ali joj strane nisu ravne“.

U prethodnim poglavljima smo videli kako Kondorseova teorema porote, pod uslovom da su ispunjene njene osnovne pretpostavke, ukazuje na to da je opcija za koju je glasala većina glasača verovatno ispravna, ali i to da ova verovatnoća raste sa brojem glasača. Pozitivna posledica teoreme porote, koja je čini popularnom među zastupnicima epistemičke demokratije, je ta što ona upućuje na zaključak da će veće grupe donositi ispravne odluke sa većom verovatnoćom u odnosu na manje grupe. Međutim, sada smo u prilici da uočimo i negativnu posledicu ovog istog rezultata. Ako je teorema porote osnov epistemičkog argumenta prema kojem odluke treba donositi demokratski, zbog toga što su brojnije grupe epistemički superiorne u odnosu na grupe sa manjim brojem članova, onda se teoremom postavlja normativni zahtev da uvek treba težiti ka povećanju grupe koja donosi odluku.

Baš kao što je za svaku tvrdnju koja nam se možda čini izvesnom moguće odgovoriti nekom koja je izvesnija, kao što pokazuje Angerov argument, tako je i u svetlu teoreme porote za svaku odluku donetu većinom glasova moguće tvrditi da bi ona bila bliža tome da bude ispravna sa izvesnošću da je u procesu odlučivanja učestvovao barem jedan glasač više. Ako je izvesnost nužna za ispravnost odluke, sledilo bi da nijedna grupna odluka, strogo govoreći, nije ispravna, jer bi svaka od njih *mogla biti* bliža tome da bude izvesna. Ovo, takođe, znači i da teorema porote ukazuje na to da je uvek poželjno imati veću grupu glasača od aktualne, i tako sve do beskonačnosti. Angerov izazov se, kao što vidimo, preslikava i na Kondorseovu teoremu porote jer implicira da nijedna grupna odluka nije ispravna sa izvesnošću.

Mogući izlaz iz ovakve situacije, a i sam Angerov tekst je nailazio na slična rešenja unutar teorije saznanja,⁹⁶ je u tvrdnji da (apsolutna) izvesnost jednostavno nije nužan preduslov ispravnosti i da je, umesto toga, dovoljno prihvatiti da postoji određena verovatnoća nakon koje dodatno povećanje broja glasača više nije neophodno. Treba istaći da je i Kondorse bio svestan mogućnosti primedbe da je izvesnost nedostižna, zbog čega je u *Eseju* uveo pretpostavku da postoji *granična verovatnoća* nakon koje se svaki verovatniji događaj treba smatrati sasvim izvesnim. Za Kondorsea ona iznosi tačno 144767/144768 (odnosno oko 0.999993), i on tvrdi da je upravo to verovatnoća ispravnosti koju treba zahtevati u sudskim procesima ili prilikom donošenja zakona (Condorcet, 1785/2001, str. 192). Ne moramo se složiti sa Kondorseom pri izboru tačne granice, mada je teško izbeći primedbu da bi bilo koja uvedena granica morala biti sasvim arbitrarna.⁹⁷ Međutim, daleko

⁹⁶ Angerov skepticizam jedan je od glavnih činilaca koji je doprineo razvoju kontekstualizma, epistemološkog gledišta prema kojem standardi na osnovu kojih se utvrđuje istinsna vrednost iskaza koji pripisuju (ili odriču) znanje variraju u odnosu na kontekst u kojem se ti iskazi tvrde. Suprotno gledište, koje se u ovom slučaju može pripisati Angeru (sam Anger je u radovima objavljenim tokom 1980-ih donekle ublažio svoje stanovište), se naziva invarijantizam, a ono naglašava nepromenljivost standarda na osnovu kojih se vrši pripisivanje znanja (DeRose, 2017, str. 229). Rana kontekstualistička stanovišta, razvila su se uglavnom kao odgovor na Angerov invarijantizam (DeRose, 2017, str. 236), a najvažnije među njima bilo je gledište Dejvida Luisa (David Lewis). Prema Luisu, odgovor na Angerov skepticizam je u tome da se u određenim kontekstima može upotrebiti apsolutan termin, a da se pritom *i* tvrdi tačna stvar *i* prihvata da taj termin jeste apsolutan. Na primer, nema ničeg problematičnog u iskazu „trotoar je ravan“. A kada bi angerovski skeptik na to odgovorio tvrdnjom da je „radni sto ravniji od trotoara“, time je samo povećao standarde preciznosti na osnovu kojih se procenjuje svojstvo ravnoće. Međutim, ova promena u standardima neće prethodno iznetu tvrdnju učiniti neistinitom, iz prostog razloga što je ona izrečena u prvobitnom kontekstu u kojem su standardi bili niži (Lewis, 1979, str. 353).

⁹⁷ Kako Kondorse dolazi do ovako specifičnog *i*, moglo bi se pomisliti, prilično nasumično odabranog broja? On tvrdi da su ljudi po svojoj prirodi skloni da događaje koji su izuzetno malo verovatni tretiraju kao naprosto nemoguće, a samim tim i događaje koji su gotovo izvesni kao sasvim izvesne. Kao dokaz ove ljudske sklonosti, Kondorse navodi činjenicu da mnogi ljudski postupci – kao što je, na primer, plovidba brodom preko Lamanša – sa sobom nose smrtnu opasnost, ali da uprkos tome ljudi i dalje odlučuju da ih sprovode (Condorcet, 1785/2001, str. 190). Iako je svima poznato da postoji barem neka verovatnoća da će brod potonuti, čak ni najstrašljiviji među putnicima neće osetiti potrebu da pre ukrcavanja napišu testament. Ono što je neobično u Kondorseovoj analizi je ideja da je, uprkos tome što se ljudi međusobno razlikuju u svojim procenama rizika, moguće otkriti *tačnu granicu* koja razdvaja malo verovatne događaje od onih koje treba smatrati nemogućim, kao i granicu koja razdvaja veoma verovatne događaje od one koje treba smatrati izvesnim. Ovu verovatnoću Kondorse određuje oslanjanjem na njemu dostupnu statistiku o smrtnosti koja nastupa nakon bolesti koja traje kraće od nedelju dana (ne zaboravimo da su i ta saznanja deo društvene matematike!). Neobična brojka je zapravo podatak da jedna od 144768 osoba u starosnoj dobi između 37. i 47. godine premine usled kratke bolesti; uprkos tome, niko ko se razboli ne očekuje da će se bolest iznenadno završiti smrtnim ishodom, te Kondorse zaključuje da se radi o

značajniji problem je taj što sama ideja postojanja granične verovatnoće koja bi trebalo da bude dovoljna za ispravnost odluke sa sobom nužno povlači *epistokratske zaključke*.

Pretpostavimo da postoji granična verovatnoća nakon koje svaki verovatniji ishod treba tretirati kao sasvim izvestan; možemo zamisliti i da je u pitanju upravo ova vrednost koju određuje Kondorse. Prvi problem kod ovakve pretpostavke je taj što, u situacijama u kojima su grupe koje donose odluku relativno male, svaki pojedinačni glasač mora biti gotovo nepogrešiv kako bi se osiguralo da će njihova odluka biti ispravna sa dovoljno velikom verovatnoćom.⁹⁸ Kondorse primećuje da je to slučaj, zbog čega odmah nakon uvođenja ideje granične verovatnoće još jednom naglašava da glasanje treba prepustiti veoma prosvetljenim ljudima (Condorcet, 1785/2001, str. 192). Ideja granične verovatnoće Kondorsea, dakle, vodi ka nedvosmislenom epistokratskom zaključku, barem kada je u pitanju glasanje porotnika ili članova skupštine.

Međutim, i tamo gde pretpostavimo da postoje velike grupe glasača, kao što je slučaj sa glasanjem na izborima, ideja granične verovatnoće dovodi do epistokratskog zaključka. U takvim okolnostima, čak i pod pretpostavkom da je kompetencija prosečnog glasača relativno niska, postojaće *tačan broj glasača* čija je većina dovoljna da ispravnu odluku izabere sa izvesnošću. U tom slučaju, sledi zaključak da nijedan dodatni glasač preko tog broja neće doprinositi ispravnosti grupne odluke.

Sličan prigovor teoremi porote upućuje Džejson Brenan (Jason Brennan), istaknuti zastupnik epistokratije. Kako Brenan primećuje, klasična formulacija Kondorseove teoreme ukazuje na to da, iako svaki dodatni glasač u određenoj meri povećava verovatnoću da će grupa doneti ispravnu odluku, doprinos svih glasača nije podjednak. Ukoliko pretpostavimo da se ukupan broj glasača u grupi ravnomerno povećava dodavanjem novih glasača, epistemički doprinos prvih glasača u grupi biće nesrazmerno veći u odnosu na doprinose kasnijih glasača (Brennan, 2011a, str. 56). Podsetimo, optimistični rezultat Kondorseove teoreme porote je da grupna kompetencija rapidno raste sa povećanjem broja glasača. Ovo, međutim, znači i to da vrednost epistemičkog doprinosa narednih glasača rapidno opada (Brennan, 2011a, str. 57).

Brenan tvrdi da se za bilo kakvu praktičnu primenu teoreme porote mora pretpostaviti da postoji *optimalan broj glasača* nakon kojeg prestaje biti isplativo uključivanje dodatnih glasača u skup. Za Brenanov argument, ključna je pretpostavka da glasanje ima oportunitetni trošak: vreme i resursi utrošeni na glasanje bi mogli biti iskorišćeni na drugačiji produktivni način (Brennan, 2011a, str. 57). Kada glasanje ne bi imalo oportunitetni trošak, odnosno ukoliko, hipotetički, nijedan glasač ne bi mogao da radi bilo šta drugo osim da glasa, optimalan broj glasača bi bio beskonačan, budući da bi svaki dodatni glasač u određenoj meri doprinosio povećanju grupne kompetencije. Međutim, budući da glasanje nije bez oportunitetnog troška, optimalan broj glasača mora biti neki konačan broj – koliki tačno, zavisi od kompetencije samih glasača. Ipak, čak i ukoliko pretpostavimo (što Brenan i čini) da je kompetencija glasača tek nešto veća od 0.5, da je oportunitetni trošak pojedinačnog glasa izuzetno mali, a da je vrednost izbora ispravne opcije izuzetno visoka – što su sve parametri koji utiču na to da optimalan broj glasača bude najveći moguć – dolazi se do zaključka da optimalan broj glasača nikako ne može biti veći od 100,000, što je daleko manje od broja glasača koji izlaze na izbore u mnogim demokratijama. Brenanov argument je, dakle, usmeren protiv upotrebe Kondorseove teoreme porote kao teorijske odbrane *masovne* demokratije (Brennan, 2011a, str. 59). Njegov argument pokazuje da ukoliko su osnovne pretpostavke teoreme porote prihvaćene, sama teorema – iako njene pretpostavke vode zaključku da su veće grupe bolji donosioci odluka od manjih grupa ili pojedinaca – postaje argument protiv postojanja *prevelikih* grupa glasača. Kao takva, teorema porote može biti teorijska osnova nekih epistokratskih argumenata, kao što je ideja uvođenja „glasačkih

zanemarljivo malom riziku. Ako zanemarljivo mali rizik treba izjednačiti sa nulom, sledi i da događaj koji je zanemarljivo manje verovatan od izvesnog treba izjednačiti sa samom izvesnošću (Condorcet, 1785/2001, str. 192).

⁹⁸ Pretpostavimo da imamo u vidu grupu od 12 porotnika. Čak i kada bi kompetencija svakog pojedinačnog porotnika bila 0.95 (odnosno, kada bi pojedinačni porotnik pogrešio tek jednom u dvadeset slučajeva), njihova grupna kompetencija još uvek ne bi bila dovoljno visoka da garantuje ispravnost odluke donete većinom glasova.

lutrija“. Glasačke lutrije predstavljaju epistokratsku⁹⁹ alternativu masovnoj participaciji i podrazumevaju slučajni odabir određenog broja građana kojima se pruža mogućnost učešća na izborima. Nasumični izbor garantuje da će demografske odlike tog podskupa građana reflektovati odlike cele populacije, što čini verovatnim da će ishod glasanja biti identičan ili veoma sličan onom u kojem bi glasalo čitavo biračko telo (Brennan, 2014, str. 41–42). Ukoliko Kondorseova teorema porote implicira postojanje optimalnog broja glasača, ona se može shvatiti kao argument u prilog institucionalizovanja glasačkih lutrija u kojima bi broj „dobitnika“ odgovarao optimalnom broju glasača.

Vratimo se vezi između izvesnosti i ispravnosti. Ukoliko pretpostavimo da postoji granična verovatnoća dovoljna za ispravnost odluke, uviđamo da *mora postojati* optimalan broj glasača, koji zavisi od (prosečne) kompetencije pojedinačnih glasača, čak i ako odbacimo pretpostavku da glasanje ima oportunitetni trošak. Međutim, ukoliko pretpostavimo da je kompetencija glasača izuzetno niska, a zadržimo Kondorseovu vrednost granične verovatnoće, optimalan broj glasača će još uvek biti relativno mali broj, barem u poređenju sa brojem građana koji izlaze na izbore u mnogim modernim državama.¹⁰⁰ Da sumiramo, Brennanov prigovor je da klasična formulacija Kondorseove teoreme implicira da postoji određena tačka nakon koje epistemički doprinos dodatnih glasača postaje zanemarljivo mali. Međutim, ideja postojanja granične verovatnoće (koju uvodi već Kondorse) dovoljne za ispravnost odluke pokazuje da je nakon dostizanja određenog broja doprinos dodatnih glasača, ne samo mali, već u potpunosti ništavan, budući da je izvesnost već dostignuta. U tom slučaju, odluka u čijem je donošenju učestvovalo milion građana nije nimalo ispravnija od one koju je donelo nekoliko desetina hiljada.

Na osnovu navedenih argumenata, čini se da različiti odgovori na pitanje da li ispravnost političkih odluka zahteva apsolutnu izvesnost imaju nepovoljne posledice po epistemičku teoriju demokratije koja se poziva na teorem porote. Ako na ovo pitanje damo negativan odgovor, odnosno tvrdimo da ispravnost ne zahteva apsolutnu izvesnost, već samo dovoljno veliku verovatnoću koja se za praktične potrebe može tretirati kao izvesnost, onda Kondorseova teorema brani neki oblik epistokratije. Ukoliko se, s jedne strane, radi o odlučivanju unutar malih grupa, donošenje odluke se mora prepustiti najkompetentnijim glasačima. Ako, s druge strane, imamo u vidu odluke koje donose velike grupe, onda nema dobrih epistemičkih razloga da se zahteva da te grupe budu veličine čitavog biračkog tela neke države, već treba da budu znatno manje. Obe mogućnosti, dakle, daju razloge za uvođenje epistokratskih institucija. Ukoliko, pak, tvrdimo da ne postoji verovatnoća dovoljno visoka za ispravnost odluka, tada neće biti epistemičkih razloga za ograničavanje veličine grupe glasača, ali se suočavamo sa angerovskim prigovorom da u tom slučaju nije ni moguće doneti ispravnu odluku. Budući da je za svaku izglasanu odluku lako zamisliti neku koja je izvesnije ispravna (a to bi bila ona u čijem je donošenju učestvovao jedan glasač više), sledilo bi da nijedna odluka, strogo govoreći, nije ispravna.

Predložićemo nekoliko mogućih odgovora na ove primedbe. Na prvom mestu, čini nam se da se nameće jednostavan odgovor da, za razliku od Kondorseovog mišljenja, ne mora postojati jedinstvena vrednost granične verovatnoće koja garantuje ispravnost bilo koje odluke, već da ova vrednost može varirati od slučaja do slučaja. Tako bi, na primer, u slučaju glasanja porotnika na suđenju ona bila niža nego prilikom glasanja na izborima za gradonačelnika, a ova druga opet niža od verovatnoće koja se zahteva za ispravnost odluke koja se donosi na nivou republike. Drugim rečima, standardi za ispravnost mogu varirati u zavisnosti od ozbiljnosti same odluke i broja osoba čiji se interesi tom odlukom dovode u pitanje.¹⁰¹ Ako bismo usvojili ovakvo rešenje, istovremeno

⁹⁹ Ovde epistokratiju treba shvatiti u nešto širem smislu od puke vladavine znalaca. Epistokratski predlozi uključuju najrazličitije alternative demokratiji, koje kao zajedničku odliku imaju ograničavanje mogućnosti da čitavo biračko telo (koje je, po epistokratskim pretpostavkama, nedovoljno politički kompetentno) učestvuje u procesu odlučivanja (Brennan, 2016, str. 15).

¹⁰⁰ Na primer, ukoliko pretpostavimo da je prosečna kompetencija individualnog glasača 0.51, potrebno je nešto manje od 50,000 glasača kako bi grupna kompetencija dostigla nivo verovatnoće koji Kondorse zahteva za izvesnost.

¹⁰¹ Ovo je nalik kontekstualističkom odgovoru Angeru prema kojem su standardi izvesnosti osetljivi na kontekst. Na sličan način možemo tvrditi da vrednost granične verovatnoće varira u zavisnosti od prirode odluke koja se donosi.

bismo mogli tvrditi i da glasači koji glasaju unutar malih grupa ne moraju da budu gotovo nepogrešivi, ali i da važne odluke još uvek zahtevaju srazmerno velike grupe glasača. Na taj način, mogli bismo izbeći obe epistokratske primedbe. Ono što, pak, ostaje problematično kod ovakvog rešenja, jeste pitanje na osnovu kojih kriterijuma treba utvrditi graničnu verovatnoću u svakoj pojedinačnoj situaciji, pri čemu ostaje teško oteti se utisku da bi ona uvek morala biti prilično arbitrarna.

Drugi mogući odgovor odnosi se na Brenanovu primedbu da teorema porote predstavlja argument za uvođenje glasačkih lutrija. Gudín i Spikerman se osvrću na ovaj argument, ali ne dovode u pitanje Brenanov zaključak. Njihov odgovor je da je sa *čisto epistemičke* tačke gledišta uvek bolje imati više glasača (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 226). Ovo može biti potencijalni odgovor na Brenanovu kritiku koja postavlja pitanje oportunitetnog troška glasanja; moglo bi se reći da Brenan epistemičkoj vrednosti glasa suprotstavlja određenu neepistemičku vrednost, pri čemu nije sasvim jasno na koji ih način treba sameravati budući da se radi o posve različitim vrstama vrednosti. Međutim, Gudínov i Spikermanov odgovor ne rešava blizak problem koji smo ovde formulisali. Ukoliko pretpostavimo da postoji granična verovatnoća dovoljna za ispravnost opcije, upravo sa čisto epistemičke tačke gledišta prestaje da važi pravilo da je uvek bolje imati više glasača, jer nakon dostizanja potrebne verovatnoće epistemička vrednost dodatnog glasa postaje jednaka nuli. Čini nam se da, u tom slučaju, odgovor na primedbu da teorema porote ukazuje na to da treba značajno ograničiti biračko telo treba tražiti u neepistemičkim razlozima. Smatramo da je najbolji odgovor na Brenanovu primedbu taj da je široka participacija poželjna iz proceduralnih razloga, jer uprkos tome što dodatni glasači ne doprinose ispravnosti donete odluke, oni još uvek doprinose njenoj legitimnosti. Ovakvo rešenje bi, naravno, predstavljalo značajno odstupanje od pozicije epistemičkog instrumentalizma, posebno njegovih oblika koji podrazumevaju da je između ispravnosti i legitimnosti moguće povući znak jednakosti.

Poslednji odgovor, koji bi u većoj meri ostao na liniji epistemičkog instrumentalizma, bio bi prihvatanje zaključka da granična verovatnoća koja se može izjednačiti sa izvesnošću ne postoji i da, strogo govoreći, zbog toga nije moguće doneti ispravnu odluku – ali da, uprkos tome, treba težiti ka donošenju *što ispravnije* odluke. Ovo bi značilo da Kondorseova teorema porote još uvek ima značajnu ulogu, budući da pokazuje da su odluke većih grupa na boljem tragu da budu ispravne u odnosu na odluke manjih grupa. Međutim, takav odgovor samo prividno izbegava primedbe angerovskog tipa. Gledajte da, u slučaju odsustva ispravne opcije, najmanje neispravnu opciju treba tretirati kao ispravnu, zapravo nas vraća na početak rasprave i nameće pitanje: ukoliko je moguće stepenovati neispravnost, da li to znači da ispravnost ne podleže stepenovanju?

Da li je ispravnost apsolutan termin?

Ukoliko tvrdimo da je samo neispravnost ta koja dolazi u stepenovanom obliku, time zapravo ispravnost tretiramo kao apsolutan termin u angerovskom smislu. Ovo bi, kao što znamo, upućivalo na zaključak da kada god za neku opciju tvrdimo da je ispravna, time u strogom smislu tvrdimo netačnu stvar. Ako prihvatimo da je ispravnost apsolutna u angerovskom smislu, odnosno da je „ispravno“ samo ono od čega, po definiciji, ne može postojati ništa ispravnije, dolazimo do skeptičkog zaključka u pogledu pitanja da li se za neke političke odluke s pravom može tvrditi da su ispravne. Postoji, međutim, i nešto drugačija interpretacija apsolutnosti, odnosno relativnosti, termina koji dozvoljavaju stepenovanje. Prema manje zahtevnom shvatanju apsolutnosti, u apsolutne termine spadaju oni čijom se upotrebom implicira postojanje određenog standarda koji mora biti zadovoljen kako bi iskaz u kojem se termin javlja bio istinit. Relativni termini, s druge strane, predstavljaju one termine koji ne podrazumevaju standarde nezavisne od konteksta, zbog čega istinska vrednost iskaza u kojem se upotrebljavaju ti termini zavisi od konteksta u kojem su izrečeni.

Ovo je klasifikacija koju predlaže lingvista Kristofer Kenedi (Christopher Kennedy). Kada piše o terminima koji se mogu stepenovati,¹⁰² Kenedi preuzima Angerovu distinkciju između

¹⁰² Ovde bi trebalo istaći jednu terminološku napomenu. Kenedi ne piše o „terminima“ (*terms*) već o „pridevima“ (*adjectives*). Anger, s druge strane, karakter apsolutnosti pripisuje i onim izrazima koji, gramatički gledano, nisu pridevi (zbog toga su i „izvesnost“ i „izvesno“ apsolutni termini). Terminološka razlika potiče iz Angerovog razlikovanja bazičnih

apsolutnih i relativnih termina, a njegova glavna teza je da neodređenost nastaje isključivo upotrebom relativnih termina (Kennedy, 2007, str. 2–3). Kada izgovorimo rečenicu poput „Kafa u Beogradu je skupa“, prva uočljiva karakteristika ove i sličnih rečenica je da njihova istinosna vrednost varira u zavisnosti od konteksta u kojem su izgovorene. Ako govornik pravi poređenje sa cenama kafe u drugim gradovima u Srbiji („U Beogradu je čak i kafa skupa!“), ova rečenica bi se mogla smatrati istinitom. Ukoliko je, s druge strane, poredi sa cenom kafe u nekom evropskom gradu poznatom po visokim troškovima života – na primer, u Ženevi – rečenica bi bila neistinita (Kennedy, 2017, str. 2).¹⁰³ Druga karakteristika neodređenosti je upućivanje na postojanje graničnih slučajeva (Sorensen, 2023). Na primer, malo ko bi za šoljicu kafe u restoranu čija je cena 80 dinara rekao da je skupa, ali bi većina nazvala skupom kafu od 600 dinara. Ali, da li je kafa od 300 dinara skupa? Prema Kenediju, sve situacije u kojima se „Nisam siguran“ nameće kao prirodan odgovor predstavljaju granične slučajeve (Kennedy, 2017, str. 2).

Kako nastaje ova neodređenost? Kenedi primećuje da se začetak odgovora na ovo pitanje nalazi u Angerovoj distinkciji između apsolutnih i relativnih termina (Kennedy, 2017, str. 21). Ipak, treba primetiti da Kenedi, premda koristi sličnu metodologiju koja podrazumeva primenu određenih modifikatora na termine, ne usvaja identičnu podelu kao Anger. Naime, neki od termina koje Anger određuje kao relativne („krivo“, „hrapavo“ i, ključan za njegov kasniji argument, „neizvesno“) prema Kenedijevoj klasifikaciji takođe spadaju u apsolutne, i pokazuju više sličnosti sa drugim apsolutnim terminima, nego sa onima koji su relativni u jednom strožem smislu.¹⁰⁴ Da bismo razumeli zašto su angerovski relativni termini svrstani u apsolutne, pokazaćemo u čemu se, prema Kenediju, sastoji razlika između apsolutnih i relativnih termina.

Ono što je zajedničko apsolutnim i relativnim terminima je to da se i jedni i drugi mogu stepenovati.¹⁰⁵ Međutim, prema Kenediju, distinktivno obeležje apsolutnih termina je to što se njihovom upotrebom pretpostavlja postojanje određenih standarda. Postoje dve vrste standarda: minimalni i maksimalni (Kennedy, 2007, str. 21–22). Na osnovu tih standarda je moguće napraviti podelu na: 1) relativne termine, 2) apsolutne termine minimalnog standarda, 3) apsolutne termine maksimalnog standarda, i 4) (strogo) apsolutne termine.

Kenedi smatra da se svi ovi termini ponašaju poput funkcije koja za ulazne vrednosti ima objekat i neko svojstvo koje se može stepenovati. Izlazna vrednost funkcije, kod apsolutnih termina, je pozicija objekta na određenoj skali, pri čemu je unapred data početna, krajnja ili obe vrednosti na

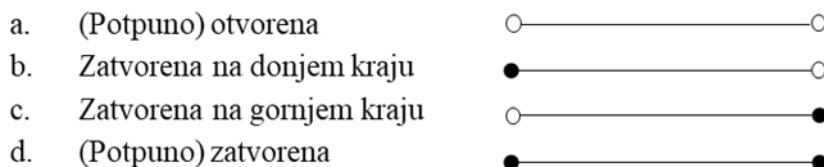
i izvedenih apsolutnih termina, gde ovi drugi (kao što je termin „znanje“) nasleđuju svoj apsolutni karakter od bazičnih termina, čak iako nemaju svoj pandan u pridevima. Ovde zadržavamo Angerovu terminologiju koju smo ranije uveli, zbog čega raspravljamo o apsolutnom statusu „ispravnosti“, iako se Kenedijevi argumenti, strogo govoreći, odnose na termine „ispravno“ i „neispravno“.

¹⁰³ Ovakva vrsta osetljivosti na kontekst nije karakteristična samo za iskaze koji uključuju neodređene termine, već za sve iskaze u kojima se javljaju indeksikali. Zapravo, neki autori termine koji se mogu stepenovati i tretiraju kao svojevrsni vid indeksikala (Braun, 2017, §2.1).

¹⁰⁴ Ono gde se Angerova analiza preklapa sa Kenedijevom je uočavanje određenih skupova parova antonima koji se ponašaju na sličan način. Zbog toga treba naglasiti da Anger pravi podelu na četiri grupe antonimnih parova: 1) parovi gde je prvi termin relativan, a drugi apsolutan („vlažno“/„suvo“, „hrapavo“/„glatko“); 2) parovi gde su oba termina apsolutna: („prazno“/„puno“, „otvoreno“/„zatvoreno“); 3) parovi gde su oba termina relativna: („bogato“/„siromašno“, „dobro“/„loše“); kao i 4) parovi gde nijedan termin nije ni apsolutan ni relativan („oženjen“/„neoženjen“, „istinito“/„lažno“) (Unger, 1971, str. 207). Prva grupa je, videli smo, ključna za Angerovu analizu, a termini „neispravno“ i „ispravno“ bi takođe pripadali ovoj grupi. U Kenedijevoj klasifikaciji, termini iz Angerove četvrte grupe ne igraju ulogu, budući da se ne mogu stepenovati. Oni su, kao što je Anger primetio, apsolutni u jednom drugačijem smislu, ali jezička analiza kojoj Anger podvrgava ostale termine na njih nije primenjiva (Unger, 1971, str. 203). Termini iz Angerove treće grupe su, zapravo, jedini koje Kenedi naziva relativnim. Termini i iz prve i iz druge Angerove grupe su za Kenedija apsolutni, iako među njima ima izvesnih razlika. Kasnija literatura o problemu neodređenosti iz lingvističke perspektive (Grinsell, 2019; van Rooij, 2011) usvaja Kenedijevu terminologiju i podelu.

¹⁰⁵ Kao dokaz da se radi o terminima koji se mogu stepenovati, Kenedi ističe prihvatljivost rečenica poput „Sto je vlažniji od poda“ ili „Pod je suvlji od stola“; nasuprot tome, komparacija termina koji se ne mogu stepenovati za posledicu ima neobična poređenja, poput: „Sto je drveniji od poda“ (Kennedy, 2007, str. 22). Kenedi se, dakle, oslanja na test prihvatljivosti rečenice izrečene u svakodnevnom kontekstu. Angerova analiza počivala je na stavu da se rečenicama oblika „A je suvlje od B“ izriču, u strogom smislu, netačne tvrdnje. Kenedijeva se, pak, ograničava na stav da su takve rečenice prihvatljive u svakodnevnom kontekstu. Isto važi i za rečenice oblika „Opcija A je ispravnija od opcije B“.

toj skali. Nasuprot tome, relativni termini kao izlaznu vrednost funkcije daju samo relativni položaj na skali, ali ne govore ništa o skali kao takvoj – odnosno, preciznije određenje postaje moguće samo u komparaciji sa drugim objektima. Dakle, osnovna razlika između apsolutnih i relativnih termina je u tome što relativni termini, kada se dovedu u vezu sa nekim objektom (kao u primeru sa skupom kafom), rezultuju neodređenošću položaja tog objekta na datoj skali. Na osnovu ove podele, dolazimo do sledeće sheme mogućih skala (Kennedy, 2007, str. 33) (Slika 14):

Slika 14. Skale termina koji se mogu stepenovati.

Prvoj grupi termina, čija je skala je otvorena na oba kraja, pripadaju termini kao što su „visoko“/„nisko“, „skupo“/„jeftino“, ili „bogato“/„siromašno“. Drugoj grupi, čija je skala zatvorena na donjem kraju, pripadaju termini kao što su „krivo“, „hrapavo“, „vlažno“, „neizvesno“..., dok trećoj grupi pripadaju njihovi antonimi: „pravo“, „glatko“, „suvo“, „izvesno“... Četvrtoj grupi pripadaju parovi termina poput „prazno“/„puno“ ili „otvoreno“/„zatvoreno“ (Kennedy, 2007, str. 34). Prema Kenediju, samo se termini iz prve grupe mogu smatrati relativnim. Kao što smo naglasili, centralni zaključci koje on izvodi je da su samo ovi termini 1) osetljivi na kontekst i 2) zaslužni za javljanje neodređenosti u rečenicama u kojima se upotrebljavaju.

Pitanje da li „ispravnost“ implicira apsolutnost sada možemo postaviti u nešto drugačijem obliku: da li termin „ispravno“, zajedno sa terminom „neispravno“, pripada grupi termina čija je skala otvorena na oba kraja što bi (u Kenedijevoj terminologiji) značilo da je relativan, ili pripada grupi termina čija je skala zatvorena na gornjem kraju, odnosno apsolutnim terminima?¹⁰⁶ Jedan od načina da se utvrdi pripadnost određenog termina datoj skali je da se taj termin modifikuje odgovarajućim modifikatorom koji ukazuje na otvorenost ili zatvorenost skale, a potom ispita prihvatljivost složenog izraza koji nastaje na taj način. Za Kenedija modifikatori „delimično“ (*slightly*) i „sasvim“ (*perfectly*) ukazuju na otvorenost ili zatvorenost skale nekom od krajeva. Tako relativni termini, poput „visoko“, „nisko“, „skupo“ ili „jeftino“ ne dozvoljavaju modifikaciju nijednim od ovih modifikatora, što ukazuje na potpuno otvorenost skale, dok termini poput „kriv“ ili „prav“, dozvoljavaju modifikaciju samo prvim, odnosno drugim, što ukazuje na zatvorenost skale na samo jednom kraju (Kennedy, 2007, str. 34). Ipak, treba primetiti da takva vrsta testa ne može dati konkluzivne rezultate. Postoje mnogi termini kod kojih komparacija ili upotreba određenih modifikatora ne daje jednoznačan odgovor.¹⁰⁷ Ni uvećavajući modifikatori poput „veoma“, koje Anger predlaže kao jedan od testova, ne mogu biti jasan pokazatelj apsolutnog karaktera nekog termina iz jednostavnog razloga što neki termini koji dozvoljavaju stepenovanje mogu imati više različitih značenja.¹⁰⁸ Iz tog razloga, rečenica

¹⁰⁶ Ostavićemo po strani pitanje apsolutnog karaktera *neispravnosti*, iako nam se čini da Estlundova pozicija, koja postavlja negativan standard ispravnosti, tretira „neispravnost“ kao apsolutni termin minimalnog standarda, što znači da u teoriji skalu možemo interpretirati i kao otvorenu samo na onom kraju na kojem se nalazi „ispravnost“.

¹⁰⁷ Osim toga, (ne)prihvatljivost složenih izraza zavisi i od prirodnog jezika koji upotrebljavamo. U srpskom jeziku, na primer, isti testovi koji počivaju na jezičkim intuicijama mogu davati različite rezultate u pogledu termina koji dozvoljavaju stepenovanje u poređenju sa engleskim jezikom (Mitić, 2014).

¹⁰⁸ Kenedi, zajedno sa Luiz Mekneli (Louise McNally), nudi indikativnu analizu modifikatora „veoma“ koja ukazuje na takve razlike. Kada se ovaj modifikator primeni na neki termin, ponekad su moguće dve sasvim različite interpretacije novonastale rečenice. Fokusirajući se na termin „suv“ (koji je, podsetimo se, u angerovskoj terminologiji određen kao apsolutan), Kenedi i Meknelijeva uočavaju da ovaj termin može podrazumevati, s jedne strane, nekakvo permanentno svojstvo – kao što je vlažnost vazduha – dok, s druge strane, mogu označavati neko privremeno stanje, kao što je prisustvo ili odsustvo tečnosti na nekoj čvrstoj površini (Kennedy & McNally, 2005, str. 370–371). Upotreba uvećavajućih modifikatora može dati različite rezultate u zavisnosti od objekta kojem se pripisuje svojstvo suvoće. Pogledajmo dve rečenice koje ilustruju ove različite interpretacije:

„Opcija A je veoma ispravna“ može imati dve različite interpretacije. Prema prvoj, ovom rečenicom se tvrdi više nego rečenicom „Opcija A je ispravna“, jer se ispravnost shvata kao svojstvo koje može biti prisutno u većoj ili manjoj meri. Prema drugoj interpretaciji, takva tvrdnja implicira da je opcija A neispravna (na sličan način na koji bi rečenica „ovaj odgovor na pitanje je veoma ispravan“ implicirala da je odgovor nešto manje nego naprosto „ispravan“), jer ispravnost predstavlja svojstvo koje može biti ili prisutno ili odsutno.

U narednom odeljku, branićemo tvrdnju da se „ispravnost“ u kontekstu demokratskog odlučivanja, može shvatiti na dva različita načina, ali da su ovi načini sadržani u *samim procedurama odlučivanja*.¹⁰⁹ Kada su u pitanju procedure glasanja, tvrdićemo da Kondorseov metod glasanja (kao i neke druge procedure) sadrži implicitnu pretpostavku o prirodi ispravnosti prema kojoj je skala *otvorena*, a ta pretpostavka otvara put za problem distingviranja. Pokazaćemo da je ova pretpostavka problematična jer se njome ispravnost shvata kao *multidimenzionalni* termin, što za posledicu ima kršenje aksioma racionalnosti. Nasuprot tome, postoje procedure glasanja koje implicitno pretpostavljaju da je skala ispravnosti *zatvorena*. Objasnimo zbog čega rešenje problema distingviranja leži u prihvatanju procedure koja na jasan način pretpostavlja prirodu skale prema kojoj ispravnost ima apsolutni karakter – što znači da je samom upotrebom procedure prihvaćeno postojanje standarda ispravnosti koji pojedinačna opcija zadovoljava ili ne – ali koja podrazumeva da se ispravne opcije mogu dodatno razlikovati u pogledu stepena ispravnosti.

3.2. „Ispravnost“ kao multidimenzionalan termin

Pored svoje osetljivosti na kontekst i upućivanja na postojanje graničnih slučajeva, neodređeni termini dovode do pojave *paradoksa gomile*¹¹⁰ (Kennedy, 2007, str. 1). Ovaj paradoks možemo ilustrovati sledećim argumentom:

- P1. Šolja kafe čija je cena osamdeset dinara nije skupa.
- P2. Šolja kafe koja košta jedan dinar više od kafe koja nije skupa, takođe nije skupa.
- Z. Prema tome, šolja kafe koja košta milion dinara nije skupa.

Uprkos tome što obe premise mogu biti prihvatljive, one matematičkom indukcijom vode ka zaključku koji bi malo ko prihvatio kao istinit. Videćemo da je većina odgovora na paradoks gomile, ukoliko nismo spremni da prihvatimo da je zaključak ovakvog argumenta validan, usmerena na kritiku druge premise (Hyde & Raffman, 2018, §3.). Iako postoje različite formulacije paradoksa gomile, ovde se fokusiramo na one oblike paradoksa u kojima je u argumentu upotrebljen neki od neodređenih termina koji dozvoljavaju stepenovanje. Kenedijeva analiza pokazuje da su za pojavu paradoksa zaslužni isključivo relativni termini (Kennedy, 2007, str. 21). Ukoliko se paradoks gomile formuliše tako da u argumentu figurira neki od apsolutnih termina, druga premisa će biti očigledno

-
- 1) Ovaj kraj zemlje je veoma suv.
 - 2) Ovaj deo radne površine je veoma suv.

U prvoj rečenici, modifikator „veoma“ se zapravo ponaša na isti način kao i kada modifikuje termine koji su, za Angera, relativni; odnosno, njome se tvrdi nešto više nego rečenicom „Ovaj kraj zemlje je suv“. Druga rečenica je, međutim, ona kojom se uvođenjem uvećavajućeg modifikatora tvrdi manje, odnosno, tvrdi se da se radna površina samo približava tome da bude suva, iako je zapravo vlažna.

¹⁰⁹ Podsetićemo da smo sličan uvid imali kada smo govorili o problemima koje razmatra Plinije. On uočava da se krivica može posmatrati u stepenovanom obliku, ali da je izražavanje krivice, odnosno nevinosti, u apsolutnim terminima posledica unapred dogovorene procedure. Dok moderna sudska procedura pretpostavlja liniju razdvajanja između ispravnih i neispravnih opcija tako da svi stepeni krivice potpadaju pod istu opciju, Plinije primećuje da su moguće procedure koje pretpostavljaju postojanje gradacije krivice, dok istovremeno postavljaju pitanje da li je optuženik krivi ili nije.

¹¹⁰ Paradoks gomile se pripisuje antičkom filozofu Ebulidu iz Mileta. Paradoks nosi ime po čuvenoj zagonetki koju Ebulid postavlja. Ukoliko znamo da jedno zrno žita ne čini gomilu, a takođe znamo i da jedno dodatno zrno žita neće ne-gomilu pretvoriti u gomilu, postavlja se pitanje: koliki broj zrna čini gomilu? (Hyde & Raffman, 2018, §1.).

lažna.¹¹¹ Međutim, ukoliko se u argumentu javlja relativni termin, kao što je u navedenom primeru slučaj sa terminom „skupo“, drugu premisu je teže kritikovati.

Ukoliko „ispravnost“ interpretiramo kao relativan termin, moguće je formulisati argument koji ima formu paradoksa gomile. Ako za prvu premisu uzmemo ispravnost neke opcije, a za drugu premisu tvrdnju da je opcija koja je *za nijansu* manje ispravna od ispravne opcije i sama ispravna, došli bismo do zaključka da je *bilo koja* opcija ispravna.¹¹² Uočavamo da problem distingviranja zapravo nije ništa drugo do oblik paradoksa gomile: nedostatak precizne linije razdvajanja ispravnih od neispravnih opcija čini drugu premisu ovog argumenta.

Najpoznatiji odgovori na paradoks gomile, koji se fokusiraju na problematičnost druge premise, dolaze sa stanovišta epistemicizma i kontekstualizma. Prema epistemicizmu, druga premisa nije istinita zato što postoji precizna linija razdvajanja (kako između jeftine i skupe kafe, tako i između ispravne i neispravne opcije), ali mi jednostavno *ne znamo* gde se ona nalazi (Hyde & Raffman, 2018, §3.2; Williamson, 1997, str. 271). Prema kontekstualističkom gledištu, možemo smatrati da je svaka moguća instanca druge premise istinita, ali u različitim kontekstima (Kamp, 1981, str. 242–244). Zbog toga je sama premisa, formulisana na uobičajen način, lažna, budući da različite istinosne uslove, koji vladaju u različitim kontekstima, tretira kao da vladaju istovremeno (Hyde & Raffman, 2018, §3.3.4).

Većina takvih odgovora je, međutim, usmerena na uobičajenu formulaciju paradoksa. Ipak, kako primećuje Timoti Grinsel (Timothy W. Grinsell), postoje dve vrste neodređenih termina koje dovode do paradoksa gomile na posve različite načine. Terminima kao što su „visok“, „dugačak“ ili „bogat“ (ako pod bogatstvom podrazumevamo samo materijalno bogatstvo) zajedničko je to da objekte na koje se odnose uvek pozicioniraju *na jednoj skali*. Iako su ovi termini neodređeni, kada je u pitanju paradoks gomile, uočljivo je da druga premisa, koja sadrži neki od ovih termina, sadrži kršenje aksioma tranzitivnosti. Da je ovaj aksiom povezan sa paradoksom gomile, nagovestili smo već u prvom poglavlju. Primerom sa nizom šoljica kafe koje se razlikuju za po jedno zrno šećera, pokazali smo da ovaj aksiom može biti prekršen u svakodnevnom životu. Obična osoba ne bi mogla da napravi razliku između dve susedne šoljice, zbog čega bi između njih morala da bude indiferentna, ali bi u tom slučaju aksiom tranzitivnosti nalagao indiferentnost između prve i poslednje šoljice, što ne bi važno u praksi. Takođe smo tvrdili i da bi idealno zamišljeni donosilac odluka mogao da napravi razliku između dve susedne šoljice kafe. Epistemicistički odgovor na paradoks gomile je sličan ovom stavu, jer se njime tvrdi da, uprkos tome što pojedinac ne bi mogao da utvrdi koja količina zrna šećera predstavlja tačnu granicu između slatke i ne-slatke kafe, takva granica u principu postoji, čak i ako nije saznatljiva.

Postoji, međutim, i druga vrsta neodređenih termina, u koje spadaju termini kao što su „zdrav“, „srećan“ ili „pametan“, čijom se upotrebom vrši pozicioniranje objekta na više skala

¹¹¹ Radi ilustriranja ove razlike između apsolutnih i relativnih termina, pogledajmo sledeći argument (Kennedy, 2007, str. 30):

P1. Bioskop u kojem su sva sedišta zauzeta je pun.

P2. Bioskop u kojem je zauzeto jedno sedište manje u odnosu na pun bioskop je pun.

Z. Dakle, bioskop u kojem je zauzeta polovina sedišta (ili trećina, ili nijedno...) je pun.

Termin „pun“, kao apsolutan termin ne dovodi do paradoksalnog zaključka iz prostog razloga što je druga premisa neprihvatljiva (Kennedy, 2007, str. 30). Iako bioskop u kojem su zauzeta sva sedišta osim jednog možemo nazvati „punim“ u istom smislu u kojem bioskop koji je posetilo svega petoro gledalaca možemo nazvati „praznim“, jasno je da se ovde ne radi o neodređenosti, već o namernoj nepreciznosti. U uslovima u kojima su standardi preciznosti povišeni – na primer, policija koja traga za beguncem kinooperateru postavlja pitanje „Da li je bioskop prazan?“ – termine „pun“ ili „prazan“ ne bismo upotrebljavali u kolokvijalnom smislu (Kennedy, 2007, str. 24). Nasuprot ovome, sličan argument u kojem se javlja relativan termin izgledao bi ovako (Kennedy, 2007, str. 29):

P1. Bioskop koji ima hiljadu sedišta je veliki.

P2. Bioskop koji ima jedno sedište manje od velikog bioskopa je veliki.

Z. Dakle, bioskop koji ima deset sedišta je veliki.

U ovom primeru, drugu premisu ne možemo nazvati očigledno lažnom, jer ne postoji očigledan broj sedišta koji razdvaja veliki bioskop od malog. Uviđamo, dakle, da je upotreba relativnih termina uzročnik paradoksa.

¹¹² Na sličan način, polazeći od relativnosti termina neispravnosti, možemo doći do identičnog zaključka prema kojem je svaka opcija neispravna.

istovremeno. Takve termine nazivamo *multidimenzionalnim* terminima, a oni do paradoksa gomile dovode na drugačiji način (Grinsell, 2019, str. 137). Grinsel ovo ilustruje sledećim primerom paradoksa gomile (Grinsell, 2019, str. 136):

P1. Grad koji ima jednog stanovnika je mali grad.

P2. Grad koji ima jednog stanovnika više od malog grada je mali grad.

Z. Prema tome, grad koji ima osam miliona stanovnika je mali grad.

Dodatni razlog zbog kojeg se javlja paradoksalni zaključak leži u činjenici da je termin „mali“ multidimenzionalan, što znači da male promene duž jedne dimenzije ne moraju nužno podrazumevati promene u značenju termina „mali“ (Grinsell, 2019, str. 137). Pitanje da li je neki grad mali se može odnositi na broj stanovnika koji u njemu žive, geografski prostor koji grad zauzima, pa čak i na norme ponašanja koje su u njemu dominantne („malograđanstvo“). Ukoliko zamislimo dva grada, koja su jednaka u pogledu svoje teritorije, pri čemu jedan od njih ima jednog stanovnika više od drugog – rečenica „Grad koji ima jednog stanovnika više od malog grada je mali grad“ može biti sasvim istinita, ako se pod „malim“ gradom računa samo prostor koji grad zauzima. Epistemicistička kritika druge premise u tom slučaju ne bi bila adekvatna, jer ta premisa ne bi bila lažna na isti način kao prilikom upotrebe jednodimenzionalnih termina.

Usvojićemo gledište da „ispravnost“, u kontekstu političkog odlučivanja, takođe predstavlja multidimenzionalni termin. Ovo smatramo nekontroverznom tvrdnjom, iako je možemo dodatno obrazložiti. Jedan razlog iz kojeg „ispravnost“ možemo svrstati u istu grupu sa drugim multidimenzionalnim terminima tiče se prihvatljivosti rečenica oblika „ x je P u svakom smislu“, u kojoj x predstavlja objekat, a P neodređeni termin. Dok je rečenica „Osoba A je zdrava u svakom smislu“ (ili „srećna“, ili „pametna“) prihvatljiva, rečenica „Osoba A je visoka u svakom smislu“ to svakako nije. Grinsel nudi takve i slične primere kojima se izrazima poput „u svakom smislu“ ili „u nekom smislu“ može testirati dimenzionalnost termina (Grinsell, 2019, str. 143). Budući da se rečenice kao što je „Opcija A je ispravna u svakom smislu“ ne čine problematičnim, možemo reći da „ispravnost“ prolazi test multidimenzionalnosti. Dodatni razlog zbog kojeg „ispravnost“, kada govorimo o političkim odlukama, treba posmatrati kao multidimenzionalan termin, tiče se same prirode političkog znanja koja upućuje na postojanje mnoštva nesamerljivih dimenzija sa kojih treba posmatrati ispravnost pojedinačne odluke. Džulijan Rajs (Julian Reiss) ističe da se političko znanje nalazi u kontrastu sa tehničkim znanjem, jer u tehničkim pitanjima obično postoji jasna hijerarhija ciljeva oko koje se slažu i eksperti i laici. Čak i onda kada postoji sukob među ciljevima, neki od ciljeva imaju leksički prioritet nad drugima. Takva vrsta prioriteta, međutim, ne postoji kada je u pitanju političko odlučivanje. Suočeni sa različitim političkim ciljevima, ni eksperti ni laici neće biti saglasni oko hijerarhije između ciljeva koji se tiču slobode, jednakosti, bezbednosti ili ekonomskog napretka (Reiss, 2019, str. 3). Nesamerljivost ovih ciljeva je ono što ispravnost političke opcije čini multidimenzionalnom.¹¹³

Problem ispravnosti i drugih multidimenzionalnih termina leži u činjenici da jedan te isti objekat na različitim dimenzijama može biti pozicioniran na radikalno drugačijim pozicijama – na nekima izuzetno visoko, a na nekima izuzetno nisko. Kada postoji više objekata između kojih treba vršiti komparaciju, kao i više dimenzija, može doći do drugačijeg vida narušavanja aksioma tranzitivnosti. Naime, može doći do *Kondorseovog paradoksa*. Grinsel ističe da su pitanja neodređenosti zapravo problem teorije odlučivanja, jer neodređenost nije ništa drugo do „semantička neodlučnost“ (*semantic indecision*) (Grinsell, 2019, str. 137).¹¹⁴ Zbog toga paradoks gomile i

¹¹³ Estlundovo razlikovanje prirodnih zala ovde možemo interpretirati i kao dokaz u prilog multidimenzionalnosti termina „neispravnosti“.

¹¹⁴ Definiciju neodređenosti kao semantičke neodlučnosti Grinsel preuzima od Dejvida Luisa (Lewis, 1986, str. 212). Luis postavlja pitanje zbog čega je nemoguće odrediti gde počinje „autbek“ (*outback*), što je naziv za prostrane, slabo naseljene delove Australije, koji čine najveći deo kontinenta. Razlog zbog kojeg se ne može odrediti gde počinje autbek nije u tome što postoji jedna stvar neodređenih granica, već u tome što postoji mnoštvo njih, od kojih svaka ima različite granice, ali „niko nije bio dovoljno budalast da pokuša da silom nametne izbor jedne od njih kao zvaničnog određenja za reč 'autbek'“

Kondorseov paradoks treba posmatrati kao dve strane istog novčića: „oba paradoksa nastaju iz problema odlučivanja koji su inherentni pokušajima agregacije mnoštva sudova koji su raspoređeni u različitim dimenzijama“ (Grinsell, 2019, str. 135).

Kao primer toga kako nastaje paradoks možemo koristiti različite dimenzije zdravlja. Jasno je da zdravlje obuhvata mnoštvo različitih dimenzija, ali je dovoljno da u razmatranje uzmemo tri, kao što su krvni pritisak, holesterol i puls. Pretpostavimo da postoje tri osobe, pri čemu osoba A ima dobar krvni pritisak, manje dobar holesterol i loš puls, osoba B ima dobar holesterol, manje dobar puls i loš krvni pritisak, a osoba C dobar puls, manje dobar krvni pritisak i loš holesterol. Pitanje koja od ovih osoba je zdrava, zavisiće od toga koju dimenziju uzimamo u obzir. U pogledu krvnog pritiska, važiće $A > C$ i $C > B$, u pogledu holesterola $B > A$ i $A > C$, a u pogledu pulsa $C > B$ i $B > A$. Na pitanje koja osoba je zdrava, uzevši u obzir sve dimenzije, odgovor bi morao da odražava cikličan poredak (Grinsell, 2019, str. 145). Budući da promene duž jedne dimenzije ne podrazumevaju promene duž ostalih dimenzija, rečenice oblika „Osoba čiji je puls za jedan otkucaj brži od pulsa zdrave osobe je zdrava“ nisu niti očigledno lažne, niti impliciraju neznanje, a ne moraju biti ni osetljive na kontekst na način na koji su to rečenice koje u sebi sadrže jednodimenzionalne termine.

Kao što vidimo, upotreba multidimenzionalnih relativnih termina sa sobom nosi opasnost od kršenja nekih uslova racionalnosti. Ovo nije slučaj sa jednodimenzionalnim terminima. Ako je P svojstvo na koje se odnosi neodređeni jednodimenzionalni termin, uobičajeno gledište je da upotreba tog termina dovodi do pozicioniranja objekata na skali tako da među njima postoji *slaba relacija* u pogledu svojstva P (van Rooij, 2011, str. 140). Slaba relacija je, međutim, ono što dovodi do paradoksa gomile. Ukoliko prihvatimo da je svaka naredna šoljica kafe „slatka barem koliko i prethodna“, doći ćemo do zaključka da je poslednja šoljica „slatka barem koliko i prva“. Ukoliko, naprotiv, tvrdimo da među objektima postoji *strog* ordinalni poredak, to bi značilo da između dve susedne šoljice ne možemo biti indiferentni. Ovo bi bilo epistemicističko gledište. Prema kontekstualističkom gledištu, kakvo daje Robert van Roj (Robert van Rooij), neophodno je da odnos među objektima bude relacija stroža od slabe, a ipak ne sasvim slaba (van Rooij, 2011, str. 147). Ipak, i jedno i drugo tumačenje bi trebalo da podrazumeva ispunjenost uslova kao što je nezavisnost od irelevantnih alternativa. Kako van Roj primećuje, da li će neki objekat posedovati svojstvo na koje referira neki od neodređenih termina, zavisiće od klase poređenja koja je određena kontekstom. Međutim, ukoliko za neki objekat x procenimo da poseduje svojstvo P unutar skupa $\{x, y\}$ dok ga objekat y ne poseduje, ne možemo proceniti da ga objekat y poseduje, a objekat x ne, u situaciji kada je klasa poređenja $\{x, y, z\}$ (van Rooij, 2011, str. 135; cf. Sen, 1993, str. 501). Sa jednodimenzionalnim terminima, kao što je „visok“, ovaj uslov će uvek biti zadovoljen

Problem sa multidimenzionalnim terminima je u tome što će i same dimenzije koje uzimamo u obzir kada nešto procenjujemo kao P zavisiti od konteksta. U određenim kontekstima i manje kompleksni termini kao što je „neravno“ mogu da se ponašaju kao multidimenzionalni. Van Roj daje primer sa različitim načinima na koje možemo posmatrati isti objekat: dok planiramo putovanje, skloni smo ka tome da put kojim ćemo se voziti posmatramo kao liniju; dok vozimo, posmatramo ga kao površinu; ali kada naletimo na rupu ili izbočinu na putu, tada počinjemo da ga posmatramo kao zapreminu (van Rooij, 2011, str. 158). Zamislimo, stoga, da postoje dva puta kojima možemo ići na putovanje. Put A ide preko brdovitih predela, sa mnogo uzvišenja i dolina. Put B je u ravnici, ali je u lošem stanju, sa puno rupa i izbočina. Pretpostavimo da smo ranije imali prilike da se vozimo i jednim i drugim putem. U skladu sa van Rojevom sugestijom, dok se vozimo putem, posmatramo ga prevashodno kao površinu. U tom smislu, brdovit put predstavlja veliko odstupanje od ravnog, zbog čega bi bilo sasvim prihvatljivo da zaključimo da je „u poređenju sa putem A, put B neravan put“. Međutim, zamislimo da nam je neko skrenuo pažnju na postojanje puta C, koji je, osim što prolazi kroz ravnicu, takođe i u dobrom stanju. U tom slučaju, možda se odvija nešto poput sledećeg

(Lewis, 1986, str. 212). Upotreba neodređenih termina, kao što je autbek, zbog toga može da se razume kao postupak izbora – izbora između različitih, međusobno nepomirljivih određenja istog termina – što ponekad sam izbor čini nemogućim (Grinsell, 2019, str. 135–136).

razgovora, koji bi bio lingvistički pandan kršenju uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa (cf. Grinsell, 2019, str. 144):

Govornik 1: „U poređenju sa putem A, put B je neravan put“

Govornik 2: „Ali, pogledaj put C“

Govornik 1: „Onda, u poređenju sa putem A, put B nije neravan put“

Ukoliko „ispravnost“ shvatimo kao relativan termin, usled multidimenzionalnosti tog termina treba očekivati da njegova upotreba dovodi do sličnih kršenja uslova racionalnosti na meta-nivou. Zapravo, kako pokazuje Grinsell, svaki od erouovskih uslova ima svoj lingvistički pandan (Grinsell, 2019, str. 144–145). Upotreba multidimenzionalnih termina može dovesti do kršenja nekog od tih uslova; a ukoliko su svi ti uslovi zadovoljeni, postoji mogućnost da je prekršen uslov tranzitivnosti.¹¹⁵ U tom slučaju, problem distingviranja nema adekvatno rešenje. Ukoliko je „ispravnost“, pak, apsolutan termin, takve anomalije nisu moguće, jer se samom upotrebom apsolutnih termina implicira postojanje određenih standarda koje objekti zadovoljavaju onda kada im se pripisuje svojstvo koje je određeno tim terminom.

Nagovestili smo da su različiti načini na koje se termin „ispravnost“ shvata zapravo sadržani u samim procedurama glasanja. Kako bismo objasnili šta pod time mislimo, poslužićemo se argumentom po analogiji. Kristofer Kenedi opisuje eksperiment koji je za cilj imao da ispita razlike između relativnih i apsolutnih termina u pogledu njihove osetljivosti na kontekst. U eksperimentu, ispitanicima su na raspolaganje stavljani različiti objekti, a potom postavljani zahtevi kojima se od njih tražilo da izaberu objekat (ili objekte) za koji smatraju da ispunjava dati zahtev. (Kennedy, 2007, str. 28). U jednom od krugova eksperimenta, ispitanicima je naizmenično nuđeno da biraju između dva štapa različitih dužina; na primer, u pitanju su mogli biti štapovi dužine 30 cm i 40 cm. Na zahtev koji je glasio „Dodajte dugačak štap“, ispitanici bi dodavali štap od 40 cm. Kada bi u promenjenom okruženju štap od 40 cm bio stavljen nasuprot štapa od 50 cm, ispitanici bi na isti zahtev dodavali štap od 50 cm. Ono što je ovde važno naglasiti je da je zahtev glasio „Dodajte *dugačak*“ a ne „Dodajte *duži* štap“. Ovo pokazuje da jedan isti štap, u dve različite situacije, može biti procenjen nekada kao dugačak, a nekada kao kratak, što je posledica osetljivosti relativnih termina na kontekst (Kennedy, 2007, str. 29). Nasuprot tome, u fazi eksperimenta u kojoj se ispitivala upotreba apsolutnih termina, pred ispitanike su stavljani diskovi od kojih su neki u sebi imali šupljine. Suočeni sa jednim diskom koji je imao šupljinu, i drugim koji je nije imao, na zahtev „Dodajte šupalj disk“ ispitanici bi dodavali onaj sa šupljinom. Međutim, kada su pred njih stavljena dva diska, od kojih jedan ima jednu, a drugi više šupljina, na isti zahtev bi ispitanici dodavali oba diska (Kennedy, 2007, str. 29). Možemo pretpostaviti i da bi na zahtev „Dodajte *šupljiji* disk“ ispitanici dodavali samo onaj koji ima više šupljina. Eksperiment je pokazao da u svakodnevnoj upotrebi postoji jasna razlika između apsolutnih termina, čijom se upotrebom implicira postojanje određenog standarda koji mora biti zadovoljen kako bi se objektu pripisalo određeno svojstvo, i relativnih termina koji svojstvo pripisuju u zavisnosti od konteksta, odnosno skupa ostalih objekata sa kojima se dati objekat poredi. Da li će neki objekat biti procenjen kao „dugačak“, zavisiće od drugih objekata sa kojim se upoređuje, ali to da li će biti procenjen kao „šupalj“, zavisiće samo od toga da li objekat u sebi poseduje šupljinu. Međutim, da li je nešto „duže“ ili „šupljije“, zavisiće isključivo od klase poređenja, zbog čega se pri zahtevima koji podrazumevaju komparaciju apsolutni i relativni termini ponašaju na isti način.

Kada tvrdimo da različite procedure glasanja podrazumevaju drugačija značenja ispravnosti, time zapravo tvrdimo da različite procedure, iako se pred glasačima nalazi isti skup opcija, glasačima postavljaju različite zahteve, baš kao i u navedenom eksperimentu. Epistemička demokratija glasanje posmatra kao izražavanje stavova u pogledu ispravnosti raspoloživih opcija. Međutim, u prethodnom poglavlju smo tvrdili da je ovo gledište neraskidivo povezano sa pitanjem postojanja različitih

¹¹⁵ Valjalo bi se podsetiti da je jedno od Kondorseovih objašnjenja nastanka paradoksa glasanja bilo upravo postojanje različitih i međusobno konkurentnih kriterijuma na osnovu kojih se procenjuje ispravnost svake od opcija (Condorcet, 1785/2001, str. 220).

procedura glasanja. Sada smo u prilici da tu vezu obrazložimo. Neke procedure glasanja glasačima postavljaju zahtev: „Izaberite ispravnu opciju“; ali neke postavljaju sasvim drugi zahtev: „Izaberite (naj)ispravniju opciju“. Procedura najvećeg broja glasova, kojom se od glasača zahteva da se odluče za jednu opciju, shvaćena kao pokazatelj ispravnosti opcije, odgovarala bi zahtevu da se unutar skupa ponuđenih opcija proceni koja je od njih najispravnija. Međutim, promenom ovog skupa odstranjivanjem opcije koju je većina glasača odredila kao najispravniju, na isti zahtev bi neka od preostalih opcija bila procenjena kao najispravnija, a ovaj postupak bi bilo moguće ponoviti sve dok ne preostanu samo dve opcije. Na taj način, bilo bi moguće utvrditi poredak svih opcija u pogledu njihove ispravnosti.

Kondorseov metod glasanja, pak, od glasača zahteva da sve raspoložive opcije rangiraju po svojoj ispravnosti. Rezultat takvog glasanja bi bila rang-lista opcija poređanih po svojoj ispravnosti, koja bi bila formirana već nakon jednog kruga glasanja, a odstranjivanje bilo koje od opcija ne bi promenilo poredak preostalih opcija. Međutim, nijedna od ove dve procedure ne postavlja pred glasače zahtev „Izaberite ispravnu opciju“. Budući da se u samom zahtevu ne nalazi implicitna pretpostavka postojanja praga ispravnosti, ove procedure ispravnost tretiraju kao relativan termin. Ovo, zauzvrat, dovodi do problema distingviranja koji je, kao što smo pokazali, posledica osetljivosti relativnih termina na kontekst. Nasuprot takvom tretmanu, procedura glasanja odobravanjem postavlja upravo zahtev „Izaberite ispravnu opciju“. Takva procedura ispravnost tretira kao apsolutan termin, a rezultate glasanja sprovedene takvom procedurom treba tumačiti kao stav većine u pogledu toga koje su od ponuđenih opcija ispravne. Ova procedura, međutim, ne otkriva međusobni odnos različitih opcija u pogledu njihove ispravnosti, već samo to koje od njih prelaze prag ispravnosti, a koje ne.¹¹⁶

Upotrebom procedura koje traže da se izabere *ispravnija* opcija, suočavamo se sa problemom distingviranja, odnosno nemogućnošću povlačenja razlike između ispravnih i neispravnih opcija. Upotrebom procedure glasanja odobravanjem, koja od glasača zahteva da izaberu *ispravnu* opciju, ne zapadamo problem distingviranja, ali se suočavamo sa problemom drugačije vrste. Može se dogoditi da više od jedne opcije prelaze prag ispravnosti, ali da nemamo načina da između njih povučemo dodatne razlike, što je zapravo oblik problema agende. Rešenje oba navedena problema treba tražiti u proceduri koja *postavlja oba pitanja istovremeno*. U sledećem poglavlju ćemo pokazati da je takva procedura moguća.

Zaključak

U prethodnom poglavlju, ponudili smo rešenje Kondorseovog paradoksa koje bi se oslanjalo na Kondorseovu teoremu porote. Ovo rešenje, tvrdili smo, podrazumeva da glasanje rezultuje listom opcija poređanih po svojoj ispravnosti, ali bez informacije o tome gde se nalazi tačka razdvajanja između ispravnih i neispravnih opcija. Nedostatak te informacije, koji smo označili kao problem distingviranja, posledica je neodređenosti samog pojma „ispravnosti“. Zbog toga smo ovo poglavlje posvetili raspravi o tome da li „ispravnost“ predstavlja apsolutan ili relativan termin. Apsolutnost nekog termina, pokazali smo, može podrazumevati dve različite, iako blisko povezane stvari. Prema teoriji Pitera Angera, apsolutni termini su oni kojima se izražava da neki objekat poseduje određeno svojstvo u tolikoj meri da je nemoguće da bilo koji drugi objekat to svojstvo poseduje u većoj meri. „Ispravnost“, shvaćena kao apsolutan termin u ovako strogom smislu, značila bi prihvatanje skeptičkog zaključka u pogledu same mogućnosti donošenja ispravne odluke. Ipak, „ispravnost“ može biti apsolutan termin u manje zahtevnom smislu, kakav se javlja u lingvističkim raspravama o terminima koji dozvoljavaju stepenovanje. Prema tom gledištu, apsolutni su oni termini čijom se upotrebom implicira postojanje određenih standarda koje objekti moraju da zadovolje kako bi na prihvatljiv način bili označeni tim terminima. Relativni termini su, s druge strane, oni koji ne podrazumevaju takve standarde.

¹¹⁶ Ovo je, dakle, nalik ponašanju ispitanika u opisanom eksperimentu kada se od njih zahtevalo da dodaju šupalj disk. U slučaju postojanja dva diska sa različitim brojem šupljina, oni dodaju oba u isto vreme, bez obzira na to što se oni razlikuju u broju šupljina.

Pokazali smo da problem distingviranja nastaje onda kada se „ispravnost“ interpretira kao relativan termin, a da multidimenzionalnost ovog termina može dovesti do pojave Kondorseovog paradoksa, ali na meta-nivou. Međutim, način na koji se interpretira „ispravnost“, direktno je povezan sa procedurom glasanja koja je u upotrebi. Neke procedure, poput Kondorseovog metoda, od glasača zahtevaju da između svakog para opcija izaberu ona koja je „ispravnija“, dok procedura glasanja odobravanjem zahteva da se unutar skupa opcija izabere svaka koja je „ispravna“. Nijedna od ove dve procedure, međutim, nije dovoljna za pružanje potpune slike o stavovima glasača u pogledu ispravnosti svake od opcija. U prvom slučaju, ne možemo povući razliku između ispravnih i neispravnih opcija, dok u drugom slučaju ne možemo napraviti dodatnu razliku između ispravnih opcija, čak i ako je neka među njima ispravnija. Rešenje problema distingviranja leži u proširenju Kondorseovog metoda glasanja, tako da se njime istovremeno mogu postaviti oba zahteva. U narednom poglavlju ćemo pokazati da je takva modifikacija moguća i da sličan predlog već postoji u jednoj zanemarenoj epizodi istorije teorije društvenog izbora.

4. PROBLEM AGENDE

U razmatranjima o epistemičkoj demokratiji koja su prethodila ovom poglavlju, uvideli smo da ova teorija počiva na nekoliko osnovnih pretpostavki. Prva među njima je pretpostavka ispravnosti, odnosno pretpostavka da postoje ispravni odgovori na politička pitanja, dok je druga ta da su građani dovoljno kompetentni da, kroz korišćenje demokratskih procedura, otkriju koji su od ponuđenih odgovora ispravni. Iako smo pokazali da obe pretpostavke mogu biti dovedene u pitanje, centralni deo ovog rada posvetili smo problemima koji preostaju čak i ako prihvatimo da su te dve pretpostavke zadovoljene. Tada – u zavisnosti od toga koji mehanizam epistemičke demokratije imamo u vidu – ova teorija počiva na dodatnim pretpostavkama od čije ispunjenosti zavisi opravdanost demokratskog načina odlučivanja. U ovom radu smo se fokusirali na Kondorseovu teoremu porote kao mehanizam koji epistemičke pretpostavke najjasnije dovodi u vezu sa glasanjem koje je, tvrdili smo, neizbežna komponenta demokratije. Teorema porote, pored toga što usvaja pretpostavke ispravnosti i kompetentnosti, u svom osnovnom obliku podrazumeva i to da je izbor koji se stavlja pred glasače binarne prirode, što je neodrživa pretpostavka.

Pretpostavka binarnosti je neodrživa iz nekoliko razloga kojima smo posvetili pažnju u drugom poglavlju. Jedan od razloga za kritiku ove pretpostavke bio je taj što prilikom izbora između dva kandidata postoji mogućnost da neki „ispravniji“ ili „istinski ispravan“ kandidat nije deo para kandidata između kojih se vrši izbor. Zbog toga smo tvrdili da epistemička koncepcija demokratije glasanje treba da posmatra po modelu procedure koja omogućava odlučivanje između više opcija u isto vreme.¹¹⁷ Ipak, čak i ako prihvatimo pretpostavku da se glasanje sprovodi između mnoštva opcija, pitanje prisustva ispravne opcije nije dobilo zadovoljavajući odgovor. U najboljem slučaju, možemo reći da je tamo gde postoji širi skup opcija, ispravna opcija prisutna sa većom verovatnoćom u poređenju sa situacijama u kojima je izbor binaran (cf. Goodin & Spiekermann, 2018, str. 43). Ovo upućuje na tesnu vezu između pretpostavke ispravnosti i pitanja koja se tiču agende, odnosno procesa formiranja skupa opcija između kojih se vrši izbor. Preciznije, ispravnost je povezana sa agendom kroz dva pitanja koja su do sada ostala bez odgovora. Prvo je pitanje šta je to što, pod pretpostavkom da postoji ispravna politička odluka, garantuje da će ona uopšte biti uzeta u razmatranje. Drugo je pitanje da li su moguće situacije u kojima se izbor vrši između više ispravnih opcija. Ova dva pitanja čine „problem agende“ koji ćemo nastojati da rešimo do kraja ovog poglavlja.

U prethodnom poglavlju smo govorili o tome da Gudinova i Spikermanova epistemička koncepcija demokratije uzima u obzir ova pitanja, te da je njihov odgovor na prvo od njih taj da u slučaju odsustva ispravne odluke najmanje neispravnu odluku treba tretirati kao ispravnu (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 44). Pokazali smo da takav odgovor otvara problem distingviranja i da ga zbog toga ne možemo smatrati zadovoljavajućim. Što se tiče drugog pitanja, odnosno problema *pluraliteta ispravnih opcija*, treba naglasiti da je to pitanje posebno problematično upravo za Gudinovu i Spikermanovu epistemičku teoriju koja Kondorseovu teoremu vezuje za proceduru najvećeg broja glasova. Problematičnost mogućnosti pluraliteta ispravnih opcija počiva na pretpostavci da je „ispravna opcija“ ona od koje ne može postojati nijedna ispravnija (iako smo videli da je ova pretpostavka sporna jer može dovesti do angerovskog skepticizima), te da samim tim tamo gde postoji više ispravnih opcija, sve one moraju biti ispravne *u jednakoj meri*. Ovo za posledicu ima mogućnost da kompetentni glasači, suočeni sa nekoliko ispravnih i jednom neispravnom opcijom, svoje glasove raspodele između ispravnih opcija na taj način da neispravna opcija osvoji najveći broj glasova (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 44). Gudinov i Spikermanov odgovor da je takav scenario malo verovatan, jer „obično postoji mnogo više načina da se pogreši nego da se bude u pravu“ (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 45), ne možemo smatrati dovoljno dobrim, budući da ne daje nikakve garancije da do takvog scenarija neće doći. Štaviše, tamo gde je prag ispravnosti relativno

¹¹⁷ Da su ova pitanja neraskidivo povezana sa problemom traženja adekvatne procedure glasanja, postaje jasno kada uvidimo da neke konvencionalne procedure (kao što je dvokružni većinski metod) koje za cilj imaju upravo sužavanje agende na par opcija, mogu rezultovati eliminacijom onog kandidata koji bi, ponaosob, pobedio bilo kojeg drugog kandidata.

nizak, takav scenario može biti pravilo, a ne izuzetak. U nastavku ovog poglavlja nastojaćemo da pokažemo da pitanje pluraliteta ispravnih opcija prestaje da bude problematično ukoliko se pretpostavi da se ispravne opcije mogu dodatno razlikovati u pogledu svoje ispravnosti.

Ovo pogavlje ima dve glavne celine u kojima obrađujemo centralne probleme povezane sa pitanjima agende. Prva celina za cilj ima odbranu naše odluke da Kondorseovu teoremu porote proširimo na odlučivanje između mnoštva opcija kroz zamenu većinskog glasanja Kondorseovim metodom glasanja. Iako smo pokazali da je takvo proširenje bila Kondorseova prvobitna namera, naglasili smo da postoji i alternativni predlog, koji zagovaraju Gudin i Spikerman, prema kojem teorema porote može biti proširena na odlučivanje između mnoštva opcija po modelu procedure najvećeg broja glasova. Odgovori Gudina i Spikermana na problem agende, kao što smo videli, počivaju upravo na ovom modelu. Naš prvi zadatak u ovom poglavlju biće da pokažemo zbog čega je njihov predlog neodrživ, te da prednost treba dati proširenju putem Kondorseovog metoda glasanja. Glavna zamerka koju ćemo izneti njihovom predlogu tiče se pretpostavke *osetljivosti kompetencije na agendu* koja je u takvom predlogu sadržana.

Naš cilj u drugoj celini biće da objedinimo probleme distingviranja i agende, kao i da za njih predložimo odgovarajuće rešenje. U prethodnom poglavlju smo pokazali da rešenje problema distingviranja treba tražiti u proceduri glasanja koja od glasača traži da se u isto vreme izjasne, ne samo u pogledu toga koja je od opcija ispravnija u odnosu na svaku drugu opciju, već i u pogledu toga koja je opcija ispravna kao takva. Takvu proceduru glasanja ponudio je Dodžson, zbog čega ćemo jedan deo ovog poglavlja posvetiti njegovoj teoriji glasanja. Prema Dodžsonovom gledištu, Kondorseov metod glasanja treba spojiti sa predlogom da agenda uvek mora biti proširena opcijom „*bez izbora*“. Ovakva modifikacija, pokazaćemo, rešava kako problem distingviranja, tako i problem agende.

4.1. Kompetencija i agenda

Jedan od glavnih zaključaka ovog rada bio je da teoremu porote treba proširiti na slučajeve odlučivanja između mnoštva opcija putem Kondorseovog metoda glasanja. Ranije smo, međutim, naglasili da postoji drugačiji predlog proširenja teoreme porote, koji favorizuju Gudin i Spikerman. Prema ovom predlogu, koji su najpre predložili List i Gudin, teorema porote može biti proširena na bilo koji broj opcija, pod uslovom da je procedura *apsolutne većine glasova* zamenjena procedurom *najvećeg broja glasova*. Ovo proširenje podrazumeva određene izmene osnovnih pretpostavki teoreme porote. Najpre, pretpostavlja se da postoji k opcija, gde je k bilo koji broj veći od 2, pri čemu je samo jedna od ovih opcija ispravna. Individualna kompetencija se još uvek definiše kao verovatnoća da će pojedinačni glasač glasati za ispravnu opciju, ali se grupna kompetencija sada tumači kao verovatnoća da će ispravna opcija biti izabrana sa najvećim brojem glasova. Optimistični rezultat teoreme porote, pod izmenjenim uslovima, važiće onda kada je (prosečna) individualna kompetencija veća od $1/k$ (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 28; List & Goodin, 2001, str. 285). Gudin i Spikerman smatraju da zapravo ništa u samoj teoremi ne zahteva pravilo apsolutne većine – ovo pravilo je samo posledica pretpostavke binarnog izbora. Drugim rečima, matematički rezultati teoreme važe bez obzira na to koliki je ukupan broj mogućih opcija.¹¹⁸ Ako je ovaj predlog prihvatljiv, sledilo bi da je teorema porote primenjiva na slučajeve političkog odlučivanja sa kojima se susrećemo u realnim uslovima, gde po pravilu postoji više od dve alternative, korišćenjem konvencionalne procedure koja je daleko jednostavnija od Kondorseovog metoda glasanja.

¹¹⁸ Treba primetiti da će optimistični rezultat teoreme važiti samo uz još jednu dodatnu pretpostavku, a to je da je verovatnoća glasanja za bilo koju neispravnu opciju manja od verovatnoće glasanja za ispravnu. U suprotnom, moglo bi se dogoditi da teorema vodi pesimističnom rezultatu, čak i onda kada verovatnoća da će svaki glasač glasati za ispravnu opciju veća od $1/k$. Zbog toga Gudin i Spikerman uvode dodatnu pretpostavku da će, ukoliko glasač poseduje kompetenciju p koja je veća od $1/k$, ostatak od $(1 - p)$ biti ravnomerno raspoređen među preostalim neispravnim opcijama (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 28).

U ovom odeljku ćemo nastojati da pokažemo zbog čega ovakav predlog proširenja teoreme nije adekvatan, i da zbog toga ipak treba dati jasnu prednost Kondorseovom predlogu prema kojem odlučivanje između mnoštva opcija treba vršiti njegovim metodom rangiranja svih raspoloživih opcija. Postoje dva glavna problema sa Gudinovim i Spikermanovim predlogom. Prvi problem se tiče implikacija samog matematičkog rezultata njihovog proširenja. Ako prihvatimo ovako revidiranu teoremu porote, može se dogoditi da u slučajevima u kojima postoji mnoštvo opcija, grupna kompetencija bude isuviše niska uprkos velikom broju glasača. Drugi problem, koji nam se čini važnijim i presudnim za prihvatanje Kondorseovog metoda glasanja kao načina primene teoreme na mnoštvo opcija, leži u činjenici da Gudinov i Spikermanov predlog proširenja podrazumeva osetljivost kompetencije na agendu. Autori ističu oba problema i nude odgovore na njih. Pokazaćemo, međutim, da su njihova rešenja nezadovoljavajuća i da zbog toga treba odbaciti ovakav predlog proširenja teoreme porote.

Razmotrimo najpre prvi problem. Podsetićemo se da, u klasičnom obliku teoreme porote, grupna kompetencija rapidno raste sa povećanjem broja glasača, tako da je i pod pretpostavkom relativno niske kompetencije glasača (na primer, prosečne kompetencije oko 0.55), dovoljno svega nekoliko stotina glasača kako bi grupna kompetencija iznosila približno 1. Kao što znamo, upravo je ova osobenost Kondorseove teoreme bila predmet Brenanove epistokratske kritike. Međutim, u proširenju teoreme na k opcija koje predlažu Gudini i Spikerman, uprkos tome što osnovni rezultat još uvek važi, a to je da grupna kompetencija raste sa povećanjem broja glasača, ona ne raste jednakom brzinom kao u slučajevima postojanja samo dve opcije (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 122; List & Goodin, 2001, str. 287). Zbog toga se može dogoditi da u određenim slučajevima porast grupne kompetencije jednostavno *ne bude dovoljno brz*. Sa postojanjem velikog broja opcija, i pod pretpostavkom relativno niske individualne kompetencije, mogu biti potrebne hiljade, stotine hiljada, pa i milioni glasača kako bi ispravna opcija sa dovoljno velikom sigurnošću osvojila najveći broj glasova. Zbog toga se Gudino i Spikermanovo rešenje suočava sa prigovorom koji možemo nazvati inverznom verzijom Brenanovog prigovora. Umesto zamerke da grupna kompetencija raste isuviše brzo da bi opravdala masovnu participaciju na demokratskim izborima, u slučaju prihvatanja ovog proširenja se može tvrditi da Kondorseova teorema ukazuje na to da čak ni velike mase građana ne mogu biti dovoljno kompetentne da svojim glasovima garantuju visoku verovatnoću ispravnosti grupne odluke.¹¹⁹

Kako Gudini i Spikerman primećuju, uključivanje više opcija na agendu sa sobom nosi „epistemičku cenu“ smanjivanja grupne kompetencije (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 122).¹²⁰ Autori nude tri moguća odgovora na ovaj problem.¹²¹ Sva tri predloga, kao što ćemo videti, podrazumevaju uvođenje alternativne procedure glasanja koja, u većoj ili manjoj meri, odstupa od konvencionalne procedure najvećeg broja glasova. Međutim, nijedno od ova tri rešenja, tvrdićemo, ne može predstavljati argument u prilog Gudinovog i Spikermanovog proširenja teoreme porote na mnoštvo opcija nauštrb kondorseovskog proširenja koje smo ponudili u drugom poglavlju.

Prvi predlog je da glasanje treba sprovesti u dva kruga, gde bi u prvom krugu glasali samo eksperti čija je kompetencija značajno veća od kompetencije prosečnog glasača. Nakon toga, u drugom krugu svi građani treba da glasaju između dve opcije koje su u prvom krugu osvojile najviše glasova (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 126–127). Ova procedura je, dakle, slična proceduri dvokružnog većinskog glasanja, uz značajnu razliku što primenom te procedure samo eksperti ostvaruju pravo glasa u prvom krugu. Uočavamo dva glavna problema ovakvog predloga. Prvi problem leži u pozivanju na ekspertizu kao instrumenta za sužavanje agende. Ovaj predlog je eksplicitno epistokratski i počiva na ideji superiornosti političkog znanja određenih podgrupa. Podsetimo se da smo kao osnovne ciljeve epistemičke teorije demokratije naveli argumentovanje u

¹¹⁹ Problem postaje još izraženiji u grupama čiji se broj članova po pravilu ne meri u hiljadama – na primer, u skupštinama ili drugim manjim telima.

¹²⁰ Treba primetiti da u okvirima koje postavljaju ovi autori, šira agenda sa sobom nosi veću verovatnoću da se „istinski ispravna“ opcija nalazi na njoj. Ovo znači da isti faktor pozitivno i negativno utiče na verovatnoću izbora prave opcije.

¹²¹ Gudino i Spikermanove predloge iznosimo nešto drugačijim redosledom nego što to autori čine. Ovde smo se opredelili za redosled od, kako nam se čini, najmanje adekvatnog do najadekvatnijeg rešenja.

korist sposobnosti masa da donose ispravne odluke ali i odbranu od epistokratskih kontraargumenata. Zbog toga smatramo da predlog prema kojem proceduri glasanja čitavog biračkog tela treba da prethodi glasanje manje grupe eksperata ne bi smeo biti deo šireg epistemičkog argumenta u prilog demokratskog odlučivanja. Drugi problem sa ovakvim predlogom je sledeći: ukoliko smo, slikovito rečeno, epistokratiji dozvolili ulaz na mala vrata, zbog čega bismo ulogu eksperata ograničili na izbor dve opcije između kojih treba ponoviti glasanje, umesto da im se prepusti čitav proces odlučivanja? Ukoliko eksperti predstavljaju pojedince izuzetno visoke kompetencije (a sama reč sugeriše da bi oni to trebalo da budu), njihovi glasovi bi trebalo da budu dovoljan garant ispravnosti one opcije koja osvoji najveći broj glasova u proširenom obliku teoreme. Jedine okolnosti u kojima bi predlog Gudina i Spikermana o ekspertskoj ulozi bio primenljiv, bile bi one u kojima bi eksperti bili pojedinci koji su *donekle* kompetentniji od prosečnog glasača, ali nedovoljno kompetentni da većinom glasova identifikuju ispravnu opciju sa velikom verovatnoćom, što bi bila neobična definicija ekspertize.¹²² Čak i u tom slučaju, ovo rešenje bismo morali da okarakterišemo kao epistokratsko, jer se njime pruža šira mogućnost participacije onim pojedincima koji poseduju veće političko znanje u odnosu na obične građane. Zbog navedenih problema, ovaj predlog ne možemo smatrati adekvatnim odgovorom na pitanje šta treba raditi u situacijama u kojima je porast grupne kompetencije isuviše spor usled postojanja mnoštva opcija.

Drugi predlog koji Gudin i Spikerman iznose je da se glasači podele na podgrupe, tako da svaka od njih glasa između određenog para alternativa. Na primer, u slučaju postojanja šest opcija, Gudin i Spikerman sugerišu da glasače treba podeliti na tri jednake grupe, od kojih bi prva glasala između opcija A i B, druga između opcija C i D, a treća između opcija E i F. U drugom krugu glasanja, čitava grupa glasača bi glasala između tri poredničke opcije (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 124).¹²³ Ovakav predlog dvokružnog glasanja, autori pokazuju na jednom od primera, zapravo bi mogao dovesti do veće grupne kompetencije u poređenju sa glasanjem za svih šest opcija u isto vreme (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 125–126). Problem sa ovakvim predlogom je u tome što bi podela na podgrupe glasača i parove opcija koje se dodeljuju svakoj od podgrupa morala biti nasumična, kao i u tome što njome neki glasači neće uopšte biti u prilici da određene opcije uzmu u razmatranje. U takvim okolnostima, može se postaviti pitanje zbog čega ne bi *svi* glasači odlučivali između *svakog* mogućeg para opcija?

Upravo je ovo treći predlog koji Gudin i Spikerman iznose, i smatraju ga boljim u odnosu na prethodna dva (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 126, 128). Naravno, zahtevati od svih glasača da uporede svaki mogući par opcija nije ništa drugo do Kondorseov metod glasanja, što autori i primećuju (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 123). Oni smatraju da bi serija binarnih izbora garantovala brži rast grupne kompetencije, budući da bi u takvim okolnostima kompetencija pojedinačnog glasača bila veća u odnosu na situaciju u kojoj treba razmatrati više opcija istovremeno.¹²⁴ Gudin i Spikerman, dakle, predlažu kondorseovski pristup proširenju teoreme porote na mnoštvo opcija kao jedno od mogućih rešenja, kojem daju prednost u odnosu na ostala.

Podsećamo da je naš cilj da pokažemo zbog čega teoremu porote treba proširiti na mnoštvo opcija upotrebom Kondorseovog metoda glasanja pre nego metodom najvećeg broja glasova. Istakli smo da se proširenje metodom najvećeg broja glasova suočava sa prigovorom da, prihvatanjem pretpostavki takvog proširenja, grupna kompetencija ne može da dostigne zadovoljavajuću vrednost tamo gde postoji veliki broj opcija. Međutim, predlozi koje Gudin i Spikerman nude u rešavanju ovog problema, kao što smo videli, vode ili u epistokratiju ili upravo ka prihvatanju Kondorseovog metoda

¹²² Gudin i Spikerman pod ekspertima zaista podrazumevaju pojedince koji nisu naročito kompetentniji od prosečnog glasača. Oni ekspertsku kompetenciju stipuliraju kao zbir vrednosti $1/k$, gde je k broj opcija, i broja 0.1. Ovo, međutim, znači da je prilikom izbora između pet opcija ekspertska kompetencija svega 0.3 (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 127). Ipak, nije jasno zbog čega bi osobu koja bi u izboru između pet opcija glasala za pogrešnu 7 od 10 puta trebalo smatrati za eksperta.

¹²³ Treba uvideti da ovakvo rešenje implicitno podrazumeva da u svakom paru koji čine dve neispravne opcije jedna mora biti *ispravnija*; u suprotnom, ne bi bilo moguće govoriti o primeni teoreme porote.

¹²⁴ Autori ovo smatraju budući da zastupaju gledište prema kojem kompetencija varira sa brojem postojećih opcija. Ovo je ideja koju ćemo uskoro kritikovati.

glasanja. Razlika između njihovog predloga i pozicije koju zastupamo u ovom radu je u tome što Gudín i Spikerman smatraju da kondorseovskom proširenju teoreme porote treba dati prednost samo u slučajevima u kojima postoji veliki broj opcija, dok u slučajevima u kojima je broj opcija relativno mali treba koristiti metod najvećeg broja glasova.¹²⁵ Sada ćemo objasniti zbog čega smatramo da Kondorseov metod glasanja treba da bude jedini način proširenja teoreme porote, bez obzira na to da li je broj ponuđenih opcija veliki ili mali. Tvrdićemo da drugi nedostatak Gudínovog i Spikermanovog predloga čini njihovu koncepciju teoreme porote neodrživom.

Ovaj drugi problem je, kao što smo već nagovestili, pretpostavka o osjetljivosti kompetencije na agendu. Sada ćemo objasniti šta podrazumevamo pod ovim pojmom. Pretpostavimo da smo prihvatili Gudínovu i Spikermanovu revidiranu verziju teoreme porote prema kojoj je za optimističan rezultat teoreme dovoljno da kompetencija individualnog glasača bude veća od $1/k$, gde je k broj opcija, a da se glasanje vrši procedurom najvećeg broja glasova. Pretpostavimo da je data fiksirana grupa glasača u kojoj ne dolazi ni do kakvih promena u broju ili strukturi članova, te da ovu grupu naizmenično suočavamo sa različitim brojem opcija, tako što neke opcije dodajemo na agendu ili je sa nje odstranjujemo. Pitanje koje postavljamo je da li će prosečna kompetencija glasača (a možemo pretpostaviti i da su kompetencije svih glasača iste), koju ćemo označiti kao p_c , imati identičnu vrednost prilikom izbora između, dve, tri, četiri ili više opcija. Postoje dva moguća odgovora na ovo pitanje. Prvi je da su kompetencije glasača *konstantne*, odnosno da se ne menjaju prilikom promene agende, a drugi da su *osetljive* na agendu, odnosno da sa promenama na agendi dolazi do promena individualnih kompetencija. Pokazaćemo da su oba odgovora problematična, zbog čega smatramo da je čitav predlog proširenja teoreme porote na način koji predlažu Gudín i Spikerman neodrživ.

Problematičnost prve mogućnosti istakao je Estlund, kritikujući predloženo proširenje teoreme porote u radu Lista i Gudína. Estlund zamišlja situaciju u kojoj postoje tri opcije, A, B i C, od kojih je opcija A ispravna. U njegovom primeru, verovatnoća da će pojedinačni glasač izabrati ispravnu opciju iznosi 0.34, dok je verovatnoća da će izabrati jednu, odnosno drugu, neispravnu opciju 0.33. Prema Listovom i Gudínovom proširenju teoreme porote, verovatnoća da će grupa takvih glasača izabrati ispravnu opciju sa najvećim brojem glasova bi rasla sa povećanjem broja glasača. Međutim, pita se Estlund, šta se događa u situaciji u kojoj umesto tri opcije imamo dve, ispravnu i neispravnu – pri čemu je neispravna opcija ekvivalentna disjunkciji između B i C. Da li kompetencija pojedinačnog glasača u takvoj situaciji ostaje 0.34 – što bi dalje značilo da teorema porote vodi pesimističnom rezultatu? Ili bi, spajanjem dve neispravne opcije u jednu, individualna kompetencija od 0.34 porasla na vrednost veću od 0.5? U tom slučaju, smatra Estlund, radi se o značajnom povećanju (Estlund, 2008, str. 229). Isti problem se može javiti i pri dodavanju novih opcija. Ukoliko pretpostavimo da je kompetencija glasača malo veća od nasumične u slučaju postojanja k opcija, odnosno da ima vrednost malo veću od $1/k$, u slučaju postojanja $k+n$ broja opcija, gde je n broj pridodatih opcija, kompetencija koja iznosi $1/k$ najednom može postati kompetencija značajno veća od nasumične (Estlund, 2008, str. 229).

U odgovoru na Estlundove primedbe, Gudín i Spikerman prihvataju da je gledište prema kojem kompetencija glasača ostaje ista bez obzira na način na koji je formulisana agenda neodrživo. Takva mogućnost bi dovela do neintuitivnih situacija koje opisuje Estlund, u kojima jedan te isti glasač nije u dobroj poziciji da odabere ispravnu opciju kada bira između para koji čine ispravna i neispravna, ali postaje dovoljno kompetentan da načini ispravan izbor kada se skupu opcija priključi treća, takođe neispravna opcija. Odgovor Gudína i Spikermana je da individualna kompetencija mora da zavisi od agende (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 65). Sada ćemo pokazati zbog čega uvođenje ovog faktora podriva predloženo proširenje teoreme porote.

¹²⁵ Uzevši u obzir načine praktične primene jednog i drugog metoda, predlog prema kojem treba favorizovati zaokruživanje jedne opcije tamo gde postoji manji broj opcija, a rangiranje svih opcija onda kada ih ima značajno više, izgleda veoma neobično. Iako Kondorseov metod glasanja predstavlja superiorniju proceduru sa čisto epistemičke tačke gledišta (kako smo tvrdili u ranijim poglavljima), treba podsetiti da je Kondorse, kao njen predlagač, insistirao na tome da broj opcija ne sme da bude prevelik. U suprotnom bi bilo kakva praktična primena njegovog metoda bila izuzetno teška.

Na koje sve načine kompetencija pojedinačnih glasača može da varira? Najpre, zamislivo je i prihvatljivo da dva glasača mogu imati različite kompetencije shodno svojim različitim stepenima informisanosti ili ekspertize. Ovo je ujedno i razlog zbog čega je pretpostavka o homogenim grupama glasača neodrživa. Pored toga, kompetencija jednog te istog glasača može varirati u zavisnosti od samog pitanja o kojem se glasa. Na primer, isti glasač može imati kompetenciju 0.9 kada se odlučuje o pitanju koje se tiče njemu bliske oblasti, a kompetenciju 0.51 tamo gde ima samo grubu predstavu o prirodi odluke koju treba doneti. Međutim, pored ova dva faktora, Gudini i Spikerman uvode i osetljivost na agendu kao treći faktor. Taj faktor je nužna posledica proširenja teoreme porote kakvo oni predlažu, i služi da objasni zbog čega promene u individualnoj kompetenciji koje Estlund opisuje nisu kontraintuitivne. Kako bi objasnili svoje rešenje, Gudini i Spikerman predlažu da se vrednost individualne kompetencije izrazi putem sledeće formule (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 66):

$$p_c = \varepsilon + 1/k$$

U ovoj formuli, ε označava faktor koji je inherentan samom glasaču i koji zavisi od njegove informisanosti i upućenosti u pitanje o kojem se odlučuje. Glasač čiji ε faktor iznosi 0.01 imaće kompetenciju 0.51 onda kada odlučuje između dve opcije, a 0.26 onda kada odlučuje između četiri opcije. Za dramatičnu promenu vrednosti individualne kompetencije je, dakle, zaslužna $1/k$ komponenta, odnosno osetljivost na agendu. U oba slučaja, međutim, glasač će biti u prilici da odabere ispravnu opciju u skupu od k opcija sa verovatnoćom koja je tek nešto veća od nasumične. Dakle, osetljivost kompetencije na agendu, prema Gudinu i Spikermanu, predstavlja sastavni deo formule kompetencije, ali takav da ne zavisi od prirode samog glasača.

Problem kod ovakve formule je, međutim, u tome što i sam faktor ε mora biti osetljiv na agendu, jer bi u suprotnom moglo doći do protivrečnih rezultata u kojima individualna kompetencija ima vrednost veću od 1.¹²⁶ Zbog toga Gudini i Spikerman predlažu da se ovaj faktor izrazi u obliku formule α/k , gde α predstavlja broj između 0 i 1. Viša vrednost faktora α implicira veću kompetenciju glasača, koja će, izražena formulom $\alpha/k + 1/k$, i sama uvek imati vrednost između 0 i 1. Ako zamislimo, zajedno sa Gudinom i Spikermanom, da α vrednost pojedinačnog glasača iznosi 10%, takav glasač će biti *marginalno kompetentan* bez obzira na broj opcija između kojih se odlučuje (Goodin & Spiekermann, 2018, str. 122). Pod marginalno kompetentnim glasačem podrazumevamo onog glasača čija je kompetencija malo veća od nasumične. Kompetencija marginalno kompetentnog glasača bila bi 0.55 kada se odlučuje između dve opcije, 0.366 kada se odlučuje između tri, 0.275 kada se odlučuje između četiri, i tako dalje. Na ovaj način je moguće objasniti promene u kompetencijama glasača koje nastaju modifikacijom agende, ali tako da marginalno kompetentni glasači ostaju jednako (ne)kompetentni dodavanjem ili isključivanjem opcija.

Međutim, osetljivost faktora ε na agendu ima jednu negativnu posledicu. Naime, iako α vrednost može objasniti promene u kompetencijama marginalno kompetentnog glasača, osetljivost na agendu još uvek proizvodi neintuitivne posledice kada su u pitanju kompetencije glasača koji nisu samo marginalno kompetentni. Kako bismo ilustrovali taj rezultat, zamislićemo glasača sasvim suprotnog marginalno kompetentnom glasaču – glasača čija je α vrednost izuzetno visoka i iznosi 99%. Tako zamišljenog glasača ćemo nazvati *idealno kompetentnim glasačem*. Idealno kompetentni glasač bi trebalo da sa velikom sigurnošću bira ispravnu opciju bez obzira na broj raspoloživih opcija. Kada postoje samo dve opcije, stvari stoje jednostavno – ako je α vrednost blizu tome da bude jednaka apsolutnoj izvesnosti i kompetencija idealnog glasača će biti vrlo blizu izvesnosti. Međutim, šta se dešava ukoliko na agendi postoji više od dve opcije? Uočavamo da u tom slučaju kompetencija idealno kompetentnog glasača počinje rapidno da opada i da iznosi ~ 0.663 u slučaju postojanja tri opcije, ~ 0.498 u slučaju postojanja četiri opcije, i tako dalje. Drugim rečima, za svaki mogući broj

¹²⁶ Ukoliko ε ima konstantnu vrednost, lako je zamisliti scenario u kojem individualna kompetencija postaje broj veći od 1, što je nemoguć rezultat budući da se, po definiciji, radi o broju koji mora imati vrednost između 0 i 1. Na primer, ukoliko je kompetencija glasača koji bira između pet opcija 0.8, ε faktor tog glasača iznosi 0.6. Ukoliko bi ova vrednost bila konstantna, takav glasač bi, prilikom izbora između dve opcije, imao kompetenciju čija vrednost prelazi 1.

opcija, idealno kompetentni glasač je otprilike dvostruko kompetentniji od marginalno kompetentnog glasača. Prihvatanjem gledišta da je kompetencija osjetljiva na agendu, morali bismo prihvatiti i posledicu da će čak i najveći ekspert za pitanje o kojem se odlučuje, kada god bira između svega četiri opcije, morati da pogreši u nešto više od polovine slučajeva. Ovo nam se, međutim, čini teško prihvatljivim rezultatom.

Gudinov i Spikermanov predlog proširenja teoreme porote se, dakle, suočava sa nepremostivim izazovima. Ukoliko bi se teorema primenila na način koji autori predlažu, posledice bi bile da grupna kompetencija ponekad može biti isuviše niska, kao i da nije moguće objasniti postojanje visoko kompetentnih glasača. Zbog toga zaključujemo da glasačka kompetencija ne može biti osjetljiva na agendu i da ona ostaje konstantna bez obzira na broj raspoloživih opcija. Jedini način na koji tako shvaćena kompetencija može biti deo formule teoreme porote koja se odnosi na mnoštvo opcija jeste onaj u kojem se odlučivanje vrši poređenjem svakog para opcija ponaosob. Zbog toga, umesto proširenja teoreme primenom metoda najvećeg broja glasova treba ostati pri Kondorseovom predlogu iz *Eseja* da se teorema proširi metodom rangiranja svih raspoloživih opcija, te međusobnim poređenjem svakog mogućeg para. Ovakvo tumačenje Kondorseove teorije glasanja, pokazali smo, sa sobom povlači zaključak da rezultati glasanja predstavljaju *rangiranje opcija od najviše ka najmanje ispravnoj od strane čitave grupe*. Ipak, kao što smo isticali, ovakvo tumačenje ostavlja bez odgovora dva važna pitanja: da li je takvu rang-listu moguće podeliti na podskupove ispravnih i neispravnih opcija i da li postoje garancije da se ispravna opcija uopšte nalazi na agendi? U sledećem odeljku ćemo ponuditi odgovor na oba pitanja.

4.2. Opcija „bez izbora“

Kada je u pitanju istorija teorije društvenog izbora, do sada smo govorili o periodu koji je prethodio Kondorseu, zatim o samom Kondorseu, i ponešto o utemeljivačima ove teorije u 20. veku, Bleku i Erou. Postoji, međutim, još jedan značajan autor, koji je pisao u 19. veku. U pitanju je Dodžson, o čijem smo predlogu rešenja Kondorseovog paradoksa govorili u prvom poglavlju. Za otkriće Dodžsonovog doprinosa teoriji glasanja je, kao što smo pomenuli, zaslužan Blek. On je Dodžsonove radove iz ove oblasti sakupio i objavio kao dodatak svojoj knjizi *Teorija grupa i izborâ*, zajedno sa značajnim biografskim podacima koji govore o okolnostima pod kojima su ti radovi nastali. Reći ćemo nešto više o samoj Dodžsonovoj teoriji glasanja, kako bi smo razumeli ono što smatramo njegovim najznačajnijim doprinosom. U pitanju je predlog da skup opcija između kojih se bira uvek mora da sadrži i opciju koju Dodžson naziva „bez izbora“ („*no election*“).

Dodžsonova teorija glasanja

Dodžson je do svojih otkrića o glasanju došao sasvim nezavisno od svojih prethodnika (McLean, 2019, str. 184; Szpiro, 2010, str. 107–108).¹²⁷ U svoja *tri pamfleta*, o kojima ćemo sada

¹²⁷ Iako se ne može sa potpunom sigurnošću tvrditi da Dodžson *nije* bio upoznat sa prethodnim radovima na ovu temu, Blek navodi dva razloga zbog kojih treba priznati da je izuzetno malo verovatno da je Dodžsonu bilo poznato da je iko pre njega pisao o problemima odlučivanja između mnoštva opcija. Prvi razlog je psihološke prirode, jer se zahvaljujući njegovim biografima zna da se Dodžson uvek prihvatao istraživanja onih tema o kojima, koliko mu je moglo biti poznato, niko nije pisao. Da je Dodžson, kojim slučajem, bio upoznat sa radovima Borde i Kondorsea, oni bi ga verovatno odvrtili od pisanja na temu glasanja (Black, 1958/1998, str. 227). Drugi, značajniji dokaz, u prilog tvrdnje da je Dodžson verovao da je pionir ove oblasti leži u činjenici da jedini dostupan primerak Bordinog članka, kao i Kondorseovog *Eseja*, koji su se nalazili u bibliotekama koje su Dodžsonu bile dostupne, *niko nije pročitao*. Naime, u to vreme su se knjige, radi boljeg čuvanja, štampale tako što bi im stranice prvobitno bile spleljene jedna za drugu – da bi ih neko pročitao, bilo je neophodno da ih najpre iseče i odvoji. Zahvaljujući terenskom radu samog Bleka, koji je pogledao primerke u bibliotekama, utvrđeno je da su do 1946. godine, kada je Blek obavio ovo istraživanje, ove knjige ostale neisečene (Black, 1958/1998, str. 228). Prema tome, ne samo što ove radove nije čitao Dodžson, već ih nije čitao ni bilo ko drugi iz njegovog okruženja, čime se sa priličnom sigurnošću može isključiti i mogućnost da je za ova pitanja saznao usmenim putem. Radovi Ljulja i Kuzanskog mu takođe nisu mogli biti poznati, budući da su oni, u kontekstu glasanja, otkriveni tek 1980-ih (McLean, 2019, str. 184).

reći nešto više, Dodžson je za kratko vreme uočio nedostatke konvencionalnih procedura glasanja, predložio metod sličan Bordinom metodu, zatim došao do metoda glasanja istovetnom Kondorseovom, potom „otkrio“ Kondorseov paradoksa te, naposljetku, ponudio jedno od prvih rešenja ovog problema. Iako njegovo ponovno otkriće paradoksa i različitih procedura ne možemo nazvati originalnim, Dodžson je u pamfletima imao i nekoliko sasvim inovativnih predloga. Jedan od njih je uvrštavanje opcije „bez izbora“ na agendu, što je predlog koji ćemo usvojiti u ovom radu.

Dodžson je svoju teoriju razvio kao stalni član koledža Krajstčerč u Oksfordu, u kojem je proveo veći deo života. Zapravo, sva njegova istraživanja na ovu temu motivisana su dešavanjima na koledžu.¹²⁸ Ono što je prvi put probudilo njegovo interesovanje za probleme glasanja bila je situacija u kojoj je trebalo izabrati novog člana koledža (McLean, 2019, str. 185). Za poziciju su se prijavila trojica kandidata, a glasanje je trebalo sprovesti metodom dvokružnog većinskog glasanja. Svega šest dana pre zasedanja komiteta koji je trebalo da donese odluku, Dodžson je uočio da pitanje izbora između tri kandidata nije jednostavno kako se na prvi pogled čini (Dodgson, 1873/1995, str. 279). U toku narednih nekoliko dana, Dodžson je na brzinu napisao prvi pamflet, koji je nazvao „Diskusija o različitim metodama procedure sprovođenja izbora“. Pamflet je štampan 18. decembra 1873. godine – istog dana kada je komitet obavio zasedanje. Dodžson je iskoristio jutro da članovima komiteta podeli svoj pamflet i objasni zbog čega glasanje ne bi trebalo sprovesti po konvencionalnoj proceduri. Zanimljivo je da su članovi uvažili neke Dodžsonove argumente i istog dana glasali u skladu sa procedurom koju je on predložio (Black, 1958/1998, str. 235; Szpiro, 2010, str. 103–104).

U čemu su se sastojali Dodžsonovi predlozi? Dodžson „Diskusiju“ započinje kritikom konvencionalnih procedura najvećeg broja glasova i apsolutne većine. On navodi nekoliko primera koji pokazuju da ove procedure mogu dovesti do kontraintuitivnih rezultata (Dodgson, 1873/1995, str. 280–283). Na ovaj način, Dodžson se, zajedno sa Ljuljom i Bordinom, upisuje na listu autora koji sasvim samostalno uočavaju nedostatke konvencionalnih procedura, a potom iznose sopstvene predloge. Struktura Dodžsonovog prvog pamfleta je veoma slična Bordinom „Izveštaju“, ali Dodžson već u prvom radu odlazi značajno dalje od Borda. On, na primer, uzima u razmatranje, a potom odbacuje, i proceduru koja je istovetna onoj koju Ljulj predlaže u svom poslednjem delu koje se tiče glasanja, „Veštini biranja“. Podsećanja radi, u pitanju je metod koji je nalik Kondorseovom, ali ne sasvim, budući da se u uparivanjima ne odmerava svaki mogući par kandidata, zbog čega ovaj metod ne dovodi uvek do izbora Kondorseovog pobednika. Naposljetku, Dodžson predlaže ono što smatra najboljom mogućom procedurom, koju naziva „metod ocenjivanja“. U pitanju je metod gotovo istovetan Bordinom, uz dve razlike. Prva je u tome što Dodžson dozvoljava da glasač bude indiferentan između određenih kandidata, te stoga predlaže nešto drugačiji način brojanja bodova u odnosu na Bordu (Dodgson, 1873/1995, str. 285–288).¹²⁹

Druga i važnija razlika u odnosu na Bordin metod je Dodžsonov predlog da na listu kandidata između kojih se bira treba uvrstiti opciju „bez izbora“. Ovu opciju treba tretirati jednako kao bilo kojeg drugog kandidata, što znači da je glasači mogu smestiti na prvo, drugo ili bilo koje preostalo mesto na svojim individualnim rang-listama. Za svakog kandidata koji se nađe rangiran *ispod* ove opcije, glasači saopštavaju da je bolje da *ne bude izabran niko* nego da bude izabran taj kandidat. Dodžsonov predlog dozvoljava glasačima i da budu indiferentni između ove opcije i nekog drugog kandidata (Dodgson, 1873/1995, str. 284–285). Dodžson ovaj predlog uvodi zbog činjenice da je odlučivanje o novim članovima koledža obično započinjalo formalnim pitanjem da li uopšte treba

¹²⁸ Blek izvor Dodžsonovog interesovanja za pitanja glasanja vidi u animozitetu koji je Dodžson gajio prema dekanu koledža, Henriju Lidlu (Henry Liddell), ocu Elis Lidl (Alice Liddell) koja je postala naslovna junakinja Dodžsonovog najpoznatijeg dela. Tokom svog višedecenijskog mandata, Lidl je sproveo niz reformi u Krajstčerču, počevši od organizacije upravnih tela Koledža, preko izgradnje sportskih terena, pa sve do rušenja starih zdanja i izgradnje modernih zgrada. Mnoge od ovih reformi su bile nepopularne među članovima koledža, uključujući i Dodžsona, koji je svojim pamfletima predlagao alternativne načine glasanja za koje se nadao da će dovesti do rezultata suprotnim Lidlovim predlozima. Većina njegovih pokušaja je bila neuspešna (Black, 1958/1998, str. 229–234; Szpiro, 2010, str. 102–103).

¹²⁹ Dodžson je svestan i mogućnosti strateškog glasanja upotrebom ovog metoda. Glasači koji bi želeli pobjedu svog najviše preferiranog kandidata, mogli bi da budu neiskreni kada su u pitanju njihove preferencije u pogledu preostalih kandidata, te da ih zbog toga sve svrstaju na poslednje mesto. Dodžson stoga uvodi dodatne korake koji treba da spreče ovu praksu (Dodgson, 1873/1995, str. 283).

izabrati novog člana, na koje se po pravilu davao potvrđan odgovor. Nakon toga, otpočelo bi glasanje između prijavljenih kandidata. Dodžson je, međutim, uočio da je takva procedura nepravična prema onim glasačima koji smatraju da među ponuđenim kandidatima postoji podskup onih koji zaslužuju da budu izabrani i podskup onih koji to ne zaslužuju. Kako primećuje Meklin, dan-danas komisijama koje treba da vrše izbor novih članova obično promiče ovaj Dodžsonov jednostavani uvid (McLean, 2019, str. 185). Na ovom predlogu, Dodžson će insistirati i u dva naredna pamfleta.

Komiteta koji je trebalo da izabere novog člana koledža je usvojio Dodžsonove ideje iz prvog pamfleta, iako samo delimično – prihvatili su da se glasanje sprovede upotrebom Dodžsonove verzije Bordinog metoda, ali ne i njegov predlog o uvođenju opcije „bez izbora“. Rezultati koji su usledili su bili neobični. Među kandidatima su se izdvojila dvojica, koja su osvojila 48, odnosno 47 bodova. Preostali kandidat je osvojio daleko manje bodova od njih dvojice. Uzevši u obzir da je rezultat između prva dva kandidata bio tesan, kao i činjenicu da je Dodžsonov metod bio upotrebljen prvi put u istoriji koledža, komitet je odlučio da ipak sprovede tradicionalni drugi krug glasanja između dvojice najbolje plasiranih kandidata. Ishod je zapanjio Dodžsona. Kandidat koji je imao manje bodova u prvom krugu je pobedio protivkandidata u drugom krugu glasanja (Szpiro, 2010, str. 109). Rezultat koji se dogodio predstavljao je kršenje uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa koje je, kao što znamo, glavna slabost upotrebe Bordinog metoda. Odstranjivanje trećeg kandidata sa agende prouzrokovalo je promenu redosleda kojim grupa preferira prva dva kandidata.

Ova epizoda je motivisala Dodžsona da se dalje pozabavi pitanjima glasanja. Njegov prvobitni cilj je bio da otkrije proceduru koja ne proizvodi kontraintuitivne rezultate, ali baš kada je pomislio da je otkrio takvo rešenje, ono je već prvom prilikom izazvalo nepoželjne posledice. Dodžson je ubrzo otkrio uzrok ove pojave – Bordin metod, kao što znamo, može dovesti do izbora kandidata koji nije Kondorseov pobednik čak i onda kada takav pobednik postoji. Šest meseci kasnije, Dodžson je objavio drugi pamflet, „Preporuke o najboljem metodu glasanja, kada treba glasati između više od dve opcije“, u kojem izlaže svoja nova otkrića. I ovaj pamflet napisan je u žurbi jer je trebalo da posluži kao uputstvo za predstojeće glasanje. Ovoga puta, glasalo se o predlozima za izgradnju novog zvonika, a na stolu su bila četiri predloga različitih arhitekata (Black, 1958/1998, str. 240). U „Preporukama“, Dodžson piše da je odustao od prethodno predloženog metoda i da sada predlaže da se glasanjem najpre utvrdi da li postoji opcija koja ima apsolutnu većinu glasova. Ukoliko takve opcije nema, treba glasati između svakog pojedinačnog para opcija kako bi se utvrdilo da li postoji opcija koja pobeđuje svaku drugu u takvim uparivanjima (Dodžson, 1874/1995, str. 287–288). Uviđamo da Dodžson, dakle, sada favorizuje Kondorseov metod. Ukoliko postoji opcija koja je prvorangirana od strane više od polovine glasača, takva opcija je Kondorseov pobednik, te u tom slučaju nema potrebe za glasanjem po parovima. Razlika u odnosu na Kondorsea je u tome što Dodžson ponovo insistira na uključivanju opcije „bez izbora“ kao dodatnog kandidata. Čini se da je prilikom pisanja ovog pamfleta Dodžson počinjao da bude svestan mogućnosti pojave Kondorseovog paradoksa, jer na samom kraju govori da postoji mogućnost da čak ni glasanje po parovima ne dovodi do konačnog rezultata. On, međutim, ne daje nikakav predlog za rešenje takve situacije, ali smatra da je ona malo verovatna (Dodžson, 1874/1995, str. 288).

Dodžsonov predlog je i ovoga puta delimično usvojen (opcija „bez izbora“ je ponovo izostala). I zaista, dogodilo se da nijedan od predloga nije imao apsolutnu većinu glasova, te je potom svaki predlog uparen sa svakim drugim. U ponovljenom glasanju, u kojem se glasalo rang-listama, otkriven je Kondorseov pobednik, a u pitanju je bio predlog koji je u prvom krugu osvojio drugo mesto (Szpiro, 2010, str. 111). Nisu poznati dodatni detalji o ovom događaju, ali možemo pretpostaviti da je Dodžson bio zadovoljan ishodom. U praksi se pokazalo upravo ono o čemu je pisao: konvencionalna procedura najvećeg broja glasova rezultovala bi izborom neoptimalne opcije uprkos činjenici da je prisutna opcija koja pojedinačno pobeđuje sve ostale. Ovo je bio važan dokaz u prilog metoda međusobnog uparivanja svih opcija.

Dodžsonov treći pamflet, „Metod o glasanju između više od dve opcije“ objavljen je dve godine kasnije. U pitanju je jedini pamflet koji nije napisan u žurbi zbog predstojećeg glasanja (McLean, 2019, str. 189). Zbog toga je ovaj tekst značajno duži od prethodna dva, sistematičan, i prepun primera kojima Dodžson ilustruje svoje argumente. Treći pamflet je značajan iz tri razloga:

Dodžson objašnjava pojavu Kondorseovog paradoksa, iznosi dodatne argumente u prilog uključivanja opcije „bez izbora“ na agendu i predlaže moguća rešenja paradoksa. Uprkos tome što je u drugom pamfletu pojavu paradoksa smatrao malo verovatnom, čini se da je ovo pitanje zaokupljalo Dodžsonove misli u narednom periodu, zbog čega mu u trećem pamfletu posvećuje posebnu pažnju. On čak eksplicitno odbacuje primedbu da je mogućnost pojave paradoksa – koji naziva „cikličnim većinama“ (*cyclical majorities*) – isuviše mala, te da joj zbog toga ne treba poklanjati pažnju. On ovo naziva primerom loše naučne prakse u kojoj teoretičar, suočen sa mogućnošću pojave koja pobija njegov rezultat, zaključuje da je u pitanju ekstreman slučaj koji se ne može javiti u praksi (Dodgson, 1876/1995, str. 294–295). Dodžson navodi nekoliko hipotetičkih situacija u kojima se paradoks javlja, koje treba da ukažu na važnost pronalazjenja adekvatnog rešenja (Dodgson, 1876/1995, str. 291–294).

Kada je u pitanju opcija „bez izbora“, Dodžson u ovom pamfletu navodi dva razloga za njeno uvođenje. Najpre, on smatra da glasač koji smatra da nijedan kandidat nije zadovoljavajući mora imati nekakvu mogućnost da to iskaže glasanjem (Dodgson, 1876/1995, str. 296). Uočavamo da Dodžson povlači razliku između glasanja za opciju „bez izbora“ i *neglasanja*: u prvom slučaju, glasač aktivno učestvuje u glasanju, uprkos činjenici da nije zadovoljan ponuđenim kandidatima, dok u drugom slučaju glasač odbija učešće u samom izbornom procesu. Dodatni razlog za uvođenje ovakve opcije kao zasebnog kandidata, Dodžson vidi u činjenici da postoje glasači koji preferiraju neke kandidate više nego opciju „bez izbora“, a opet ovu opciju preferiraju više nego neke druge kandidate. Budući da takvi glasači ne bi mogli drugačije da iskažu svoje mišljenje, neophodno je dozvoliti im da ih uvrste na svoje rang-liste.¹³⁰ Dodžsonov zaključak je da opcija „bez izbora“ u svakom pogledu treba da se tretira kao ime bilo kog drugog kandidata (Dodgson, 1876/1995, str. 296).

Sa Dodžsonovim glavnim doprinosom pitanju kako rešiti problem cikličnih većina smo se već upoznali. U pitanju je procedura prema kojoj, u slučaju pojave paradoksa, treba otkriti koji bi kandidat bio pobednik u situaciji u kojoj najmanji broj glasača menja svoje mišljenje u pogledu raspoloživih kandidata (Dodgson, 1876/1995, str. 291–292). Ovo je filozofski zanimljiv predlog, jer Dodžson njime sugerise da treba otkriti moguće stanje stvari koje nije aktualizovano, ali takvo da je najbližije aktuelnom. Ovaj predlog, ipak, ima tri značajna nedostatka. Prvi nedostatak je u tome što se u određenim situacijama može dogoditi da ova procedura istovremeno favorizuje više različitih kandidata. Drugi nedostatak je taj što u situacijama u kojima tri prvorangirana kandidata formiraju cikličan poredak, kandidat koji zahteva najmanje promena kako bi bio pobednik može biti četvrti kandidat koji je u aktuelnom glasanju poražen od preostala tri. Dodžson je svestan ova dva nedostatka i oba ilustruje odgovarajućim primerima (Dodgson, 1876/1995, str. 293–294). Treći nedostatak je u tome što je Dodžsonovog pobednika, u slučaju postojanja velikog broja kandidata, praktično nemoguće utvrditi. Dodžsonov predlog predstavlja primer problema kod kojih vreme koje je mašini potrebno za njihovo rešavanje eksponencijalno raste sa količinom ulaznih podataka (u ovom slučaju, sa veličinom glasačkog profila), do te mere da se oni mogu smatrati praktično nerešivim (Szpiro, 2010, str. 116).¹³¹ Nezadovoljan ovim predlogom, Dodžson daje drugačije rešenje: u slučaju pojave cikličnog poretka, treba ponoviti diskusiju i glasanje. Ukoliko problem ostaje, za pobednika treba proglasiti opciju „bez izbora“ i glasanje ponoviti sa drugim kandidatima. Ovo je istovremeno i Dodžsonov odgovor na pitanje šta treba raditi u situacijama u kojima je opcija „bez izbora“ Kondorseov pobednik (Dodgson, 1876/1995, str. 294). Problem kod ovakvog predloga je u tome što se kosi sa Dodžsonovim zahtevom da opciju „bez izbora“ treba u svakom pogledu tretirati kao bilo kog drugog kandidata. Naime, u situaciji u kojoj tri kandidata formiraju cikličan poredak na prva tri mesta rang-liste, a opcija „bez izbora“ zauzima poslednje, četvrto mesto, ona je jasan Kondorseov gubitnik. Međutim, Dodžsonov predlog bi je tretirao kao pobedničku. Ovakva mogućnost čini Dodžsonovo rešenje neadekvatnim.

¹³⁰ Treba naglasiti da u ovom pamfletu Dodžson piše o tome da se metod poređenja svih kandidata po parovima može sprovesti na dva načina: glasanjem između svakog pojedinačnog para, i celokupnim rang-listama. Dodžson daje prednost drugom načinu jer on garantuje tranzitivnost individualnih preferencija (Dodgson, 1876/1995, str. 295).

¹³¹ „Mislimo da bi se Luisu Kerolu dopala ideja da bi mandat pobedničkog kandidata mogao isteći pre nego što bi se uopšte utvrdilo ko je on“ (McLean & Urken, 1995, str. 32).

Dodžson je, prema Blekovom mišljenju, drugi najznačajniji klasični predstavnik teorije društvenog izbora, odmah nakon Kondorsea. Dodžsonu je nedostajao Kondorseov sistematičan matematički pristup, a odmogla je i njegova sklonost ka brzom gubljenju interesovanja za intenzivnim bavljenjem jednim problemom (Black, 1958/1998, str. 246).¹³² Dodžsonova teorija zbog toga ostaje istorijski kuriozitet i zanimljiva epizoda u životu inače slavnog stvaraoca. Ovde ćemo se, ipak, zadržati na Dodžsonovom značaju kao prvog autora koji je predložio sledeću proceduru glasanja: glasanje treba sprovesti po pravilima Kondorseovog metoda, uz dodatak opcije „bez izbora“ koju treba tretirati kao svakog drugog kandidata. Ovo je procedura kojoj posvećujemo ostatak rada. Nastojaćemo da pokažemo da se u njoj krije rešenje problema distingviranja i agende. Dodžsonove predloge o tome kako rešiti Kondorseov paradoks, pak, odbacujemo u korist rešenja koje smo već izložili u drugom poglavlju.

Modifikacija agende opcijom „bez izbora“

Ovaj rad smo započeli pitanjem koja je adekvatna interpretacija glasanja, pri čemu smo usvojili gledište da adekvatna interpretacija mora da zadovolji uslove aktivnosti, zastupanja i agregacije. Tvrdili smo da shvatanje glasanja kao izražavanje stavova o preferencijama zadovoljava dva od tri uslova, ali da, samo po sebi, nije u stanju da zadovolji uslov zastupanja. Naime, čak i glasanje celokupnom rang-listom moramo tumačiti samo kao iznošenje složenog stava o tome koja se opcija preferira više od bilo koje druge, ali ne i stava o tome koja se od njih preferira kao takva. U uvodnom delu rada smo, međutim, sugerisali da skup opcija između kojih se bira ponekad može da uključi opciju kojom se označava da ne treba izabrati nijednu od preostalih ponuđenih opcija. U tom slučaju, tvrdili smo, glas za bilo koju drugu opciju, u svetlu takve opcije, može se tumačiti kao zastupanje opcije za koju se glasa. Sada smo pokazali da je Dodžson imao upravo takav predlog. Usvajanjem ovog predloga, možemo tvrditi da glasovi shvaćeni kao stavovi o preferencijama – onda kada se na agendi nalazi opcija „bez izbora“ – predstavljaju međusobno slične činove zastupanja neke opcije; u ovom slučaju, *svih opcija* koje pojedinačni glasač rangira bolje od opcije „bez izbora“. Uključivanjem ove opcije na agendu, istovremeno dolazimo do odgovora na pitanje koja interpretacija glasanja je najadekvatnija.

Sada ćemo istaći ostale prednosti proširenja agende opcijom „bez izbora“, a potom odgovoriti na neke od potencijalnih prigovora protiv takvog predloga. Epistemička koncepcija demokratije koja brani masovnu participaciju pozivanjem na teoremu porote se, pokazali smo, suočava sa zamerkom da se mora pronaći odgovarajući način proširenja teoreme na odlučivanje između više od dve opcije. U drugom poglavlju smo predstavili način na koji je to učinio Kondorse uvođenjem metoda glasanja kojim svaki glasač prilaže celokupnu rang-listu opcija poređanih od prvorangirane do poslednje. Ove rang-liste se, u procesu brojanja glasova, koriste kako bi se utvrdila podrška koju svaka pojedinačna opcija ima u poređenju sa svakom drugom. Nakon toga, proverava se koliko podršku ima svaki mogući poredak kandidata, kako bi se utvrdilo koji poredak ima podršku većine.

Prilikom poređenja svakog pojedinačnog para opcija, primenjuje se osnovni rezultat teoreme porote: ukoliko su glasači dovoljno kompetentni, unutar svakog pojedinačnog para većina glasača će utvrditi ispravnu opciju sa većom verovatnoćom nego što bi to učinio pojedinačni glasač. Rezultat primene ovog metoda je rang-lista koju treba tumačiti kao mišljenje grupe o ispravnosti svake od ponuđenih opcija u poređenju sa svakom drugom. Drugim rečima, glasanje rezultuje listom u kojoj su opcije rangirane od najispravnije do najmanje ispravne. Ovaj rezultat smo nazvali „spektar ispravnosti“ i tvrdili smo da je on implicitan rezultat bilo kakvog kolektivnog odlučivanja koje uzima u obzir pretpostavku ispravnosti i činjenicu da je na raspolaganju mnoštvo opcija. Kondorseov metod, primenjen na teoremu porote, na postojanje ovog spektra ukazuje eksplicitno. Ipak, kao što smo tvrdili u ranijim poglavljima, spektar ispravnosti pokazuje samo to kako se, prema mišljenju glasača, opcije

¹³² Dodžson će ovim pitanjima vratiti petnaestak godina kasnije, kroz nekoliko novinskih članaka koji su se bavili problemima proporcionalnog izbornog sistema, kao i, pomalo neobično, jednim pamfletom koji se bavio pravilima koja se tiču metoda uparivanja tenisera na turniru Vimbldon (McLean, 2019, str. 193, 197).

odnose među sobom u pogledu ispravnosti, ali ne i to koja je (ako je ijedna) opcija zapravo ispravna. Modifikacija agende, dodavanjem opcije „bez izbora“ na spisak opcija između kojih se odlučuje, daje odgovor na ovo pitanje.

U prethodnom poglavlju smo došli do zaključka da rešenje problema distingviranja treba tražiti u proceduri glasanja koja od glasača zahteva da istovremeno odgovore na dva pitanja. To su pitanje koja je opcija ispravnija kada se uporedi sa bilo kojom drugom, ali i pitanje da li je neka pojedinačna opcija ispravna sama po sebi. Utvrdili smo da Kondorseov metod glasanja postavlja samo prvo pitanje. Glasanje odobravanjem je, pak, procedura kojom se postavlja samo drugo pitanje. Sada, međutim, možemo da primetimo da Dodžsonov predlog o kombinovanju Kondorseovog metoda sa opcijom „bez izbora“ predstavlja *način da se oba pitanja postave istovremeno*. Naime, upoređivanjem svakog mogućeg para opcija, glasači daju odgovor na pitanje koja je od dve opcije ispravnija, ali upoređivanjem neke opcije sa opcijom „bez izbora“ – odnosno, sa mogućnošću da ne bude donesena nikakva odluka – glasači odgovaraju i na pitanje da li je opcija ispravna ili ne. Opcija „bez izbora“ na taj način postaje jednostavan test ispravnosti. Ako glasač smatra da je bolje ne izabrati nijednog kandidata nego izabrati nekog konkretnog kandidata, on time izražava da je dati kandidat *neispravna opcija*. Ukoliko, naprotiv, glasač rangira nekog kandidata iznad opcije „bez izbora“, time ukazuje na to da smatra da se radi o *ispravnoj opciji*. Uključivanje opcije „bez izbora“ na agendu omogućava pribavljanje identičnih informacija kao prilikom sprovođenja glasanja odobravanjem; istovremeno, takvo proširenje agende je kompatibilno sa Kondorseovim metodom glasanja. Proceduru koja nastaje kombinovanjem oba pristupa zvaćemo *modifikovani Kondorseov metod*.

Na koji način modifikovani Kondorseov metod rešava probleme distingviranja i agende? Opcija „bez izbora“ omogućava glasačima da povuku granicu između prihvatljivih i neprihvatljivih opcija na individualnim rang-listama. Agregacija preferencija računanjem ukupne podrške koju ima svaki mogući poredak opcija omogućava da rezultat glasanja ima oblik rang-liste koja u sebi sadrži granicu između prihvatljivih i neprihvatljivih opcija, budući da je jedan od kandidata na toj listi upravo opcija „bez izbora“. Ovu opciju u tom slučaju treba tumačiti kao indikator *praga ispravnosti*, te samim tim i kao izvor informacija o tome koja opcija (ili opcije), prelaze taj prag. Problem distingviranja je u tom slučaju rešen, budući da sve opcije koje su rangirane bolje od opcije „bez izbora“ treba tumačiti kao ispravne, a sve opcije koje su rangirane lošije kao neispravne. Problem agende takođe dobija svoj odgovor: ukoliko postoji barem jedna opcija koja je rangirana bolje od opcije „bez izbora“, znamo da se neka od ispravnih opcija nalazila na agendi. Ukoliko, pak, opcija „bez izbora“ predstavlja prvorangiranu opciju na kolektivnoj rang-listi, glasanje treba, u skladu sa Dodžsonovim predlogom, ponoviti sa sasvim novim kandidatima.¹³³ Nova agenda bi, naravno, i sama trebalo da sadrži opciju „bez izbora“. Ova opcija na taj način postaje garant prisustva ispravnog kandidata na aktualnoj ili nekoj od budućih agendi. Kada je u pitanju mogućnost da se na agendi nađe više od jednog ispravnog kandidata, uočavamo da je primenom modifikovanog Kondorseovog metoda takav scenario sasvim moguć, ali on ne predstavlja nikakvu protivrečnost niti sa sobom nosi opasnost od izbora neispravne opcije. Jednostavno, ispravne opcije se među sobom mogu dodatno razlikovati u pogledu svoje ispravnosti, ali svaka od njih pojedinačno prelazi naznačeni prag ispravnosti. Ukoliko je potrebno izabrati jedinstvenog pobjednika, to treba da bude prvorangirana ispravna opcija. Zaključujemo, stoga, da je implementacija modifikovanog Kondorseovog metoda rešenje problema distingviranja i agende.

Sada ćemo razmotriti i neke od mogućih primedbi na ovo rešenje. Na prvom mestu, možemo se zapitati zbog čega u slučaju postojanja više ispravnih opcija, prvorangiranu opciju treba proglasiti za pobjedničku? Zar se takvim predlogom nismo ponovo vratili na problem distingviranja, i ne znači li to da nam je potreban dodatni kriterijum kojim bismo napravili preciznije razlike između ispravnih opcija? Naš odgovor na ovo pitanje je da, u slučaju postojanja više opcija koje su na grupnoj rang-listi rangirane iznad opcije „bez izbora“, svaku od ovih opcija treba smatrati ispravnom, jer svaku od njih glasači smatraju boljom od scenarija u kojem ne treba doneti nikakvu odluku. Sa stanovišta ovog

¹³³ Predlog koji iznosimo se prvenstveno odnosi na političko odlučivanje, a pogotovo na situacije glasanja u kojima treba izabrati jednog kandidata.

kriterijuma, izbor bilo koje od njih predstavljao *legitimnu* političku odluku. Međutim, iz činjenice da su sve opcije ispravne, ne sledi da su ispravne u jednakoj meri, zbog čega bi trebalo dati prednost prvorangiranoj opciji koja je još uvek *ispravnija*. Razlozi za ovu tvrdnju slede iz Kondorseove teoreme porote koja, pod uslovom ispunjenosti pretpostavke kompetentnosti, rezultuje ispravnim poretkom opcija.

Treba uočiti da smo ovim pretpostavili specifičan odnos između dva važna aspekta demokratije – ispravnosti i legitimnosti – koja leže u osnovi problema Volhajmovog paradoksa. Prema ovom gledištu, legitimnost demokratske odluke ne sledi iz činjenice da je većina izabrala neku opciju pre nego bilo koju drugu, već isključivo iz rezultata prema kojem većina glasača smatra da je neka opcija bolja od nedonošenja nikakve odluke. Možemo se zapitati i da li ovakvu poziciju treba smatrati oblikom epistemičkog instrumentalizma. U izvesnom smislu, ona svakako predstavlja poziciju koja je bliska epistemičkom instrumentalizmu, jer se njome pretpostavlja da je opcija legitimna ako i samo ako je ispravna. Ona je, ipak, i episteimički skromnija jer dozvoljava postojanje mnoštva ispravnih opcija.

Takva pozicija pretpostavlja postojanje nezavisnog standarda ispravnosti u svakoj mogućoj instanci političkog odlučivanja. Ovaj standard se, međutim, interpretira kao spektar ispravnosti na kojem opcije zauzimaju određena mesta, a većina (kompetentnih) glasača je u epistemičkoj poziciji da otkrije tačno mesto svake pojedinačne opcije. Istovremeno, ovo gledište podrazumeva postojanje dodatnog standarda distingviranja koji nije sasvim nezavisan od procedure odlučivanja, jer je opcija „bez izbora“ i sama jedna od opcija koja ima svoje mesto na spektru ispravnosti. Zbog toga nam se čini najadekvatnijim da poziciju koja brani uvođenje modifikovanog Kondorseovog metoda kao centralnog načina demokratskog odlučivanja odredimo kao oblik epistemičkog proceduralizma, iako pod time treba podrazumevati nešto značajno drugačije od Estlundove pozicije. Umesto (potencijalno kontroverznog) skupa primarnih zala, ovde se postavlja drugačiji kriterijum ispravnosti: ispravna je svaka opcija čiji izbor većina glasača smatra boljim od situacije u kojoj ne bi bila izabrana nijedna opcija.

Još jedno pitanje koje bi se moglo postaviti je da li je isti efekat mogao da se postigne nekom drugačijom procedurom? Glasanje između mnoštva opcija bi se, na primer, moglo sprovesti putem uobičajenog Kondorseovog metoda, da bi potom prvorangirana opcija bila stavljena na ponovno glasanje u kojem bi je glasači odobrili ili ne. Drugim rečima, iste informacije bi mogle biti pribavljene na različite načine. Kada su u pitanju ovaj ili slični prigovori koji se pozivaju na mnoštvo različitih procedura, čini nam se da je kriterijum na osnovu kojeg treba dati prednost modifikovanom Kondorseovom metodu *jednostavnost*. Smatramo da procedura glasanja koja podrazumeva jedan izborni krug treba da ima prednost u odnosu na dvokružne ili višekružne, kako zbog svoje efikasnosti, tako i zbog garancije interne konzistentnosti preferencija glasača koje bi se, u protivnom, mogle menjati od kruga do kruga.

Sledeće pitanje koje treba razmotriti je da li opcija „bez izbora“ mora da bude deo agende kako bi glasači mogli da istovremeno izraze i odobravanje i redosled preferiranja opcija. Stiven Brams i Remzi Sanver (Remzi Sanver) predlažu veoma sličnu proceduru koja kombinuje odobravanje i rangiranje kandidata. Razlika je u tome što u njihovom predlogu opcija „bez izbora“ ne postoji kao zaseban kandidat, već glasači glasaju navođenjem celokupne rang-liste koja se sadrži „prekid“ između najmanje preferiranog kandidata kojeg odobravaju, najviše preferiranog kandidata kojeg ne odobravaju (Brams & Sanver, 2009). Ova procedura počiva na identičnoj informacionoj osnovi kao modifikovani Kondorseov metod, a takođe je sprovodljiva u jednom krugu. Iako Brams i Sanver predlažu drugačiji način utvrđivanja pobednika (prema ovoj proceduri, sabiraju se ukupni glasovi odobravanja nekog kandidata, ali se uzimaju u obzir i pozicije na rang-listama), možemo se zapitati da li opciju „bez izbora“ moramo tretirati kao dodatnog kandidata, ili naprosto kao kao razmak na rang-listi. Naš odgovor na ovo pitanje je da modifikovani Kondorseov metod glasanje između svakog para kandidata vidi kao primenu teoreme porote na odlučivanje između više opcija. Opcija „bez izbora“ tretira se kao zaseban kandidat iz prostog razloga što uključivanjem ove opcije glasači prave niz binarnih izbora između te opcije i drugih kandidata, čime postaje moguće smeštanje procedure u okviru teoreme porote. Pored toga, upotrebom modifikovanog Kondorseovog metoda opcija „bez

izbora“, kao zaseban kandidat, može biti prvorangirana na kolektivnoj rang-listi, čime se, kao što smo tvrdili, signalizira da su sve ostale opcije neispravne, zbog čega glasanje treba ponoviti sa novim kandidatima.

Poslednji prigovor koji ćemo anticipirati je da li predložena modifikacija agende može dovesti do narušavanja načela nezavisnosti od irelevantnih alternativa. Poznato nam je da Kondorseov metod glasanja ne može dovesti do kršenja uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa na kolektivnom nivou, pod uslovom da preferencije individualnih glasača nakon dodavanja ili odstranjivanja neke opcije ostanu nepromenjene u pogledu preostalih opcija. Međutim, šta ukoliko uključivanje opcije „bez izbora“ sa sobom povlači opasnost od kršenja ovog pravila na individualnom nivou? U tom slučaju, novi profil može promeniti način na koji grupa rangira ostale opcije. Iako bi takva mogućnost predstavljala kršenje uslova racionalnosti individue koje uzimamo kao ispunjene, neki autori naglašavaju da postoje okolnosti u kojima se kršenje ovog uslova može smatrati racionalnim u jednom širem smislu (Mackie, 2003, str. 133–134; Sen, 1993, str. 501). Naime, promenom agende menja se i kontekst u kojem je doneta prvobitna odluka, zbog čega uključivanje dodatnih opcija može dovesti do promene na individualnim rang-listama.¹³⁴ Kada je u pitanju uključivanje opcije „bez izbora“, može se dogoditi da, u svetlu mogućnosti da ne bude doneta nikakva odluka, glasač odluči da promeni redosled kojim rangira preostale opcije. U tom slučaju, može se uputiti primedba da *ne treba* modifikovati agendu dodavanjem takve opcije. Kao odgovor na ovu primedbu, primetićemo da je specifičnost opcije „bez izbora“ u tome što je ona uvek implicitno prisutna prilikom svakog odlučivanja. Videli smo da je još Plinije, a potom i Kondorse, uočio da u slučajevima naizgled binarnog izbora možemo eksplicirati i treću opciju koja bi na neki način razdvojila dve suprotstavljene opcije. Dodžson ima sličnu primedbu jer uočava da, prilikom glasanja za bilo kojeg kandidata, glasači zapravo vrše podelu na podskup između prihvatljivih i neprihvatljivih kandidata. Budući da je opcija „bez izbora“ implicitno prisutna na svakoj agendi, imamo jednako dobre razloge da tvrdimo da je uslov nezavisnosti od irelevantnih alternativa potencijalno prekršen onda kada ovakva opcija *nije* jedan od raspoloživih kandidata.

Zaključak

Predmet ovog poglavlja bilo je istraživanje glavnih pitanja koja se tiču veze između pretpostavki ispravnosti i formiranja agende. Najpre smo pokazali da glasačka kompetencija ne može biti osetljiva na agendu. Time smo potvrdili našu raniju tezu da Kondorseovu teoremu porote treba proširiti na odlučivanje između više opcija kroz upotrebu Kondorseovog metoda glasanja koji ne podrazumeva takvu osetljivost. Nakon toga, pažnju smo posvetili Dodžsonovoj teoriji glasanja i njegovom predlogu o uključivanju opcije „bez izbora“ na agendu. Spajanje ove ideje i našeg ranijeg zastupanja kondorseovskog proširenja teoreme porote označili smo kao „modifikovani Kondorseov metod“. Ovaj metod, pokazali smo, predstavlja rešenje problema distingviranja i agende.

Smatramo da je ovo rešenje kompatibilno sa osnovnim pretpostavkama epistemičke koncepcije demokratije. Ono usvaja pretpostavku o postojanju standarda ispravnosti koji je nezavisan od procedure glasanja, a na osnovu kojeg glasači procenjuju ispravnost svake od opcija. Ovaj standard, međutim, interpretiramo kao spektar na kojem različite opcije mogu zauzeti viša ili niža mesta – u skladu sa time u kolikoj meri su ispravne – ali se one razlikuju i po tome da li zadovoljavaju neophodne uslove da bi se nazvale ispravnim. Ovo rešenje je takođe kompatibilno sa pretpostavkom da su pojedinačni glasači (makar u proseku) u stanju da između bilo koje dve ponuđene opcije naprave procenu koja od njih zauzima više mesto u skladu sa standardom ispravnosti, a da takva procena bude bolja od nasumične. Pored toga što svaku opciju upoređuju sa bilo kojom drugom, glasači ih jednako kompetentno upoređuju i sa mogućnošću da ne bude izabrana nijedna od njih. Zbog toga, upotrebom

¹³⁴ Jedan primer takve promene su stavovi javnog mnjenja tokom Hladnog rata. Zamislimo ispitanika koji preferira nastavak Hladnog rata u odnosu na razoružavanje. Ako bi se kao treća opcija priključila mogućnost izbivanja nuklearnog rata, isti ispitanik bi tada mogao smestiti razoružavanje na prvo mesto. Iako takva pojava predstavlja odstupanje od uslova nezavisnosti od irelevantnih alternativa, ne mora se nužno smatrati primerom iracionalnog razmišljanja (Mackie, 2003, str. 132).

modifikovanog Kondorseovog metoda, pojedinačni glasački listić sadrži glas za čitav poredak opcija, koji u sebi uključuje i opciju „bez izbora“. Rezultat takvog glasanja je stav većine glasača o tome koji je ispravan poredak opcija, pri čemu taj poredak sadrži informaciju o tome koje pojedinačne opcije su ispravne, a koje ne. Na taj način, opcija „bez izbora“ distingvira ispravne opcije od neispravnih, istovremeno odgovarajući na pitanje da li je barem neka ispravna opcija bila deo agende.

ZAKLJUČAK

Epistemička teorija demokratije počiva na dve glavne pretpostavke. Prva je da postoje ispravni odgovori na politička pitanja, a druga da su građani u dobroj epistemičkoj poziciji da, putem kolektivnog odlučivanja, ponude te odgovore. Na osnovu tvrdnje o ispunjenosti te dve pretpostavke – pretpostavke ispravnosti i pretpostavke kompetentnosti – zastupnici ove teorije brane demokratsko odlučivanje. U ovom radu smo istakli neke od problema koje te pretpostavke nose sa sobom, ali ih načelno nismo dovodili u pitanje. Umesto toga, usredsredili smo se na probleme koji preostaju ako prihvatimo da su ove pretpostavke ispunjene, a istovremeno pretpostavimo da se glavne demokratske odluke donose glasanjem. Utvrdili smo da je jedan od izazova za ovu teoriju pitanje odlučivanja između više od dve opcije, što je, pokazali smo, problem star gotovo dva milenijuma. Kada odluka koju treba doneti nije binarne prirode, sama pretpostavka ispravnosti, čak i ako prihvatimo da postoji standard na osnovu kojeg je moguće proceniti ispravnost pojedinačnih opcija, suočava se sa dva dodatna problema: problemom distingviranja i problemom agende. Glavni zaključak ovog rada je da ova pitanja imaju zajedničko rešenje. Ovo rešenje se nalazi u specifičnoj proceduri glasanja – koju smo nazvali modifikovani Kondorseov metod – koja nalaže da se treba glasati navođenjem celokupnih rang-lista raspoloživih opcija, pri čemu je skup opcija između kojih se vrši izbor proširen dodavanjem opcije „bez izbora“.

Sumiraćemo na koji smo način došli do ovog rešenja. Najpre smo u prvom poglavlju ponudili pregled osnovnih hipoteza i rezultata dve teorije koje imaju značajno drugačije pristupe u proučavanju demokratije: teorije društvenog izbora i epistemičke koncepcije demokratije. Teorija društvenog izbora, koja svoje osnovne pretpostavke crpi iz teorije odlučivanja, orijentisana je na preferencije individualnih glasača za koje se pretpostavlja da ispunjavaju određene uslove racionalnosti. Glavno otkriće ove teorije je teorema kojom se dokazuje da ne postoji način da se preferencije glasača objedine u grupni poredak preferencija, a da se pritom ne naruši neko od pravila racionalnosti ili uslova za koje se pretpostavlja da su etički prihvatljivi. Epistemička teorija demokratije, pak, pretpostavlja da su mase građana sposobne za donošenje ispravnih političkih odluka, te da je to ono što demokratiju čini boljom od nedemokratskih načina odlučivanja. Međutim, i teorija društvenog izbora i epistemička demokratija (odnosno, neki od važnih pristupa unutar nje) imaju i jednu zajedničku komponentu, a to je da obe ističu značaj glasanja kao sastavnog dela demokratskog odlučivanja. Prikazali smo na koje načine ove dve teorije proučavaju glasanje i sugerisali da, uprkos svojim razlikama, one ne moraju predstavljati konkurentne pristupe demokratiji kako se obično pretpostavlja.

Ako postoji jedno ime za koje možemo reći da spaja najznačajnije uvide, kako teorije društvenog izbora, tako i epistemičke teorije demokratije, onda je to svakako Kondorse. Zbog toga smo drugo poglavlje posvetili proučavanju teorije o glasanju koju iznosi ovaj filozof. Osnovna hipoteza koju smo želeli da dokažemo da su tri otkrića koja nose ime po njemu – Kondorseova teorema porote, Kondorseov metod glasanja i Kondorseov paradoks – deo jedne šire teorije koju treba tumačiti kao spajanje epistemičkih razmatranja sa osnovnim postulatima racionalnosti. Rezultat do kojeg dolazimo se može sumirati na sledeći način. Kondorseov metod glasanja predstavlja primenu teoreme porote na slučajeve odlučivanja između više opcija. Ovom primenom rešava se i Kondorseov paradoks, budući da se u svetlu teoreme porote rezultat glasanja posmatra kao poredak opcija rangiranih u skladu sa svojom ispravnošću. Pokazali smo da ovaj rezultat sledi iz osnovnih pretpostavki koje uvodi sam Kondorse, uprkos tome što on svojom argumentacijom ne dolazi do zadovoljavajućeg zaključka. Ovakvo čitanje Kondorsea nam je, međutim, otkrilo da se pretpostavka ispravnosti suočava sa problemima distingviranja i agende.

Treće poglavlje ovog rada usmereno je na problem distingviranja. Objasnili smo da pod tim problemom podrazumevamo nedostatak jasnog kriterijuma razlikovanja između ispravnih i neispravnih opcija, kojim su pogođeni različiti oblici epistemičkog pristupa demokratiji. Sugerisali smo da uzrok ovog problema leži u neodređenosti termina „ispravnost“. Tvrdili smo da se „ispravnost“ može shvatiti kao apsolutan ili kao relativan termin. Shvaćena kao relativan termin,

„ispravnost“ dovodi do pojave paradoksa gomile, koji je, pokazali smo, lingvistički pandan Kondorseovom paradoksu. Shvaćena kao apsolutan termin, „ispravnost“ ne dovodi do takvog paradoksa, ali sama apsolutnost nekog termina može podrazumevati različite stvari. Prema strožem tumačenju, koje sledi iz skeptičkog argumenta Pitera Angera, apsolutnost termina „ispravnost“ vodila bi ka zaključku da ispravne opcije ne postoje, što je problematičan zaključak za epistemičku koncepciju demokratije. U manje strogom smislu, apsolutnost termina podrazumeva svojstvo termina da se samom njegovom upotrebom implicira postojanje određenih kriterijuma koji su nezavisni od konteksta upotrebe. U zaključku trećeg poglavlja, sugerisali smo da rešenje problema distingviranja leži u prepoznavanju činjenice da različite procedure glasanja sadrže različite pretpostavke o prirodi ispravnosti. Postoje procedure koje zahtevaju samo informacije o načinu na koji glasači rangiraju opcije u pogledu njihove ispravnosti (čime „ispravnost“ tretiraju kao relativan termin), kao i procedure koje zahtevaju informacije o tome koja pojedinačna opcija prelazi prag ispravnosti (čime je tretiraju kao apsolutan).

Četvrto poglavlje posvećeno je traganju za procedurom glasanja koja traži obe navedene informacije u isto vreme. U ovom poglavlju smo najpre obrazložili da pod problemom agende podrazumevamo odsustvo garancija da će se ispravna opcija naći u skupu opcija između kojih treba odlučivati, čime smo istakli vezu između pretpostavki vezanih za ispravnost i procesa formiranja agende. Takođe smo pokazali i to da glasačka kompetencija, odnosno verovatnoća izbora ispravne opcije, ne može zavisiti od agende. Nakon toga, posvetili smo pažnju Dodžsonovoj teoriji glasanja, čiji je glavni doprinos predlog o uvođenju opcije „bez izbora“ na agendu. Tvrđili smo da ova modifikacija agende, spojena sa Kondorseovim metodom glasanja, predstavlja način da se glasanje istovremeno interpretira kao iznošenje stava u pogledu toga koja pojedinačna opcija je ispravna, ali i u pogledu toga kako se opcije među sobom odnose u pogledu svoje ispravnosti. Ovakav predlog predstavlja rešenje kako problema distingviranja, tako i problema agende. Kada se opcija „bez izbora“ nađe na grupnoj rang-listi opcija koja proizilazi kao rezultat glasanja, ona distingvira ispravne opcije od neispravnih, istovremeno odgovarajući na pitanje da li je neka od ispravnih opcija bila prisutna na agendi.

LITERATURA

- Ahlstrom-Vij, Kristoffer (2019). The Epistemic Benefits of Democracy: A Critical Assessment. In: Fricker, Miranda; Graham, Peter J.; Henderson David; Pedersen, Nikolaj J. L. L. (Eds.) *The Routledge Handbook of Social Epistemology*. New York: Routledge. 406–414.
- Anderson, Elizabeth (2006). The Epistemology of Democracy. *Episteme* 3(1–2). 8–22.
- Aristotel (2003). *Politika* (Crepajac, Lj. Prev.). Beograd: BIGZ.
- Arrow, Kenneth J. (1963). *Social Choice and Individual Values, 2nd Edition*. New York: John Wiley & Sons.
- Austin, John L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Baker, Keith Michael (1975). *Condorcet: From Natural Philosophy to Social Mathematics*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bali, Valentina A.; Robison, Lindon J. & Winder, Richard (2020). What Motivates People to Vote? The Role of Selfishness, Duty, and Social Motives When Voting. *Sage Open* 10(4). <https://doi.org/10.1177/2158244020950376>
- Berlin, Isaiah (1998). The Pursuit of the Ideal. In: Gowans, Christopher W. (Ed.). *Moral Disagreements: Classic and Contemporary Readings*. London & New York: Routledge. 193–203.
- Black, Duncan (1958/1998). *The Theory of Committees and Elections*. In: McLean, Iain; McMillan Alistair; Monroe, Burt L. (Eds.). *The Theory of Committees and Elections by Duncan Black and Committee Decisions With Complementary Valuation by Duncan Black and R. A. Newing. Revised Second Editions*. New York: Springer Science + Business Media, LLC.
- Borda, Jeacn-Charles de (1784/1995). On Ballot Votes. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 81–89.
- Brams, Steven J. & Fishburn, Peter. C. (1978). Approval Voting. *American Political Science Review* 72(3). 831–847.
- Brams, Steven J. & Sanver, Remzi (2009). Voting systems that combine approval and preference. In: Brams, Steven J.; Gehrlein, William V.; Roberts, Fred S. (Eds.) *The mathematics of preference, choice and order: essays in honor of Peter C. Fishburn*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. 215–237.
- Braun, David (2017). Indexicals. In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/indexicals/>
- Brennan, Jason (2011a). Condorcet's Jury Theorem and the Optimum Number of Voters. *Politics* 31(2). 55–62.
- Brennan, Jason (2011b). The Right to a Competent Electorate. *The Philosophical Quarterly* 61(245). 700–724.
- Brennan, Jason (2014). Medicine Worse Than the Disease? Against Compulsory Voting. In: Brennan, Jason & Hill, Lisa (Eds.) *Compulsory Voting: For and Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brennan, Jason (2016). *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press.

- Brennan, Jason (2020). The Ethics and Rationality of Voting. In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=voting>
- Brian, Éric (2008). Condorcet and Borda in 1784. Misfits and Documents. *Journal Electronique d'Historie des Probabilités et de la Statistique* 4(1).
- Bryce, James (1961). *The Holy Roman Empire*. London: Macmillan and Co, Ltd.
- Christiano, Thomas & Bajaj, Sameer (2022). Democracy. In: Zalta, Edward N. (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/democracy/>
- Christiano, Thomas (1995). Voting and Democracy. *Canadian Journal of Philosophy* 25(3). 395–414.
- Christiano, Thomas (2003). Introduction. In: Christiano, Thomas (Ed.) *Philosophy and Democracy: An Anthology*. Oxford: Oxford University Press. 3–13.
- Coase, Ronald H. (1998). Foreword. In: McLean, Iain; McMillan Alistair; Monroe, Burt L. (Eds.). *The Theory of Committees and Elections by Duncan Black and Committee Decisions With Complementary Valuation by Duncan Black and R. A. Newing. Revised Second Editions*. New York: Springer Science + Business Media, LLC. ix–xv
- Cohen, Joshua (1986). An Epistemic Conception of Democracy. *Ethics* 97(1). 185–231.
- Cohen, Joshua (1997). Procedure and Substance in Deliberative Democracy. In: Bohman, James & Rehg, William (Eds.) *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. 407–437.
- Cohen, Joshua (1998). Democracy and Liberty. In: Elster, Jon (Ed.) *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press. 185–231.
- Condorcet, M. J. A. N. C., marquis de (1782/1976). Reception Speech at the French Academy. In: Baker, Keith Michael (Ed.) *Condorcet: Selected Writings*. Indianapolis: Bobbs-Merrill Company. 3–32.
- Condorcet, M. J. A. N. C., marquis de (1785/2001). *Ogled o primjeni analize na vjerojatnost odluka dobivenih većinom glasova*. U: Kalanj, Rade & Knežević Radule (Ur.) *Condorcet: O napretku ~ O izborima i drugi spisi*. Zagreb: Politička kultura. 141–227.
- Condorcet, M. J. A. N. C., marquis de (1789/2001). O obliku izbora. U: Kalanj, Rade & Knežević Radule (Ur.) *Condorcet: O napretku ~ O izborima i drugi spisi*. Zagreb: Politička kultura. 229–248.
- Condorcet, M. J. A. N. C., marquis de (1793/1976). A General View of the Science of Social Mathematics. In: Baker, Keith Michael (Ed.) *Condorcet: Selected Writings*. Indianapolis: Bobbs-Merrill Company. 183–206.
- Condorcet, M. J. A. N. C., marquis de (1793/1994). On Elections. In: McLean, Iain & Hewitt, Fiona (1994). *Condorcet: Foundations of Social Choice and Political Theory*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Ltd. 235–252.
- Converse, Philip E. (2000). Assessing the capacity of mass electorates. *Annual review of political science* 3(1). 331–353.
- Copeland, Arthur H. (1951). A Reasonable Social Welfare Function. *Seminar on Applications of Mathematics to Social Sciences*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Cunningham, Frank (2002). *Theories of Democracy: A Critical Introduction*. London and New York: Routledge.

- Cusanus, Nicolaus (1434/1995). From *On Catholic Harmony*, Book III, Chapter 37. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 77–78.
- Dahl, Robert A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dahl, Robert A. (1979). Procedural Democracy. In: Laslett, Peter & Fishkin, James (Eds.) *Philosophy, Politics & Society, 5th series*. Oxford: Blackwell. 97–133.
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven & London: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1998). *On Democracy*. New Haven & London: Yale University Press.
- Damnjanović, Kaja & Janković, Ivana (2014). Normativna i deskriptivna teorija donošenja odluka u uslovima rizika. *Theoria* 4. 25–50
- DeRose, Keith (2017). Kontekstualizam: objašnjenje i obrana (Mikulić, B. prev.) U: Greco, John; Sosa, Ernest (Ur.) *Epistemologija: Vodič u teorije znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. 228–250.
- Dodgson, C. L. [Lewis Carroll] (1873/1995). A Discussion of the Various Methods of Procedure in Conducting Elections. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 279–286.
- Dodgson, C. L. [Lewis Carroll] (1874/1995). Suggestions as to the Best Method of Taking Votes, Where More than Two Issues Are to Be Voted On. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 287–288.
- Dodgson, C. L. [Lewis Carroll] (1876/1995). Suggestions as to the Best Method of Taking Votes, Where More than Two Issues Are to Be Voted On. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 287–288.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Dummett, Michael (1984). *Voting Procedures*. Oxford: Oxford University Press.
- Estlund, David (1990). Democracy Without Preference. *The Philosophical Review* 99 (3). 397–423.
- Estlund, David (1993). Making Truth Safe for Democracy. In: Copp, David; Hampton, Jean; Roemer, John E. (Eds.) *The Idea of Democracy*. New York: Cambridge University Press. 71–100.
- Estlund, David (1994). Opinion Leaders, Independence, and Condorcet's Jury Theorem. *Theory and Decision* 36. 131–162.
- Estlund, David (2008). *Democratic Authority: A Philosophical Framework*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Estlund, David & Landemore, Hélène (2018). The Epistemic Value of Democratic Deliberation. In: Bächtiger, André; Dryzek, John; Mansbridge, Jane J.; Warren, Mark (Eds.). *Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford: Oxford University Press. 113–131.
- Estlund, David; Waldron, Jeremy; Grofman, Bernard & Feld, Scott L. (1989). Democratic Theory and the Public Interest: Condorcet and Rousseau Revisited. *American Political Science Review* 83(4). 1318–1340.
- Farquharson, Robin (1969). *Theory of Voting*. New Haven: Yale University Press.
- Farrelly, Colin (2012). Virtue Epistemology and the 'Epistemic Fitness' of Democracy. *Political Studies Review* 10. 7–22.

- Fishkin, James (1991). *Democracy and Deliberation. New Directions for Democratic Reform*. New Haven and London: Yale University Press.
- Fuerstein, Michael (2019). Epistemic Proceduralism. In: Fricker, Miranda; Graham, Peter J.; Henderson David; Pedersen, Nikolaj J. L. L. (Eds.) *The Routledge Handbook of Social Epistemology*. New York: Routledge. 377–385.
- Gaj Plinije Mlađi (1982). *Pisma* (Vilhar, A. prev.). Beograd: Srpska književna zadruga.
- Gaus, Gerald (2011). On Seeking the Truth (Whatever That Is) through Democracy: Estlund's Case for the Qualified Epistemic Claim. *Ethics* 121(2). 270–300.
- Goodin, Robert E. (2008). *Innovating Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodin, Robert E. & Estlund, David (2004). The Persuasiveness of Democratic Majorities. *Politics, philosophy & economics* 3(2). 131–142.
- Goodin, Robert E. & Spiekermann, Kai (2018). *An Epistemic Theory of Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Grim, Patrick; Singer, Daniel J; Bramson, Aaron; Holman, Bennet; McGeehan, Sean & Berger, William J. (2019). Diversity, Ability, and Expertise in Epistemic Communities. *Philosophy of Science* 86(1). 98–123.
- Grinsell, Timothy (2019). Semantic Indecision. In: Dietz, Richard (Ed.) *Vagueness and Rationality in Language Use and Cognition*. Springer. 135–152.
- Grofman, Bernard, & Feld, Scott L. (1988). Rousseau's General Will: A Condorcetian Perspective. *American political Science Review* 82(2). 597–576.
- Hansson, Sven Ove (2018). Money-Pumps. In: Hansson, Sven Ove & Hendricks, Vincent F. (Eds.) *Introduction to Formal Philosophy*. Springer (electronic). 567–576.
- Heckelman, J. C. & Miller, N. R. (2015). Introduction: Issues in Social Choice and Voting. In: Heckelman, J. C. & Miller, N. R. (Eds.) *Handbook of Social Choice and Voting*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 1–12.
- Hédoin, Cyril (2021). The 'Epistemic Critique' of Epistocracy and Its Inadequacy. *Social Epistemology* 35 (5). 502–514.
- Heliodorus. *An Aethiopian Romance*. London: George Routledge & Sons Ltd.
- Hobs, Tomas (1651/1991). *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*. Niš: Gradina.
- Holler, Manfred (2016). Marquis de Condorcet and the Two-dimensional Jury Model. In: Marciano, Alain & Ramello, Giovanni (Eds.) *Law and Economics in Europe and the U.S.: The Legacy of Jürgen Backhaus*. 155–169.
- Hong, Lu & Page, Scott E. (2004). Groups of diverse problem solvers can outperform groups of high-ability problem solvers. *PNAS* 101(46). 16385–16389.
- Hyde, Dominic & Raffman, Diana (2018). Sorites Paradox. In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/sorites-paradox/>
- Kalanj, Rade (2001). Condorcet: Prorok napretka i preteča modernih socijalnih znanosti. U: Kalanj, Rade & Knežević Radule (Ur.) *Condorcet: O napretku ~ O izborima i drugi spisi*. Zagreb: Politička kultura. 9–25.

- Kamp, Hans (1981). The Paradox of the Heap. In: Mönnich, Uwe (Ed.) *Aspects of Philosophical Logic. Some Logical Forays into Central Notions of Linguistics and Philosophy*. Dordrecht, Boston, London: D. Reidel Publishing Company. 225–277.
- Kelly, Jamie Terence (2012). *Framing Democracy: A Behavioral Approach to Democratic Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Kennedy, Christopher & McNally, Louise (2005). Scale Structure, Degree Modification, and the Semantics of Gradable Predicates. *Language* 81(2). 345–381.
- Kennedy, Christopher (2007). Vagueness and Grammar: the Semantics of Relative and Absolute Gradable Adjectives. *Linguistics and Philosophy* 30(1). 1–45.
- Landemore, Hélène (2012). Democratic Reason: The Mechanisms of Collective Intelligence in Politics. In: Landemore, Hélène & Elster, Jon (Eds.) *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press. 251–289.
- Landemore, Hélène (2013). *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence and the Rule of the Many*. Princeton: Princeton University Press.
- Landemore, Hélène (2018). What Does It Mean to Take Diversity Seriously? On Open-Mindedness as a Civic Virtue. *Georgetown Journal of Law & Public Policy* 16. 795–805.
- Landemore, Hélène (2021). An Epistemic Argument for Democracy. In: Hannon, Michael & de Ridder, Jeroen (Eds.) *The Routledge Handbook of Political Epistemology*. London and New York: Routledge. 363–373.
- Lazović, Živan (2012). *Problem filozofskog skepticizma*. Beograd: Institut za filozofiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Lewis, David (1979). Scorekeeping in a Language Game. *Journal of Philosophical Logic* 8(1). 339–359.
- Lewis, David (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Basil Blackwell.
- List, Christian (2022). Social Choice Theory. In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/social-choice/>
- List, Christian, & Goodin, Robert (2001). Epistemic Democracy: Generalizing the Condorcet Jury Theorem. *The Journal of Political Philosophy* 9(3). 277–306.
- Llull, Ramon ([1283/1287/1299], 2016). The Augsburg Web Edition of Llull's Electoral Writings. <https://www.math.uni-augsburg.de/htdocs/emeriti/pukelsheim/llull/>
- Llull, Ramon (1283/1995). From *Blanquerna*, Chapter 24. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 71–73.
- Llull, Ramon (1299/1995). The Art of Elections. In: McLean, Iain & Urken, Arnold B. (Eds.) *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 73–75.
- Mackie, Gerry (2003). *Democracy Defended*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackie, Gerry (2008). *Deliberation, but Voting Too*. San Diego: University of California.
- McLean, Iain (1990). The Borda and Condorcet Principles: Three Medieval Applications. *Social Choice and Welfare* 7. 99–108.
- McLean, Iain (1997). *Uvod u javni izbor*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

- McLean, Iain (2015a). The Strange History of Social Choice. In: Heckelman, J. C. & Miller, N. R. (Eds.) *Handbook of Social Choice and Voting*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 15–34.
- McLean, Iain (2015b). The Strange History of Social Choice, and the Contribution of the Public Choice Society to Its Fifth Revival. *Public Choice* 163. 153–165.
- McLean, Iain (2019). Voting. In: Wilson, Robin; Moktefi, Amirouche (Eds.). *The Mathematical World of Charles L. Dodgson (Lewis Carroll)*. Oxford: Oxford University Press. 181–207.
- McLean, Iain; Lorrey, Haidee & Colomer, Josep M. (2008). Social Choice in Medieval Europe. *Journal Electronique d'Historie des Probabilités et de la Statistique* 4(1). 1–23.
- McLean, Iain & Hewitt, Fiona (1994). *Condorcet: Foundations of Social Choice and Political Theory*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Ltd.
- McLean, Iain; McMillan Alistair & Monroe, Burt L. (1998). Editors' Introduction. *The Theory of Committees and Elections by Duncan Black and Committee Decisions With Complementary Valuation by Duncan Black and R. A. Newing. Revised Second Editions*. New York: Springer Science + Business Media, LLC. xvii–l
- McLean, Iain & Urken, Arnold B. (1995). *Classics of Social Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Mil, Džon Stjuart (1859/2018). *O slobodi* (Karadžorđević P. A. prev.). Beograd: Akia M. Princ.
- Mill, John Stuart (1861/2001). *Considerations on Representative Government*. London: Elecbook Classics.
- Miller, Nicholas R. (1986). Information, Electorates, and Democracy: Some Extensions and Interpretations of the Condorcet Jury Theorem. In: Grofman, Bernard & Owen, Guillermo (Eds.) *Information Pooling and Group Decision Making*. London: JAI Press Inc. 173–192.
- Misak, Cheryl (2009). Truth and Democracy: Pragmatism and the Deliberative Virtues. In: Geenens, Raf & Tinnevelt, Ronald (Eds.) *Does Truth Matter? Democracy and Public Space*. Dordrecht: Springer. 29–39.
- Mitić, Ivana Z. (2014). Morfosintaksičke mogućnosti prideva zatvorenog pola skale i negiranih prideva. *Philologia Mediana* 6(6). 360–382.
- Mladenović, Ivan (2012). *Racionalni izbor i demokratija*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Mladenović, Ivan (2015). *Saglasnost i većinsko glasanje*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Mladenović, Ivan (2019). *Javni um i deliberativna demokratija*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Nicholas of Cusa (1434/1995). *The Catholic Concordance* (Singmund, P. E. transl.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Owen, G., Grofman, B. & Feld, S. L. (1989). Proving a Distribution-free Generalization of the Condorcet Jury Theorem. *Mathematical Social Sciences* 17. 1–16.
- Pacuit, Eric (2019). Voting Methods. In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/voting-methods/>
- Palumbo, Antonio (2012). Epistemic Turn or Democratic U-Turn? On the Tension Between Philosophical Reasoning and Political Action in Deliberative Democracy. *Teoria Politica* 2. 269–291.

- Pavličić, Dubravka (2018). *Teorija odlučivanja* (šesto izdanje). Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta univerziteta u Beogradu.
- Peter, Fabienne (2008). Pure Epistemic Proceduralism. *Episteme* 5. 33–55.
- Platon (2013). *Država* (Vilhar, A; Pavlović B. prev.). Beograd: Dereta.
- Platon (2023). *Protagora* (Maskareli, M. prev.). Beograd: Dereta.
- Pliny the Younger (2006). *Complete Letters* (Walsh, P. G. transl.). Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Hilary (2002). The Collapse of the Fact/Value Dichotomy. In: Putnam, Hilary, *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays*. Cambridge, MA and London: Harvard University Press. 7–64.
- Ramsey, Frank Plumpton (1931/1950). *The Foundations of Mathematics and other Logical Essays*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Regenwetter, Michel & Grofman, Bernard (1998). Approval Voting, Borda Winners, and Condorcet Winners: Evidence from Seven Elections. *Management Science* 44(4). 520–533.
- Regenwetter, Michel; Grofman, Bernard; Popova, Anna; Messner, William; Davis-Strober, Clinton P. & Cavagnaro, Daniel R. (2009). Behavioural Social Choice: A Status Report. *Philosophical Transactions of The Royal Society B* 364(1518). 833–843.
- Reiss, Julian (2019). Expertise, Agreement, and the Nature of Social Scientific Facts or: Against Epistocracy. *Social Epistemology* 33(2). 183–192.
- Resnik, Michael D. (2000). *Choices: An Introduction to Decision Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Riker William (1986). *The Art of Political Manipulation*. New Haven and London: Yale University Press.
- Riker, William (1982). *Liberalism Against Populism: A confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc.
- Rols, Džon (1998). *Teorija pravde*. Beograd: JP službeni list SRJ.
- Ruso, Žan-Žak (1993). *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Schwartzberg, Melissa (2015). Epistemic Democracy and Its Challenges. *Annual Review of Political Science* 18. 187–203.
- Sen, Amartya (1993). Internal Consistency of Choice. *Econometrica* 61(3). 495–521.
- Sherwin-White, A. N. (1966). *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary*. Oxford: The Clarendon Press.
- Sorensen Roy (2023). Vagueness. In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/vagueness/>
- Steele, Katie & Stefánsson, H. Orri. Decision Theory (2020). In: Zalta, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/decision-theory/>
- Surowiecki, James (2005). *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*. New York: Anchor Books.

- Swift, Adam (2013). *Political Philosophy: A Beginners' Guide for Students and Politicians*. Cambridge: Polity Press.
- Szpiro, G. (2010). *Numbers Rule: The Vexing Mathematics of Democracy, from Plato to the Present*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Talbert, Richard J. A. (1984). *The Senate of Imperial Rome*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Talisse, Robert B. (2011). A Farewell to Deweyan Democracy. *Political Studies* 59. 509–526.
- Tversky, Amos (1969). Intransitivity of Preferences. *Psychological Review* 76(1). 31–48.
- Unger, Peter (1971). A Defense of Skepticism. *The Philosophical Review* 80(2). 198–219.
- van Rooij, Robert (2011). Vagueness and Linguistics. In: Ronzitti, Giuseppina (Ed.) *Vagueness: A Guide*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York. Springer. 123–170.
- Vasić, Miljan (2018). Kondorseova teorema porote: Opšta volja i epistemička demokratija. *Theoria* 3(61). 147–171.
- Vasić, Miljan (2022). How Realistic Is the Modeling of Epistemic Democracy? *Critical Review* 34(2). 279–298.
- Vermeule, Adrian (2012). Collective Wisdom and Institutional Design. In: Landemore, Hélène & Elster, Jon (Eds.) *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press. 338–367
- Waldron, Jeremy (1995). The Wisdom of the Multitude. Some Reflections on Book3, Chapter 11 of Aristotle's Politics. *Political Theory* 23(4). 563–584.
- Williamson, Timothy (1997). Vagueness and ignorance. In: Keefe, Rosanna & Smith, Peter (Eds.) *Vagueness: A Reader*. Cambridge, MA: The MIT Press. 265–280.
- Wollheim, Richard (1962). A paradox in the theory of democracy. In: Laslett, Peter & Runciman, W. G.(Eds.) *Philosophy, Politics and Society, 2nd Series*. Oxford: Blackwell. 71–87.
- Young, Peyton H. (1988). Condorcet's Theory of Voting. *The American Political Science Review* 82(4). 1231–1244
- Young, Peyton H. (1995). Optimal Voting Rules. *Journal of Economic Perspectives* 9(1). 51–64.

BIOGRAFIJA AUTORA

Miljan Vasić je rođen 1994. godine u Smederevu. Osnovne studije filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu je upisao 2013. godine, a završio ih je 2017. godine sa prosečnom ocenom 9.18, odbranivši završni rad na temu „Teorijski problemi u vezi sa metodima glasanja“. Iste godine je upisao master studije filozofije, koje je završio 2018. godine sa prosečnom ocenom 10.00. Tema završnog master rada je bila „Demokratija, procedure glasanja i pitanje kompetencije“. Doktorske studije filozofije je upisao 2018. godine, a od 2019. godine je zaposlen kao istraživač na Institutu za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Tokom doktorskih studija, bio je angažovan u izvođenju nastave na predmetima Filozofija kulture (2020-2023) i Filozofija ekonomije (2024). Učestvovao je u promociji fakulteta kroz organizaciju dve deliberativne radionice u okviru Otvorenih vrata Filozofskog fakulteta (2023 i 2024). Bio je angažovan na dva domaća projekta: *Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti* i *Čovek i društvo u vreme krize*, kao i dva međunarodna: *TechEthos – Ethics for Technologies with High Socio-Economic Impact* i *CLEO: Cultural Memory in Europe: Commemoration, memory making, and identity in the 21st century*. Od 2019. godine je stalni autor naučno-popularnog časopisa *Elementi*, koji izdaje Centar za promociju nauke, a u svojstvu saradnika Centra učestvovao je i u više tribina, kao i radijskih i televizijskih emisija, u kojima je govorio o temama kojima se bavi u svom naučnom radu. Učestvovao je na više od deset međunarodnih filozofskih konferencija, kao i tri letnje škole, a do sada je objavio sedam naučnih radova.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Миљан Васић

Број индекса ОФ-18/07

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Претпоставке исправности у епистемичкој демократији

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 09.12.2024.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Миљан Васић

Број индекса OF-18/07

Студијски програм Филозофија

Наслов рада Претпоставке исправности у епистемичкој демократији

Ментор проф. др Иван Младеновић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 09.12.2024.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Претпоставке исправности у епистемичкој демократији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 09.12.2024.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.